

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda “Böyük Dördlük” audit şirkətlərinin audit keyfiyyəti üzrə
fərqlilikləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

ƏLİZADƏ KAMRAN ŞAHİN

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

“ _____ ” _____ 2019-cu il

**“Azərbaycanda “Böyük Dördlük” audit şirkətlərinin audit keyfiyyəti üzrə
fərqlilikləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri

Qrup: 870

Magistrant

Əlizadə Kamran Şahin

Elmi rəhbər

i.e.d., prof. Abdullayev Şirzad Əyyub

Proqram rəhbəri

b.m, i.ü.f.d. Nəcəfova Kəmalə Akif

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

BAKİ – 2019

Elm andı

Mən, Əlizadə Kamran Şahin and içirəm ki, “Azərbaycanda “Böyük Dördlük” audit şirkətlərinin audit keyfiyyəti üzrə fərqlilikləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

Audit quality differences of "Big Four" audit companies in Azerbaijan

Abstract

The relevance of the research: The audit is a higher level of economic and legal supervision, the objective of which is to protect newly established economic relations from unfair business practices, as well as to prevent abuses in the economy and to create a higher level of awareness in the field of public law. It is important to monitor compliance with legal requirements, standards and financial irregularities, regardless of the form of ownership.

Purpose and objectives of the research: The purpose of the research is to investigate the theoretical basis of the audit activity, to prepare proposals and suggestions for improvement after the analysis of the actual situation. One of the main objectives is to explore the position of the Big Four companies in the service markets and the strategies used to compete with other partners.

Methods of research used: The methods of trend analysis, induction, deduction, synthesis and comparative analysis were used in dissertation.

The research information base: The foreign and local literature on the audit, as well as web sites of Big Four companies, the annual reports of the Chamber of Auditors of Azerbaijan Republic.

Limitations of research: Limited historical and comprehensive data in analyzing audit quality in the Big Four companies.

The results of the research: Improvement of local legislation based on international experience, regular effective quality research and public awareness, training of market participants will lead to improvement of audit quality indicators.

Scientific and practical significance of the results: Proposals to improve the quality of the audit for different stakeholders.

Key words: audit, Big Four, service quality, local regulations.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ACCA	Səlahiyyətli Sertifikatlı Mühasiblər Birliyi
AR	Azərbaycan Respublikası
ARDNŞ	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
EMEIA	Avropa, Yaxın Şərqlər, Hindistan və Afrika
EY	Ernst & Young
PwC	PricewaterhouseCoopers

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ	7
I FƏSİL.	AUDİT XİDMƏTİNİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	11
1.1.	Auditor xidmətinin mahiyyəti, formaları, tarixi və təşkili	11
1.2.	Auditor xidmətinin təşkilində Böyük Dördlük şirkətlərinin rolu	25
1.3.	Auditor xidməti üzrə keyfiyyətə nəzarət	38
II FƏSİL.	“BÖYÜK DÖRDLÜK” AUDİT ŞİRKƏTLƏRİNİN XİDMƏT SFERASINDA RƏQABƏTCİL FƏALİYYƏTİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ, BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ AUDİT XİDMƏTİNİN ANALİZİ	44
2.1.	Azərbaycanda Böyük Dördlük şirkətlərinin rəqabətçil fəaliyyətinin rəqibləri ilə müqayisəli təhlili	44
2.2.	Böyük Dördlük şirkətlərinin Azərbaycanda reytingi, beynəlxalq audit keyfiyyəti hesabatlarında Böyük Dördlüyün göstəriciləri	62
III FƏSİL.	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI AUDİTORLAR PALATASININ AUDİT XİDMƏTİNİN TƏŞKİLİ VƏ NƏZARƏTİNDƏ ROLU VƏ DAXİLİ AUDİT SİSTEMİNİN BEYNƏLXALQ NORMALARA UYGUNLAŞDIRILMASININ İQTİSADI PERSPEKTİVLƏRİ	74
3.1.	Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının audit üzrə xidmətin təşkili və nəzarətdə rolu, görülmüş işlərin təhlili	74
3.2.	Daxili audit sisteminin beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmasında Auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyasının rolu (2012-2020)	81
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	88
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	90
	Sxemlərin siyahısı	92
	Cədvəllərin siyahısı.....	92
	Qrafiklərin siyahısı.....	92

GİRİŞ

Mövzunun aktualığı: Bazar iqtisadi münasibətlərinə keçiddən sonra Azərbaycan Respublikasında sərbəst auditor xidmətinin formalaşdırılması prosesi başlamışdır. Bu prosesin əsasları dövlətin, biznes liderlərinin və səhmdarlarının etibarlı maliyyə və mühasibat məlumatlarında qarşılıqlı maraqlarıdır. Dünya təcrübəsindən bəllidir ki, bütün inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlarında sahibkarın və dövlətin mülkiyyət maraqlarını təmin edən iqtisadi agentlərin maliyyə fəaliyyətini idarə etmək üçün xüsusi müstəqil audit xidməti həyata keçirilir. Audit, yeni yaradılmış iqtisadi əlaqələrin iqtisadi cəhətdən səmərəsiz olan sahibkarlıqdan qorunması, iqtisadiyyatda sui-istifadələrin qarşısının alınması və ictimai hüquq biliklərinin daha yüksək səviyyəsinin formalaşdırılması vəzifəsi ilə iqtisadi və hüquqi nəzarətin daha yüksək səviyyəsidir. Auditorun məsuliyyətlərindən biri, müəssisənin maliyyə vəziyyəti və onun sabitləşmə metodları, habelə qanuni mülkiyyət hüquqlarının qorunması üçün lazım olan məlumatlar haqqında məlumat əldə etməkdir.

Audit xidmətinin təşkil edilməsi maliyyə hesabatlarının müstəqil auditinin, eləcə də digər audit xidmətlərinin göstərilməsini nəzərdə tutur. Auditor fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi auditorların qeydiyyatı, lisenziyalaşdırılması, sertifikatlaşdırılması və vergi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Qanunvericilik aktlarının tələblərinin yerinə yetirilməsinə, normaların həyata keçirilməsinə, habelə mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, maliyyə fəaliyyətində pozuntuların aşkarlanmasına nəzarəti həyata keçirmək vacibdir. Auditor xidmətindən istifadə edərək yaranmış qanuni pozuntuları önləmək mümkündür, buna görə də uyğun lisenziyaya sahib sərbəst auditor və ya audit firması kifayət qədər elmi və praktiki biliklərə sahib olmalıdır. Qeyd olunanlar əsasında demək olar ki, audit fəaliyyətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Bütün bunlar araşdırma mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Müstəqil Dövlətlər Birliyi ərazisində R.Alborovun, V.Paliyin, M.Melnikin, R.Vetsmanın və A.Meç kimi alimlərin araşdırmalarında Auditor xidməti haqqında mövzulara rast gəlmək

mümkündür. Respublikanın auditor xidmətinin müasir vəziyyəti, təkmilləşdirmələr və görülən işlərin analizi istiqamətlərində araşdırmalar edən iqtisadçı alimləri D.Bağirov, M.Sadiqov, V.Əliyev, V.Novruzov, C.Namazova, V.Quliyev və R.Hacıyevin müəllifi olduğu əsərlərdə qeyd olunan mövzular təhlil edilmişdir. Eyni zamanda Məhəmmədli Nicat, Haqverdiyeva Nurlanə və Məmmədov Nurlan kimi magistrantlar dissertasiya işlərində auditlə bağlı bir sıra mövzulardan bəhs etmişlər. Böyük Döndük şirkətlərinin dünyada monopol mövqeyinin Azərbaycan Respublikasının audit bazarlarında da təsirsiz ötüşməməsi, bu sahədə olan tənziqləmələr və beynəlxalq təcrübənin yerli sferaya tətbiqinin vacibliyi bu mövzunun araşdırılmasını zəruri etmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi audit xidmətinin təşkili, “Böyük Döndük” audit təşkilatlarının xidmət sahələrində mövqeyi və rolunun araşdırılması, audit keyfiyyəti üzrə tətbiq edilən metodların təhlili və bu istiqamətdə təkmilləşdirilmələrin aparılmasına qarşı problemlərin həlli ilə bağlı praktiki təkliflər verilməsi, Azərbaycan Respublikasında göstərilən audit xidmətinin təşkili və müasir inkişaf səviyyəsi üzrə araşdırma nəticəsində dəyərləndirmək, auditor xidmətinin mövcud inkişaf problemləri üzrə tədqiqat aparmaq və bu istiqamətdə təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq, qeyd olunan vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Auditor xidmətinin təşkil olunması, tənziqlənməsi ilə əlaqədar hal-hazırda mövcud qanunvericilik və normativ hüquqi bazasının təhlili;
- İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində iqtisadi tarazlığın təmin olunmasında auditin rolu;
- “Böyük Döndük” audit şirkətlərinin xidmət bazarlarında yeri və rəqabətində fəaliyyət startegiyalarının araşdırılması;
- Beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan audit sisteminin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Auditor xidmətinin dəyəri, onun dəyişkənliyi üzrə tədqiqatın aparılması;
- Xidmət bazarında rəqabət mühitinin formalaşmasının və qeyri-sağlam rəqabət hallarının yaranmasının səbəblərinin öyrənilməsi;

- Auditor xidmətinin keyfiyyətini, ona təsir edən amillərin tədqiqi;
- Xidmət bazarında sərbəst auditorların və auditor təşkilatlarının tutduğu mövqeyin müəyyənləşdirilməsi və ona təsir edən amillərinin qiymətləndirilməsi;
- Auditor xidmətinin inkişafına təsir edən mənfi meyillərin “qara audit”in yaranmasının səbəblərinin tədqiqi;
- Auditor xidmətinin tənzimlənməsi problemlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- Auditorlar Palatası üzvləri tərəfindən etik davranış qaydalarına riayət olunması vəziyyətinin araşdırılması və qiymətləndirilməsi;
- Ölkədə auditor xidmətinin müasir vəziyyətinin dəyərləndirilməsi və onun inkişafı üzrə təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı kimi Böyük Dördlük şirkətlərinin beynəlxalq sferada və Azərbaycanda fəaliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Tədqiqatın predmetini Böyük Dördlük şirkətlərinin audit keyfiyyəti fərqlilikləri, Azərbaycanda audit keyfiyyətinə nəzarətin tənzimlənməsi ilə bağlı elmi araşdırma təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Məqalənin yazılmasında aparılan tədqiqatlar zamanı müqayisəli təhlil, trend analiz, induksiya, deduksiya, sintez, analiz və bir neçə metodlar tətbiq edilmişdir. Böyük Dördlük şirkətlərinin beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti və Azərbaycanda aparılan fəaliyyət istiqamətləri üzrə tədqiqat aparılmış, ölkə daxilində və ölkələrarası şəbəkələrin göstərilən audit xidməti üzrə keyfiyyət fərqlilikləri müqayisə olunmuş və ümumi nəticələr qeyd olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: İnformasiya bazası olaraq Statistika Komitəsindən, fərqli təsərrüfat subyektləri üzrə əməkdaşlar arasında toplanan fikirlərdən, sorğular üzrə nəticələrdən, Auditorlar Palatası tərəfindən hazırlanan hesabatlardan, üzv olan müstəqil auditorlardan və auditor təşkilatlarından alınan informasiyalardan, Böyük Dördlük şirkətlərinin rəsmi saytlarından, audit keyfiyyəti üzrə analizlər aparılmış kitablardan alınan məlumatlar götürülmüşdür.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Böyük Dördlük audit şirkətlərinin Azərbaycanda xidmət keyfiyyəti fərqliliklərinin araşdırılmasında tarixi və əhatəli məlumatlar limitlidir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat işi üzrə əldə olunan nəticə və təkliflərə əsasən Azərbaycan Respublikasında audit keyfiyyətinin yüksəldilməsində olan maneələr və onların aradan qaldırılması tədbirləri, Böyük Dördlük şirkətlərinin beynəlxalq təcrübələrə əsaslanan metodları əsasında yeni metodların tətbiqi, mövcud qanunvericilikdə təkmilləşmələrlə bağlı təkliflərin icrası audit keyfiyyətinin artırılmasına səbəb ola bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi xülasə, giriş, 3 fəsil, 7 paragraf, 1 sxem, 9 cədvəl, 16 qrafik, nəticə və təkliflər və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 93 səhifədən təşkil olunmuşdur.

Dissertasiya işində ilk fəsil olaraq auditor xidmətinin nəzəri əsasları, mahiyyəti, forma və tərkibi qaydaları tədqiq olunmuşdur. Növbəti fəsildə Palatanın auditor xidmətinin təşkil olunması və xidmətə nəzarət olunması sistemi ətraflı araşdırılmış, Böyük Dördlük şirkətlərinin yerli və beynəlxalq bazarlarda audit keyfiyyəti analiz olunmuş, ölkənin əsas göstəriciləri ilə müqayisələr aparılmışdır. Üçüncü fəsildə auditor xidməti ilə bağlı yerli qanunvericilik üzrə tədqiqat aparılmış, bu sahədə tənzimləyici səviyyədə ölkənin gördüyü işlər analiz edilmişdir.

I FƏSİL. AUDİT XİDMƏTİNİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Audit xidmətinin mahiyyəti, formaları, tarixi və təşkili

Bir sıra mənbələrdə audit xidməti müəyyən tələblərə uyğunluq üçün formal olaraq hesab nəzarəti kimi müəyyən edilir. Başqa mənbələr üzrə audit düzgünlük və şəffaflığı təmin etmək üçün kommersiya və maliyyə sənədlərini rəsmi şəkildə nəzərdən keçirmək kimi müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikasının Orfoqrafiya lüğətində audit termini təşkilatların maliyyə üzrə fəaliyyətlərinin yoxlanılması kimi şərh olunur. Auditin rolu və funksiyasını araşdırmaq üçün ABŞ-da yaradılan komitənin 1969-1971-ci illər arasında aparılan araşdırmalarından ortaya çıxan tədqiqat işlərinin hesabatları, tədqiqat layihələri üçün edilmiş təkliflər, audit xidməti zamanı əldə edilmiş sübutlarla bağlı araşdırılmış məsələlər və auditorların audit üzrə mövqeyini təsvir etmək üzrə təqdim edilmiş hesabatlar 1972-ci ildə "Mühasibatlıq Analizi" adlı jurnalda nəşr olunmuşdur. Jurnalda çap edilən Komitənin hesabatlarına əsasən, audit ifadələr və meyarlar arasında uyğunluq səviyyəsini müəyyən etmək və nəticələrini maraqlı istifadəçilərin diqqətinə çatdırmaq üçün iqtisadi fəaliyyət və hadisələr haqqında bəyanatların obyektiv olaraq əldə edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün sistemli bir prosedur olaraq təsvir edilmişdir.

Audit fəaliyyəti müxtəlif meyarlara uyğun olaraq təsnif edilə bilər. Auditin səbəbinə görə qiymətləndirildikdə, o məcburi audit və istək üzrə həyata keçirilən audit olaraq təsnif edilə bilər. Audit xidməti dövriyyəsinə görə də təsnifləşdirilə bilər:

- Davamlı audit yoxlamaları;
- İllik və ya il sonu audit yoxlamaları.

Audit xidmətini məqsədlərinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- Maliyyə hesabatlarının auditi;
- Uyğunluq üzrə aparılan audit;
- Əməliyyat auditi.

Audit xidmətinin əsas bilinən təsnifatlarından biri də aşağıdakı kimidir:

- Xarici audit;

- Daxili audit;
- Dövlət tərəfindən həyata keçirilən audit.

İqtisadi həyat insanların bir cəmiyyət kimi yaşamağa olan ehtiyacının təbii nəticəsidir. İqtisadi həyat müxtəlif təsir səviyyələri ilə birgə qərarların qəbulunu tələb edir. Qərarların qəbul edilməsi alternativlər arasında seçim olaraq deyilə bilər. Doğru qərarın verilməsi isə birbaşa məlumatların dəqiqliyi, etibarlılığı və doğruluğundan tamamilə asılıdır. Bu qərarların əks təsirindən təkəcə qərar qəbul edənlər deyil, həm də qarşılıqlı təsir nəticəsində cəmiyyətin və maraqlı tərəflərin əhəmiyyətli bir hissəsi də təsirlənə bilərlər. Beləliklə, sistemə olan inanc sarsılacaq. Günümüzün sıx, kompleks və çoxtərəfli iqtisadi münasibətləri əməliyyatlara təsir göstərə biləcək məlumatların etibarlılığını, əhəmiyyətini və həssaslığını təmin etməlidir. Audit xidmətinin ortaya çıxması, onun tarixi inkişafına əsasən sadalanan ehtiyacların ödənilməsi üçün olduğu fakt olaraq qəbul edilə bilər.

Bu fəsildə auditin inkişafı prosesi, maliyyə hesabatlılığı və audit keyfiyyəti arasındakı qarşılıqlı əlaqə, xarici audit və fırıldaqçılıq əlaqələri, yüksək keyfiyyətli xarici auditə olan tələbatın artması, xarici audit xidməti üzrə Böyük Dörlük şirkətlərinin monopol fəaliyyətləri, audit xidmətlərinin qanunla əlaqəsi haqqında qeydlər əks olunmuşdur.

R. Jean Brown 1962-ci ildə nəzarət məqsədləri və audit məqsədlərinin dəyişdirilməsi barədə yazdığı məqaləsində audit xidmətinin tarixindən də qeydlər aparmışdır. Məqaləyə görə, dövlət və ailə birləşmələri 16-cı əsrə qədər mühasibat uçotunun xüsusi qaydada yoxlamalarını aparırdılar. Köhnə hökmdarların xəzinələrində mənimsənilməməsi üçün eyni əməliyyatlar müstəqil şəkildə təqib olunaraq 2 ayrı yazıda qeydə alınırdı. Burda əsas məqsəd hesabatların düzgünlüyünü yoxlamaq idi. Mühasibat uçotunun etibarlılığını yoxlamaq üçün mütəmadi olaraq inventarlaşdırma əməliyyatları aparılırdı (Audit. Qanunvericilik və normativ sənədlər, 2013: s. 215).

Bir sistem kimi hesab edildikdə audit xidməti, iqtisadi informasiya sistemi olaraq bir təşkilatın iqtisadi məlumatlarını müəyyən bir təşkilat üçün maliyyə qərarlar qəbul etmək üçün faydalı olan iqtisadi məlumatlara çevrilməsidir.

Mühasibatlıq məlumatları iqtisadi təşkilatların iqtisadi fəaliyyətində maraqlı olan müxtəlif qruplar tərəfindən istifadə olunur. Mühasibatlıq məlumatlarından istifadə edən tərəflər daxili və xarici istifadəçilərə bölünə bilər.

Audit xidmətinin bir neçə əsrləri əhatə edən inkişaf dövrünə nəzər salsaq, eramızdan əvvəl 200-cü il maliyyənin və məhkəmələrin mühim vəzifələrini icra edən şəxslərin hökumət mühasibləri üzərində nəzarətinə şahidlik etmişdir. Mühasiblərə nəzarəti həyata keçirən şəxslər bununla bağlı xüsusi hesabatlarını Rimdə dinlənilmək üçün göndərirdilər. Burdan auditor termininin çıxması iddia edilir ki, latın dilindən tərcümədə “dinləyici” anlamını verir (J. Peterson , 2015: s. 256).

ABŞ-da audit xidməti ilk dəfə 1631-ci ilə təsadüf edir, Hollandiya ölkəsindən ABŞ-a ödənilməmiş borclarla yoxlama üçün mühasibatlıqdan nümayəndə göndərilmişdir. Ancaq qanuni olaraq audit xidmətinin qəbul olunduğu ilk ölkə İngiltərə qəbul olunur. Belə ki, bu ölkədə ilk dəfə 1844-cü il üzrə qanunların qəbulu həyata keçmişdir. Bu qanunlar ölkə üzrə şirkətlərin hesabat ili üzrə azı bir dəfə mütəxəssislərin dəvət edilməsi ilə mühasibatlıq əməliyyatlarının yoxlamasını aparması və nəticələrlə bağlı səhmdarlarla yığıncaq zamanı müzakirə aparmalı idilər.

Beynəlxalq təcrübədən bəllidir ki, müəssisə daxilində iqtisadi olaraq nəzarətin olması idarətmədə əsas alətlərdən biri sayılır. Tarix boyunca iqtisadi əməliyyatlarda idarəetmənin əsasında nəzarət mühim yer tutmuşdur. Bir sıra tarixçilərə görə iqtisadiyyatda nəzarət hesabatlarının fərqli növləri altı min il bundan əvvəl meydana çıxmışdır.

Bir çox alimlərin qeydlərində iqtisadi proseslərdə yaranmış məsələlərin həllinin uçotun və iqtisadi olaraq nəzarətin istifadəsinin labüdlüyü əks olunmuşdur. Bu alimlərin sırasında Platon, Aristotel kimi alimlər yer alır. Həmin dövrdə uçotun və iqtisadi nəzarətin mahiyyəti haqqında biliklər olsa da, qeyd olunan dövrdə o qədər də çox yazı qeydə alınmamışdır.

Əksər mənbələrdə audit xidməti ilə bağlı ilk sənədin Avropada müəyyən olunduğu qeyd olunur. Bu mənbələrdən audit xidməti ilə bağlı sənədin 1130-cu ilə Şotlandiyada “Xəzinə” adlı arxivdə saxlanıldığı aşkara çıxarılmışdır.

İllər haqqında danışılarkən, XIV əsrdə İngiltərə Kralının fərmanla təyin etdiyi 3 özəl dövlət audit xidməti göstərəcək şəxslər haqqında fakt da qeyd olunmalıdır. Təbii ki, seçilən şəxslərin günümüzdə auditorların apardığı keyfiyyətdə və dəyərdə xidmət aparması olmasa da, fərman üzrə bu şəxslər audit xidmətinin icrası ilə bağlı vəzifələri həyata keçirmişlər (J. Tritschler, 2014: s. 236).

Dövrümüzdə idarəetmədə nəzarətin, auditin həyata keçirilməsi tam olaraq həmin sahə, dövlət qurumu, müəssisə, fəaliyyət növünə baxmayaraq, xidmətdən istifadə sayəsində faktlar öyrənilə, durum araşdırıla, problemlər müəyyən edilə bilməsi və nəticə olaraq doğru qərarların alınma bilməsinə gətirib çıxarır. Hal-hazırda milli iqtisadiyyatın inkişafı audit nəzarəti ilə dəstəklənir. Dünyada auditin tətbiqi mütəmadi olaraq inkişaf edir və iqtisadiyyatların bütün sahələri üzrə əsaslı mövqe sərgiləmişdir. Qərbdə audit xidmətinin 150-ildən çox tarixçəsi var.

Ümumi götürdükdə, dünyada auditin köklü inkişafı bu istiqamətdə transmilli şirkətlərin yaranmasına, bu şirkətlərin bir çox ölkələrdə filiallarının yaradılmasına yön vermişdir. Bu şirkətlərdən audit xidmətini dünyada brendləşdirən və əhatəsini genişləndirən “Böyük Dördlük” firmaları olmuşdur. Bu firmalar tərəfindən həyata keçirilən audit xidməti üstün səviyyə olaraq dəyərləndirilir. Nəticə olaraq, 1988-ci il üzrə dünyada audit xidməti göstərən şirkətlərin gəlirinin 6,5 milyonu (ABŞ dolları) keçdiyi müəyyən olunub (I. Gow, S. Kells, 2018: s. 256).

İngiltərədə mühasib və auditorun vəzifələrini icra edən şəxslər XIX əsrdə meydana çıxmışlar. XIX əsrdə İngiltərə və Fransa, XX əsrdə isə ABŞ audit xidməti ilə bağlı qanunları qəbul etmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişafı audit xidmətindən istifadənin əhatə dairəsinin artırılması və eyni zamanda effektiv tətbiq olunmasının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bu istiqamətdə bir sıra tədbirlər görülmüş və planlar hazırlanmışdır.

Qeyd etmək istərdim ki, audit xidməti üzrə beynəlxalq standartlar tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalardan bəllidir ki, dünyada müəssisələrin və firmaların il üzrə uçot və hesabatları auditor şirkətləri və ya auditor tərəfindən yoxlanılıb, rəy aldıqdan sonra qeyd olunan hesabatın vergi qurumları və şirkətdən kənar şəxslər tərəfindən təsdiqlənmiş hesabat olaraq qəbul edilməsi müəyyən edilmişdir. Auditor rəyi almayan, yoxlamadan keçirilməyən hesabatlar rəsmi, qanunla təsdiqlənmiş hesabat olaraq qəbul edilə bilməz.

Auditor həmçinin müəssisənin iqtisadi və maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılması və onun etibarlılığının müəyyən edilməsi, həmçinin xərclərin düzgün xərclənməsi, mənfəətin artırılması və onun iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üçün müəyyən bir fəaliyyət planı hazırlayır. Audit müəyyən bir mənada sahibkarlıq fəaliyyətinin ekspertizası adlandırıla bilər. Bu vəzifənin həlli auditor ilə iqtisadi şəxs arasında razılaşma əsasında həyata keçirilir. Buna görə auditor yüksək ixtisaslı mütəxəssis olmalıdır, həm də bilikli və müstəqil qərarlar qəbul edə bilən şəxs olmalıdır.

Audit xidmətinin ölkəmizdə tətbiqi 1994-cü ilə təsadüf edir. Belə ki, qeyd olunan tarixdə auditor xidməti haqqında qanun qəbul olunmuşdur. Bu Qanuna əsasən Auditorlar Palatası fəaliyyətinə başlamışdır. Palata ölkə üzrə göstərilən xidmətin tənzimləməsi və inkişafı üzrə ixtisaslaşmış maliyyə qurumudur.

Ötən dövr ərzində audit fəaliyyəti sahəsində bir sıra işlər görülmüşdür. 1999-cü ildə, iyun ayında Amerikada Daxili Auditorlar İnstitutunun Audit-Azərbaycan bölməsinin açılışı bu işin nəticəsidir. Qeyd etmək ki, Amerikada fəaliyyətdə olan Daxili Auditorlar İnstitutu dünyada audit xidməti göstərən tərəflərin ixtisaslaşdırılmasını təşkil edir və bu sahənin inkişafına kömək edir.

ABŞ-da yüksək ixtisaslı mütəxəssis hazırlamaq qabiliyyətinə malik olan daxili audit qurumu 1941-ci ildə yaradılıb və Daxili Auditor İnstitutu adlanır. İnstitut beynəlxalq mərkəzini 1970-ci ildən Florida'ya köçürmüşdür (K. Bhaskar, J. Flover, 2019: s. 144).

Hal-hazırda, İnstitut, dünyada fəaliyyət göstərən auditorlar arasında yüksək profilli təcrübə ilə fərqlənir. ABŞ Təhsil Departamentindən başqa Avstraliya, Çin,

Hindistan, İsrail, Yaponiya, Malayziya, Yeni Zelandiya, Cənubi Amerika, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Milli İnstitutları var. İnstitut, fəal işi ilə daxili auditorların fəaliyyətlərini koordinasiya edir və ümumi təhsilin genişləndirilməsi ilə yanaşı audit təcrübəsi üçün xüsusi standartlar müəyyən edir.

Eyni zamanda, respublikamızda auditorların fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə ehtiyac var. Xüsusilə nazirliyin, komitələrin və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının mövcud nəzarət və yoxlama qruplarının ləğv edilməsi audit xidmətinin genişləndirilməsinə kömək etmişdir. Audit Xidməti haqqında Qanuna ölkədə audit xidmətinin daha da genişləndirilməsi üçün müəyyən dəyişikliklərin edilməsi zərurəti getdikcə artır.

Beynəlxalq audit təcrübəsini əsas götürməklə yerli qanunverici aktları təkmilləşdirmək və sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən bütün şirkət və dövlət qurumlarının auditor xidmətindən keçirilməsi və ictimaiyyətə elan olunan illik hesabatlarının audit rəyi almasını təmin etmək əsas prioritetlərdən biri olmalıdır. Vurgulamaq istərdim ki, bir sıra dövlət qurumlarının fəaliyyətlərinin illik yekunları ilə bağlı hesabatlarının audit yoxlamasından keçirilməsi prosesinin dayandırılması, eyni zamanda fəaliyyətlərində vacib çatışmazlıqlarla əks təsirini göstərməkdədir.

Beləliklə, faktlar göstərir ki, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə daxili nəzarət, audit yoxlamaları və iqtisadi idarəetmənin digər formaları hərtərəfli genişləndirilməli və təkmilləşdirilməlidir. Nəzarət idarəetmənin ən vacib vasitələrindən biridir.

Beləliklə, audit öhdəliyinin məqsədi maliyyə hesabatlarının yoxlanılması, bəyanatların düzgünlüyünü yoxlamaq və ya dəqiq olub olmadığını müəyyən etmək, yoxlanılan şəxsin xərclərinin, gəlirlərinin və maliyyə fəaliyyətinin düzgünlüyünü, ədalətliyini və tamlığını yoxlamaqdır ki, nəticə olaraq yoxlama aparılan müəssisə və ya qurumun resurslarının daha səmərəli idarə olunması üçün boşluqların müəyyənləşdirilməsi və təkliflərin planlaşdırılmasını təmin edir.

Palata haqqında Əsasnamənin 13-cü maddəsi müstəqil auditorların və audit xidməti göstərən təşkilatların məsuliyyətlərini aşağıdakı kimi müəyyən edir:

- auditin aparılmasında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin tələblərinə ciddi şəkildə riayət etmək;

- audit yoxlamaları və digər xidmətlərin keyfiyyətinə nəzarət etmək;

- Auditorların yoxlanılacaq müəssisədə şəxsi maraqları olduqda, peşəkar xidmət göstərmədən öncə şəxsin, qurucunun, sahibkarın və ya səhmdarın tanış olduğu və ya birbaşa əlaqəsi olduqda bu müəssisələrdə auditi həyata keçirmək qadağandır, bununla bağlı müəssisə və müştəriyə məlumat bildirilməlidir;

- müştərinin mühasibat uçotu və hesabatlıq vəziyyətinin düzgünlüyünü, mövcud qanun və qaydalara riayət olunmasını təsdiq etmək;

- audit xidməti göstərilərkən, prosedur zamanı yaranan hər hansı bir pozuntu ilə bağlı sifarişçinin rəhbərliyinə məlumat verilməsini təmin etmək;

- müştərinin tələbi ilə audit zamanı əldə edilmiş məlumatların məxfiliyini qorumaq;

- yoxlama zamanı alınan və ya tərtib edilən sənədlərin qorunmasına təminat vermək.

Məlumdur ki, keçmiş SSRİ və Azərbaycan Respublikasında idarə və müəssisələrin iqtisadi və maliyyə fəaliyyətinə iqtisadi nəzarət mövcud inzibati sistem tələblərinə əsasən həyata keçirilmişdir. Yəni, ümumiyyətlə, Azərbaycanda auditor xidməti yox idi. Ölkə üzrə tam iqtisadi nəzarətin sistemi nazirliklər, assosiasiyaların nəzarəti altında təşkil edilmiş nəzarət orqanları tərəfindən həyata keçirilmişdir. Rusiya iqtisadiyyatında audit xidmətlərinin təşkili ilə bağlı təşəbbüslər olsa da, onlar əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşə bilinməmişdi. Bəzi məlumatlara görə, Rusiyadakı audit xidmətinin əsası I Pyotr tərəfindən təyin olunub. Rusiyada auditor andlı mühasib olaraq adlandırılırdı. 1889, 1912 və 1928-ci illərdə üç dəfə Audit İnstitutu yaratmaq üçün təşəbbüslər olunmasına baxmayaraq, bu effektiv nəticə verməmişdir.

1991-ci ildə Nazirlər Kabineti respublikada audit fəaliyyətinin təşkili ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin nəzdində təsərrüfat uçotu üzrə auditor mərkəzinin yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir.

Bu qərarın icrası ilə bağlı olaraq, təsərrüfat əməliyyatları üzrə Auditlar Mərkəzinin Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir. Maliyyə Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Auditorlar Mərkəzi nazirlik və idarələrin kooperativlərindən, müəssisələrdən, təşkilatlardan sifarişlər əsasında, müqavilə haqqının ödənilməsi ilə metodik və praktiki yardımlarla, nəzarət və yoxlamalar aparmaq kimi vəzifələri özündə birləşdirən iqtisadi mexanizm idi. Mərkəzin işinin həcmi və əhatə dairəsi müştərinin iqtisadi mexanizmi təkmilləşdirmək üçün metodoloji və praktiki yardım göstərmək təşəbbüsünü göstərdiyi müqavilələrin miqdarı ilə müəyyən edilmişdir. Daha sonra, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 27 mart 1992-ci il tarixli Fərmanı ilə lisenziyalaşdırma komissiyası Respublikanın Maliyyə Nazirliyinin nəzdində yaradılmışdır. 1994-cü ildən başlayaraq 1996-cı ilə qədər olan dövərdə ölkə üzrə beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun olan audit xidmətinin təşkilinin prinsiplərini müəyənləşdirən hüquqi aktların qəbulu həyata keçirilmişdir. 1994-cü il 16 sentyabr tarixində audit xidməti haqqında qanun qəbul edilmişdir.

Auditorlar Palatası Azərbaycan Respublikasının ərazisində auditor xidmətlərinin dövlət tənzimlənməsini təşkil etmək, normativ aktların sistemləşdirilməsi, bu sahənin inkişafı və təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin inkişaf etdirilməsi, maraqların qorunmasının təmin edilməsi məsələsinə nəzarət edir.

Auditorlar Palatasının fəaliyyətə başlaması ilə əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. 1996-2000-ci illərdə respublikada audit xidmətlərinin həcmi 3,3 milyard manatdan 15,6 milyard manatadək, yəni 4,7 dəfə artıb. İmtahanlar zamanı audit xidməti göstərən şəxs adını almaq üçün 203 Azərbaycan vətəndaşı imtahan verib və onlardan 151 nəfər xidmət göstərməklə bağlı hüquq əldə etmişdir. Onların əksəriyyəti beynəlxalq təşkilatların iştirak etdiyi kurslarda ixtisas biliklərini artırmışdır.

Palatanın yaradılmasına qədər Maliyyə Nazirliyi yanında yaradılan Azəri-audit mərkəzi 1995-ci ildə 24 nəfərdən müraciətlə əlaqədar imtahan götürülmüş və hər bir fəaliyyətlə bağlı lisenziyanı əldə edə bilmişdir. 1996-cı ildən başlayaraq

2000-ci ilə qədər olan dövərdə isə Azərbaycanca audit xidmətinin göstərilməsi ilə bağlı hüququ əldə etmək istəyən altı xarici və iyirmi altı yerli şirkətə lisenziyalar verilmişdir.

Auditorun missiyası müştəri ilə bağlanmış müqavilə əsasında təsərrüfat subyektinin iqtisadi və maliyyə fəaliyyətini əhatə edən mühasibat uçotunun icrasının, həmçinin vergi bəyannamələrinin, maliyyə öhdəlikləri və digər xidmətlərin yoxlanılmasıdır. Auditor maliyyə fəaliyyətini yoxlamaqla yanaşı, daha yüksək səviyyəli iqtisadi fəaliyyət, idarəetmə və lazımi xərclərin yaradılması yolu ilə gəlirliliyi artırmaq üçün optimal təkliflər hazırlayır. Bir qayda olaraq, auditə müəssisənin ekspert yoxlanılması da deyilir.

Müəssisədaxili audit idarəetmə sisteminin müstəqil və vacib elementidir, müstəqil, sübut olunan və koordinasiya fəaliyyətdir. Bu səpkidə audit müəssisə üzrə şəffaf informasiya təhlükəsizliyi yaradır, fəaliyyətinin daha dərin və hərtərəfli təhlilini aparır və daha səmərəli biznes sistemini yaradır. Dünyada bir çox ölkələrdə daxili auditlər ölkənin iqtisadiyyatının bütün halqalarından zəruridir və bütün ölkə müəssisələri ilə birgə təmin olunur.

Daxili audit funksiyası müstəqil struktur bölmə və heyət vahidi kimi fəaliyyət göstərir və nəzarət edən orqan olan direktorlar şurasına və ya idarə heyətinə tabe olur, pozuntu aşkar olunan məsələləri yoxlayır və onun nəticələri haqqında hesabat və məlumat verir.

Daxili yoxlamalar müəssisənin tərkibində fəaliyyət göstərən digər şöbə və bölmələr tərəfindən təşkil olunan işlərdə məsuliyyətin artırılmasına gətirib çıxarır, eyni zamanda iqtisadi əməliyyatların icrasında mənfi hadisələrin qarşısını alır. Bununla belə, daxili audit kənar audit yoxlaması üçün bir sıra əsas məsələlər barədə məlumat mənbəyidir və bu, mövcud qanunvericiliyi gözləməkdə böyük əhəmiyyət daşıyır.

Xarici audit müəssisənin təsərrüfat subyektinin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının düzgünlüyünü obyektiv qiymətləndirmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

Xarici audit müstəqil olaraq xidmət göstərən auditorlar və ya audit şirkətləri tərəfindən bağlanmış müqavilə (sifariş) əsasında həyata keçirilir. Xarici auditin fərqli bir xüsusiyyəti, auditori həyata keçirən auditorların bu quruma heç bir maraq göstərməməsidir. Başqa sözlə, onlar təsisçilər, mülkiyyətçilər, səhmdarlar və ya maliyyə hesabatları, mühasibat uçotu üçün məsul şəxslər və müəssisə rəhbərliyi ilə işgüzar əlaqələri olmayan şəxslərdir.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən, müəyyən mənfəəti olan və digər təsərrüfat subyektinə aid xüsusi əlaqələrə malik auditorları eyni müəssisədə auditor xidmətini həyata keçirə bilməzlər. Belə hallar müəyyən edildikdə auditorun hüquqi statusu ləğv edilə bilər.

Xarici auditin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və mühasibat uçotunun tamlığı, doğruluğu və etibarlılığı;

- müəssisə aktivlərinin, mühasibat uçotunun, hesabatların, tənzimlənmələrin müəyyən olunmuş qanunvericiliyin və qaydaların tələblərinə uyğunlaşdırılmasına nəzarət etmək;

- özəl kapital, maliyyə resursları və xarici mənbələrdən istifadə imkanlarını müəyyənləşdirmək;

Hesablamaların düzgünlüyünü və müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını əsas götürərək vergi ödəmələrinin optimallaşdırılması;

Təşkilatın balans hesabatı, mənfəət və zərər haqqında hesabat, kapital axınları və illik mühasibat uçotuna hesabatlarının əsas göstəricilərinin hesablanması düzgünlüyü yoxlamaq.

Audit xidmətinin aparılması nəticəsində mühasibat uçotu və hesablara daxili nəzarətin və illik hesabatın doğruluğu barədə yazılı rəy sərbəst auditor və ya auditor təşkilatları tərəfindən yoxlanılan müəssisədə tərtib edilir. Müştəri ilə müqaviləyə uyğun olaraq, xarici auditor fərqli bir layihə, iş planını müəssisə rəhbərliyinə təqdim edə bilər.

Audit xidməti haqqında qanunda qeyd olunur ki, auditin icrası məcburi və ya könüllü ola bilər. Qanunvericiliyə uyğun olaraq illik hesabatlarının dərci məcburi

olan təsərrüfat subyektləri tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada, habelə qanunvericilik aktlarında və ya səlahiyyətli dövlət orqanlarının müvafiq qərarı ilə nəzərdə tutulmuş hallarda xidmətdən istifadə məcburidir, digər hallarda isə könüllüdür.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən audit səhmdar cəmiyyətlərinin, xarici investisiya şirkətlərinin, banklar və digər kredit təşkilatlarının, məhdud məsuliyyətli şirkətlərin, investisiya fondlarının və maliyyə-sənaye qruplarının məcburi almalı olduğu xidmət növüdür.

Könüllü yoxlamalar auditor firması və ya auditor arasında razılaşma əsasında həyata keçirilir. Müştəri yoxlamanın ümumi həcmi və göstəricilərin miqyasını təyin edir.

Müəssisələrdə audit fəaliyyətinin təşkilində ilk addım müştərinin seçimidir. Hər bir müəssisədə auditorun fəaliyyəti əsasən seçilmiş müəssisənin xüsusiyyətlərinə, onların fəaliyyət sahəsinə və auditin aparılma zamanına uyğun şəkildə müəyyənləşdirilir.

Məlumdur ki, audit xidmətinin aparılması mövsümi xarakter daşıyır və adətən audit ilin sonuna bağlı olaraq hər bir müəssisədə həyata keçirilir. Ancaq audit firması daimi fəaliyyət göstərməlidir və qazanc əldə etməlidir. Buna görə, audit şirkətləri təkcə il sonu audit xidmətlərinin göstərilməsi ilə deyil, həm də digər nəzarət üsulları ilə məşğul olmalıdırlar.

Bu baxımdan audit firması və müstəqil auditorlar mühasibat, maliyyə hesabatlılığı, analitik əməliyyatlar, konsaltinq və s. kimi məsələlərlə məşğul olmalıdırlar.

Auditor xidmətinin vacib məsələlərindən biri xidmətin yüksək səviyyəsidir. Bu, ilk növbədə, firmanın auditor heyətinin keyfiyyət göstəricilərindən, peşəkar təcrübədən, auditorların prinsipləri və təqdimatlarından, mövcud metodik prinsiplərin praktikada tətbiqindən birbaşa asılıdır.

Həm də gizli deyil ki, azad bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə ölkədə mənfi halların artması müşahidə olunur. Xüsusilə mövcud əmlak və pul axınları, fırldaqçılıq, korrupsiya əsas əhəmiyyətli mövzulardır.

Belə bir dönmədə, sərbəst auditor və ya auditor firması qazandığı mövqeni itirməməsi üçün hər bir müştərinin seçimi çox vacib və əhəmiyyətli bir məsələdir.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən, auditor xidməti hər hansı təsərrüfat subyektinin təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq göstərilə bilər. Bu əsasında təsərrüfat subyekti müstəqil auditor və ya auditor firmasını seçir.

Xidmətin sifarişçisi auditor xidmətlərinə və audit prosesində yoxlanılması lazım olan məsələlər və işin həcmi ilə bağlı sözlü və yazılı sorğunu audit firmasına təqdim edir. Auditor bu məsələ ilə bağlı müştərinin sorğusuna razılıqla bağlı cavab verir.

Auditor müştəriyə cavab vermədən əvvəl müştərinin iqtisadi fəaliyyətini araşdırmaq üçün lazım olan yerlərdə, zəruri hallarda, işin ölçüsünü müəyyən etmək üçün müəyyən araşdırmalar apara bilər.

Bütün bu göstəricilər Auditorlar Palatasının 1999-cu ildə təsdiqlənmiş qərarının, audit xidmətinin həyata keçirilməsi üçün lazımı tələblərin məktub üzrə öhdəçiliyinin əhatə olunduğu standartda öz əksini tapmışdır.

Məktubda audit xidməti göstərilməsinin şərtləri, auditorun məsuliyyəti və sifarişçinin öhdəlikləri barədə zəruri məlumatlar olmalıdır. Bunun əsasında bir ilkin razılıq əldə edilir və audit xidmətinin təmin edilməsi üçün müqavilə bağlanır.

Müqavilənin tərtib edilməsi və rəsmiləşdirilməsi Auditorlar Palatası Şurası tərəfindən 7 oktyabr 1996-cı ildə təsdiqlənmiş müqavilə ilə bağlı standartda qaydalar müəyyənləşdirilmişdir.

Müqavilə müştəri və xidmət göstərən tərəfin imzaladığı iki nüsxədə hazırlanmalıdır. Təsərrüfat subyekti ilə müqavilə imzalandıqdan sonra audit xidmətinin planlaşdırılma mərhələsi başlayır.

Planlaşdırma mərhələsində xidmətin ölçüsünü müəyyənləşdirməklə, təsərrüfat subyektinin yoxlama nəticəsində audit hesabatının hazırlanması üçün lazım olan yoxlamaların həcmi və növü göstərilən audit proqramı hazırlanır, yoxlanış növləri və onların növləri və audit müddəti planlaşdırılır.

Auditor planlaması əsasən aşağıdakı mərhələlərə bölünür:

- ilkin planlaşdırılma;

- ümumi audit planının hazırlanması və tərtibi;
- auditor xidmətinin göstərilməsi proqramı üzrə hazırlanma və tərtib olunması.

Azərbaycanda audit şirkətlərinin xidmət göstərməsi planlamasını milli qanunvericilik aktlarına uyğunlaşdırmaq üçün audit xidmətinin planlaşdırılması ilə bağlı xüsusi milli audit standartı hazırlanılmışdır və Şura tərəfindən 1999-cu ildə təsdiqlənmişdir.

Standartın tələblərinə əsasən auditlə bağlı bütün əməliyyatlar müəyyənləşdirilib və müvafiq audit prinsiplərinə uyğun olaraq icra olunur.

Xidmət aparılması zamanı nəticələrin əldə olunması və müştərinin maliyyə hesabatı ilə bağlı güvənli rəyin tərtib olunmasında mühim yer alan dəlillər qeydə alınmalıdır. Qeyd olunan dəlillər müvafiq qaydada sənədləşməlidir.

Bu sənədlər auditin planlaşdırılması sənədlərini, təşkilatın hüquqi forması, mühasibat uçotu sistemi üzrə əsas göstərilər, maliyyə hesabatları, hesabların balansı və digər məlumatları əhatə edir.

Xidmət icra olunub bitdikdən sonra sənədlər audit xidməti göstərən tərəfin mülkiyyətində qalır. Sənədlərlə bağlı qanunverici normativlərin müəyyənləşdirilməsi üçün Palata tərəfindən hazırlanmış audit xidməti göstərilməsi zamanı xidməti sənədlərlə və xidmət göstərən tərəfin yekun sənədləri ilə bağlı milli standartları təsdiqlənmişdir.

Audit xidməti göstərən tərəfin yekun sənədlərinə yoxlamaların nəticəsi olaraq hazırlanan və müştəriyə təqdim edilən akt, rəy və digər yekun sənədlər daxildir. Akt və rəy yekunla bağlı sənədlər üzrə tərtib olunan hissədir.

Yekun sənədlərinin əsas mahiyyəti yoxlamaların nəticəsi olaraq tapılan mühim dəlillər, nöqsan və çatışmazlıqlar və bu məsələlərin həll üsullarını gətirəcək təkliflərin müəyyənləşdirilməsidir. Audit xidməti aparan sərbəst auditor və ya şirkət yaxlamanın nəticələrini əhatə edən yekun sənədləri aktla birgə müştərinin rəhbərliyinə təqdim etməlidir (Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının rəsmi saytı, audit.gov.az/uploads/Hesabat_illik_2017.pdf, 2018).

Audit xidmətinin təşkilinin və nəticələrin rəsmi formaya salınması mühim prosedur yoxlamaların nəticələrinin təsvir olunduğu rəyin hazırlanmasıdır.

Audit xidməti haqqında qanunda aditorun hazırladığı rəy, hazırlanan tərəfin imza və möhürlə təsdiqlədiyi, subyektin maliyyə durumu, əməliyyatların qanuniliyi, illik hesabatların içəriklərinin doğruluğu, uçotunun şəffaflığı və nəticələrinin qiymətləndirildiyi və bütün maraqlı tərəflər üçün rəsmi hüquqi sənəd olaraq təsvir edilir.

Ölkə üzrə sərbəst auditorlar və audit xidməti təminatçısı olan şirkətlərin fəaliyyət tənzimləmələrini təmin etmək üçün Palata tərəfindən 1996-cı ildə auditor rəyləri haqqında milli standart hazırlanıb və qəbul edilmişdir. Təsdiqlənmiş milli standartda auditor rəyinin hazırlanması formaları ilə bağlı qaydalar, əks olunmalı vacib meyarlar müəyyənləşdirilmişdir.

Auditor rəyinin aşağıdakı formaları vardır:

- Auditorun şərtsiz formada müsbət rəyi;
- Auditorun şərti formada müsbət rəyi;
- Auditorun mənfi rəyi və rəyi vermədən imtina edilməklə, nəticələri digər formada təsvir etmək;

Auditorun şərtsiz formada müsbət rəyi təsərrüfat subyektinin uçot əməliyyatlarının, illik hesabatlarının doğru şəkildə aparıldığını və güvənli olmasını, subyekt tərəfindən qəbul edilmiş uçot prinsiplərinin doğru tətbiqini və bu prinsiplərin Azərbaycan Respublikasının normativ qanunvericilik aktları və qanunlarının tələblərinə uyğun olmasını sübut edən rəy formasıdır.

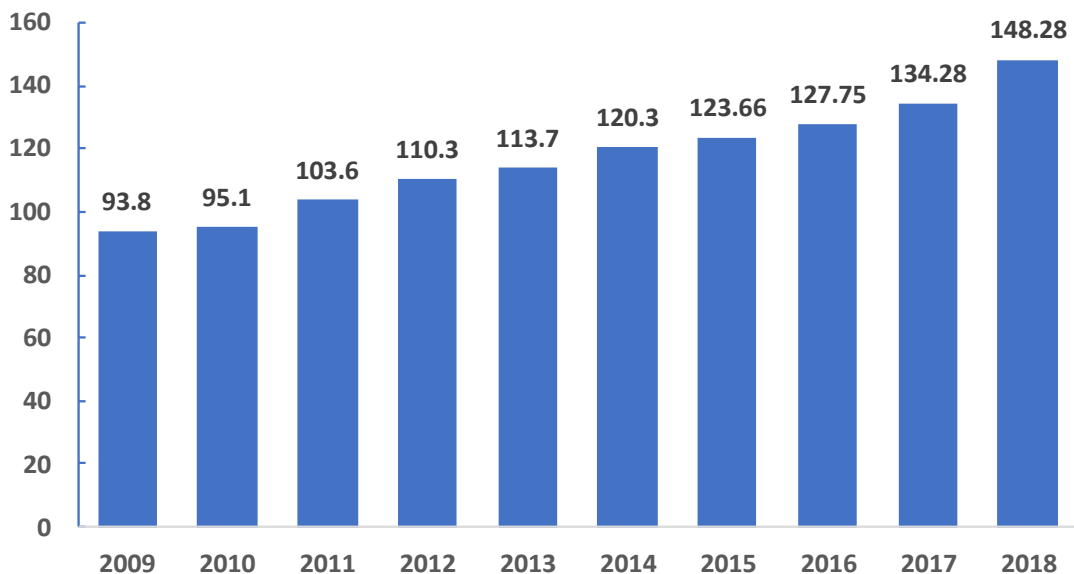
Auditorun şərti formada müsbət rəyi məhdudiyətləri olan rəy formasıdır. Belə ki, bu rəy forması bir sıra əməliyyatlar üzrə səhvliklərin olmasını vurğulayır ki, yoxlamaların nəticəsi olaraq hesabat dövrü üzrə subyektin aktivlərinin, passivləri və maliyyə fəaliyyəti üzrə əməliyyatlarının uçotu məlumatlarının ölkə qanunvericiliyinin tələbləri əsasında hazırlandığını göstərir. Lakin eyni zamanda bir sıra əməliyyatlar üzrə buraxılan səhvliklərin, hesabatlarda yanlışlıqların olduğu, müxabirləşmələrin aparılmasında nöqsanların olmasını əsas götürərək yoxlamanın nəticəsi auditorun şərti müsbət rəyi ilə ifadə olunur.

Auditor tərəfindən verilən rəyin üçüncü forması isə auditorun mənfi rəyi və ya rəyi vermədən imtina edilməsidir. Bununla auditor hesabatlarla bağlı arqumetlərlə əsaslandırılaraq rəyin hazırlanmasının qeyri-mümkün olması göstərilir. Bu rəydə göstərilir ki, təsərrüfat subyektinin uçot əməliyyatları və hesabatları fəaliyyəti üzrə aktivlərinin və passivlərinin doğru dəyişimini əks etdirmir.

1.2. Audit xidmətinin təşkilində Böyük Dördlük şirkətlərinin rolu

Audit, təşkilatın maliyyə hesabatlarının obyektiv nəzərdən keçirilməsi və qiymətləndirilməsidir ki, qeydlərin təqdim olunmasını iddia etdikləri əməliyyatları dəqiq və etibarlı şəkildə əks etdirsin. Audit həm təşkilat işçiləri, həm də üçüncü şirkətlər tərəfindən həyata keçirilə bilər. Başqa sözlə daxili və kənar audit xidməti həyata keçirilə bilər. Kənar audit xidmətinin bütün dünyada yayılmasının və markalaşmasının əsasını qoyan monopol şirkətlər Böyük Dördlük firmalarıdır.

Qrafik 1. 2009-cu ildən 2018-ci ilədək Böyük Dördlük auditor firmalarının birgə gəlirləri (milyard ABŞ dolları)

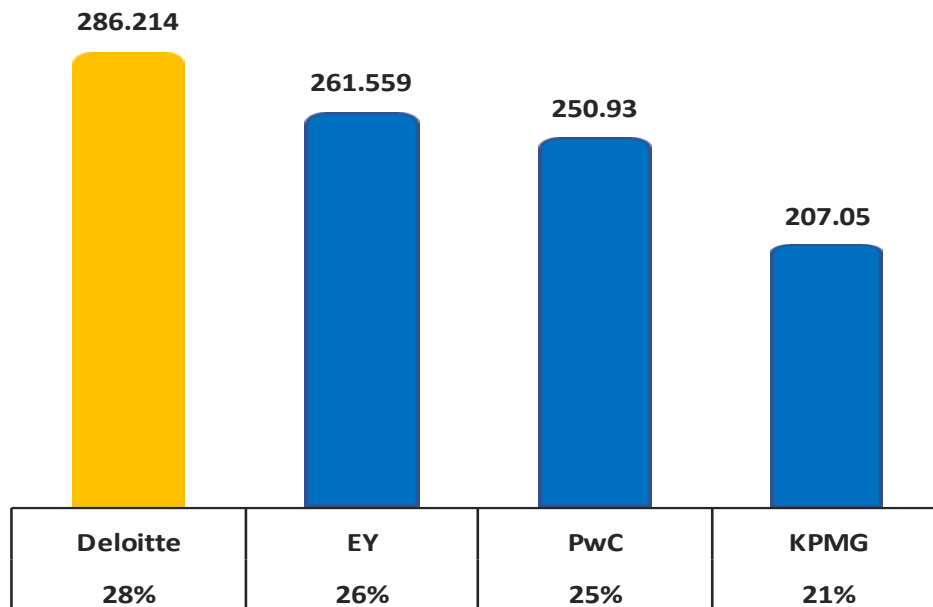

Mənbə: Statista portalından əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (2018)

PwC, EY, KPMG və Deloitte-in keçmiş tarixinə nəzər yetirsək, zənginlik, güc və uğur hekayələrinə şahid olmuş olarıq. Bir çox yollarla Big Four audit və mühasibatlıq şirkətləri digər şirkətlərin işləməsi, resursları idarə etməsi, yatırım etməsi və idarə olunması proseslərinə təsir göstərmişdir. Bu şirkətlər ictimaiyyətdə bir çox ləqəblərlə tanınmışlar: Kapitalizmin yüksək kahinləri; Suveren dövlətlərdən daha güclü; İctimai maraqların keşikçiləri; İnstitusal oliqopoliya və s.

Böyük Dördlüyün hər biri korporativ uğur və dram nümunəsidir. Kommersiya uğurunun rəngli rəsmləri altında həm də etik güzəştlər, peşmanlıq, uğursuz təşəbbüslər, etibarsız mənfəətlər, siyasi yontəmlər durur. Boz və prestijin yoxsul olduğu bir sahədə Böyük Dördlük öz sahəsinin parlaq və müvəffəqiyyət hekayələri olan qlamur sakinləridir. 2011-ci ildə ümumi gəlirləri 100 milyard ABŞ dolları məbləğində vurğulandı. O zamandan bəri ümumi gəlir daim yüksələn xətlə artmış və 2016-cı ildə 130 milyard ABŞ dollarını üstələmişdir. Həmin ildə, 2017-ci il Oscar'larındakı üzücü bir hadisədən öncə PwC, Disney, Nike və Lego ilə birlikdə dünyadakı en güclü on marka arasında yer aldı (<https://www.statista.com/study/12885/accounting-big-four-statista-dossier/>, 2018).

Qrafik 2. 2018-ci ildə dünya üzrə Böyük Dördlük şirkətlərində işçi sayı

Mənbə: Statista portalından əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (2018)

Dünya üzrə podratçıları nəzərə almadan təxminən 1 milyon əməkdaşa sahib olan Böyük Dördlük şirkətləri dünyanın ən böyük işəgötürənlərindən biridir. Rusiya ordusunda aktiv hərbiçi sayından çox əməkdaş bu şirkətlərdə çalışır. Böyük Dördlük şirkətlərində bir zamanlar işləyən əməkdaşların sayı isə olduqca çoxdur. Onlardan bir çoxu indi digər peşəkar xidmət şirkətlərində, hökumət və sənaye qurumlarında aparıcı mövqelərdə, yüksək vəzifələrin sahibləridir. Öz işlərində Böyük Dördlük tərzində və ya bu tərzə qarşı əsas reaksiya şəklində fəaliyyət göstərirlər.

Keçmiş PwC həmkarı Paul Gillis Böyük Dördlük şirkətlərini, millətçi iddiaları, milli sərhədlərlə yaradılan maneələri nəzərə çarpacaq dərəcədə məhdudlaşdıran və dövlətlər tərəfindən əsaslandırılmış tənzimləyicilər kimi təsvir edir. Firmalar müasir maliyyə sistemi və müasir demokratiya ilə vəhdətdə, rəsmən və zahirən inteqrasiya olunurlar. Böyük Dördlük şirkətləri İEÖ və İEOÖ-də şəbəkələrini daim böyüdürlər. Məsələn, bu şirkətlər Çində iqtisadi böhranın agentlikləri və tənzimləyici nəzarət sisteminin əsas hədəfləri halına gəlmişdir.

Keçmiş PwC həmkarı Paul Gillis Böyük Dördlük şirkətlərini, millətçi iddiaları, milli sərhədlərlə yaradılan maneələri nəzərə çarpacaq dərəcədə məhdudlaşdıran və dövlətlər tərəfindən əsaslandırılmış tənzimləyicilər kimi təsvir edir. Firmalar müasir maliyyə sistemi və müasir demokratiya ilə vəhdətdə, rəsmən və zahirən inteqrasiya olunurlar. Böyük Dördlük şirkətləri İEÖ və İEOÖ-də şəbəkələrini daim böyüdürlər. Məsələn, bu şirkətlər Çində iqtisadi böhranın agentlikləri və tənzimləyici nəzarət sisteminin əsas hədəfləri halına gəlmişdir.

Böyük Dördlük şirkətləri mühasibat uçotu, vergi və audit xidmətləri üzrə bir sıra əsas bazarlarda dominantlıq edir. Belə ki, Amerika və İngiltərədə bütün böyük biznes qurumları bu şirkətlərdən biri və ya bir neçəsi ilə çalışır. 2017-ci ilin statistikalarına görə S&P 500 indeksinə daxil olan 500 şirkətdən 497-si Böyük Dördlük şirkətlərinin xidmətlərindən istifadə edib. Demək olar ki, bütün bu bizneslər eyni zamanda menecment məsləhət xidmətlərinin də alıcıları olmuşlar.

2017-ci ildə təkcə PwC Fortune 500 şirkətlərinin 422-sinə xidmət təklifini həyata keçirib.

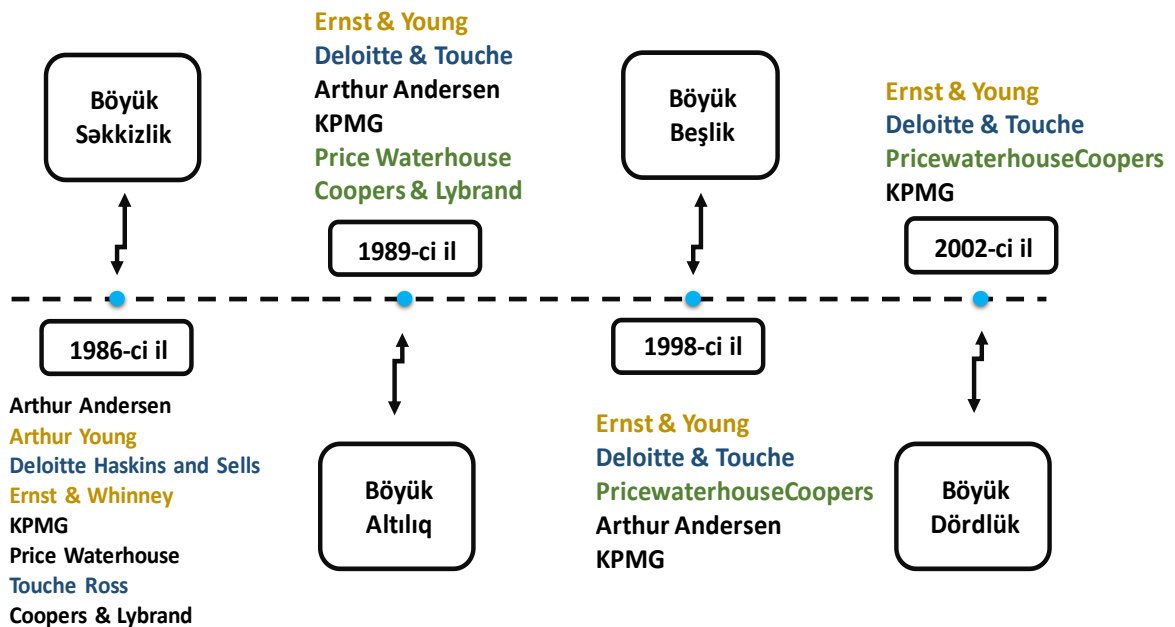
Böyük Dörtlük şirkətləri bugünkü halına bir çox mürəkkəb proseslərin – kommersiya niğahları, bağlantılar nəticəsində təkmilləşərək gəlmişdir. 1980-ci illərin əsas xüsusiyyəti nəhəng korporativ birləşmələr olmuşdur. Misal olaraq, Amerikadan nümunələr arasında Pan Am-in Milli Hava Yollarını, Standard Oil-un Kennecott Copper-i satın alması və Fortune jurnalının “ən böyük, ən uzun müqavilə” adlandırıldığı bir əməliyyat olan Campeau Korporasiyasının Federated Department Stores-u ədavətli formada təhvil almasını göstərmək olar. Auditi firmalarının da birləşmələri həmin onillikdə hay-küylü həddə çatdı. 1986-cı ildə Peat Marwick və əsasən Avropa firması olan KMG şirkətləri KPMG şirkətini yaratmaq üçün bir araya gəldi. 1989-cu ildə Ernst & Whinney və Arthur Young birləşərək Ernst & Young şirkətinə çevrildilər. Eyni ildə Deloitte Haskins & Sells şirkəti ilə Touche Ross birlikdə Deloitte & Touche şirkətini formalaşdırdılar. Sonuncu iki meqa birləşim ilə “Böyük Səkkizlik” “Böyük Altılıq” adını almış oldu.

Bundan 5 il əvvəl Deloitte Haskins & Sells şirkəti Price Waterhouse ilə birləşim üçün yaxınlaşmağa başlamışdı. Bu birləşim üçün bir neçə tövsiyələr mövcud idi ki, firmalar sektorlarının Londonda ilk günlərindən başlayaraq ümumi bir tarixi bölüşürdülər. Hər iki firma İngiltərənin dəmiryol şirkətlərinə konsultasiya xidməti göstərmiş və mühasibatlıq xidmətlərinin prestijli bir nüfuz qazanmasında yardımçı olmuşdular. Həmin dövrdə təkcə Amerika üzrə Deloitte 103 ofis və 8000 əməkdaşa, Price Waterhouse isə 90 ofis və 9000 əməkdaşa sahib idi. Lakin birləşimə daxili qarşıdurmalar olduqca güclü idi. Etirazçılar firmaların kəskin mədəniyyət fərqlərinə sahib olduqlarını iddia edirdilər. Fakt olaraq, mədəniyyətlər həqiqətən də kəskin fərqlənirdi, ancaq qəbul etmək olardı ki, ümumi oxşar mühasibatlıq praktikalarının məzmununda böyük projelərdə kiçik fərqliliklər mövcud idi. Birləşim təklifi ortaqlar arasında beynəlxalq səsverməyə çıxarıldığı zaman iddia rədd edildi.

1989-cu ildə Price Waterhouse öz adını yenidən birləşim təklifləri ilə hallandırdı. Bu dəfə danışıqlar yeni qurulmuş şirkətin təsisçisi olan, keçmiş Price Waterhouse əməkdaşı Arthur Andersen tərəfindən aparılırdı. Bu danışıqlar da uğursuzluqla sonlandırıldı. Növbəti 9 ildən sonra nəhayət firma Coopers & Lybrand ilə danışıqlardan ittifaqa razılaşıdırıldı. Beləliklə PricewaterhouseCoopers-in ərsəyə gəlməsi ilə “Böyük Altılıq” azalaraq “Böyük Beşlik” adını aldı.

Yaxın zamanda Ernst & Young və KPMG danışıqlar aparmış, lakin üçüncü səviyyəyə çata bilməmişdir. Danışıqların çətinliyi barədə Ernst & Young Çin rəhbərliyi bir bənzətmə olaraq “gənc bir xanım kimi heç bir səbəb olmadan hər nəyi məhv edən bir addım” deyimini qeyd etmişdir. Yenə də “Böyük Beşlik” 2002-ci ildə Arthur Andersen-in Enron, WorldCom və Waste Management ilə qalmaqalarının artması səbəbindən sektordan sürətli və təmtəraqlı çıxışı ilə 4 əsas firma olaraq “Böyük Dörtlük”ə çevrilmiş oldu. Mühasibatlıq sahəsində bazar hədəfləməsi formalaşdığından artıq yeni böyük birləşimlərin baş verməsi qeyri-mümkündür.

Sxem 1. Böyük Dörtlük şirkətlərinin xronologiyası

Mənbə: Müəllifləri Ian D. Gow və Stuart Kells olan Böyük Dörtlük kitabından toplanılan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyd olunan tarixdən başlayaraq bu firmaların fəaliyyəti olduqca sabit və olduqca uğurlu forma almışdır. Uğurun davamı olaraq, fakta əsasən tənzimləyicilər və şərhçilər Böyük Dördlüyün monopol gücü barədə narahatlıqları aradan qaldırdı. Mühasibatlıq digər sahələrlə, xüsusilə hüquq və mühəndisliklə müqayisədə daha az rəqabətçildir. Rəqabət xüsusilə audit xidməti bazarlarında zəyifdir. 2016-cı ildə Londonda Financial Times-ın yazarı bu bazarlarda böyük rəqabətə dəvət edir və qeyd edirdi ki, Böyük Dördlük sayca azdır və ən azı bu fakt sərt idarəetmə tədbirlərinin tətbiqini çətinləşdirir.

Monopoliya təhlükəsi Arthur Andersenin sektordan çıxması ilə daha da artdı. Rentokil şirkətinin maliyyə direktoru və eyni zamanda FTSE 100 şirkətlərinin maliyyə direktorlarını təmsil edən qrupun sədri Christopher Pearce 1997-ci ildə Economist-ə verdiyi açıqlamada qeyd edirdi ki, Price Waterhouse və Coopers & Lybrand şirkətlərinin birləşməsi audit xidməti üzrə seçimləri azaltmış və maraqların toqquşmasını artırmışdır.

PricewaterhouseCoopers Global (PwC), dünyanın ən geniş xidmət şəbəkələrindən biridir. Qərargahları Londonda yerləşən Price Waterhouse və Coopers & Lybrand şirkətlərinin 1998-ci ildə birləşməsi şirkətin hazırdakı formaya gəlib çıxmasına səbəb olmuşdur. PwC 2018-ci maliyyə ili üçün 41.3 milyon dollar gəlir elan etmişdir. PwC Global 158 ölkədə 250.930 əməkdaşla fəaliyyət göstərir.

Artıq 5 ildir ki, PwC “Vault Accounting 50 rankings” üzrə dominantlıq edir. Vault-un 2019-cu ilə olan 6-cı illik hesabatında da PwC şirkəti 8.800-dən artıq professionalın geribildirimi nəticəsində şirkətlərin nüfuzu, iş etikasası və ümumi iş məmnuniyyətinə görə sıralamasında ilk sırada qərarlaşmışdır. Əsası 1995-ci ildə qurulan PricewaterhouseCoopers (PwC) Azərbaycan ölkənin ilk peşəkar xidmətlər göstərən beynəlxalq şirkətlərindən biridir. Şirkət yerli iqtisadiyyata və cəmiyyətə mühim investisiyalar etmiş və edəcəkdir.

PwC Azərbaycan müştərilərinə göstərdiyi yüksək xidmətdən əlavə olaraq əməkdaşlarının mütəmadi inkişafına tamamilə fokuslanmışdır. Keçmiş 23 il ərzində böyük sayda ixtisaslı kadrlara təlimlər keçirilmiş və ixtisaslaşdırılmışdır. Onlardan bir qismi hal-hazırda şirkəti təmsil edərək peşəkar xidmət göstərməkdə,

bir qismi isə peşəkarlıq səviyyəsini artırmaq üçün Azərbaycanın digər biznes strukturlarında fəaliyyət göstərir. PwC Azerbaijan 3 partnyor tərəfindən idarə olunan 6 ölkədən olan xarici və yerli peşəkarlardan ibarət 140 əməkdaşla seqmentində xidmət göstərir.

PwC Azerbaijan-ın geniş imkanlar, yerli və beynəlxalq miqyasda köklü təcrübəyə sahib olması müştərilərinə yüksək səviyyəli xidmət və peşəkar dəstək göstərməsinə yol açır. Müştəri gözləntiləri əsasında uyğunlaşdırılaraq formalaşan xidmət tam ölçüdə təmin edilir. Bu sərəkidə xidmət xətti bu günə qədər Azərbaycanda həyata keçirilən və texniki olaraq reallaşdırılması çətin olan proyeqtlərin qəbul edilməsi və uğurla tamamlanmasına imkan yaratmışdır. PwC geniş hüdudlarda sektorunun lideri olaraq qəbul edilir və maraqlı tərəflər PwC-ini professional standartlar yaradan şirkətlərdən biri olaraq tanıyır. Şirkətin ictimai-siyasi məsələlərlə bağlı açıqlamaları araşdırılır və dəyərli mənbə olaraq qiymətləndirilir.

PwC Azerbaijan neft və qaz sektoru, bank və maliyyə xidmətləri, telekommunikasiya və istehlak məhsulları sektorlarında geniş təcrübəyə sahibdir. Şirkət hüquqi şəxs və sahibkarların əldə etmək istədiyi dəyərləri yaratmasında yüksək audit, vergi, hüquq və konsaltinq xidmətləri göstərir. PwC-nin müştərilərinin miqyası dünyanın aparıcı çoxmillətli şirkətlərindən yeni yaranmış bizneslərə, böyük ailə biznesləri və təşkilatlarından milli dövlət qurumlarına və özəl birimlərə qədər artan ölçüdədir. Şirkətin əsas hədəfi çevrədə inam, güvən yaradacaq və mühim problemləri həll edəcək xidmət göstərməkdir.

PwC Azerbaijan-nın audit komandası 50 nəfərdən ibarətdir ki, bunlardan 5-i beynəlxalq ACCA kvalifikasiyasına və yerli qanuni audit sertifikatlarına sahibdirlər. Ayrıca 4 yerli risk menecment mütəxəssisi və ehtiyac olduqda beynəlxalq dərəcəli mütəxəssislər xidmət göstərir.

Müştərilərin siyahısında upstream və downstream üzrə fəaliyyət göstərən neft və qaz şirkətləri, sığorta, tikinti, istehsal və xidmət şirkətləri, banklar və dövlət qurumları vardır. Kiçik və böyük ölçüdə olan, özəl və dövlətə məxsus, mövcud və start-uplar, yerli və beynəlxalq tiplərində olan şirkətlərə göstərilən audit xidməti

fərdi biznes tələblərinə uyğunlaşdırılır. PwC Beynəlxalq Audit Standartlarına (ISA) uyğun olaraq audit aparır və müştərilərə yalnız beynəlxalq maliyyə imkanlarına nail olmaq üçün deyil, həm də biznes üfəqləri genişləndirmək üçün lazım olan seçimlər təklif edir. Müştərilər xarici və daxili maliyyə hesabatlarını inkişaf etdirə bilərlər ki, bu, istənilən maraqlı tərəflərin informasiya tələblərinə cavab verir: sahibkarlar, banklar, maliyyəçilər, borclular, kreditorlar, işçilər, hökumət və cəmiyyət. Şirkət müştərilərinə yeni tənzimləyici tələblərə uğurlu keçid və korporativ idarəetmə prosedurlarını gücləndirməyə dəstək göstərir.

PwC Azərbaycanın dövlət və özəl sektorlarında informasiya texnologiyaları, idarəetmə məsləhətləri və əməliyyat dəstəyi sahəsində xidmət göstərən 25-dən çox peşəkarlardan ibarət komandaya sahibdir. Zəngin təcrübə və bilik ilə, bu komanda yerli və beynəlxalq müştərilərə konsultasiyalar keçir və daha artıq fayda verə biləcək hallarda digər PwC qlobal şəbəkə mütəxəssisləri ilə birgə layihələr həyata keçirir. Beləliklə, öz müştərilərinə strateji dəstək və bazar konsaltinqi, biznes və İT inkişafı, ERP sisteminin tətbiqi, əməliyyat dəstəyi və tətbiqi üçün ən yaxşı həllər təklif edilir.

40 vergi və hüquq üzrə mütəxəssislərdən ibarət olan komanda isə keçmişə dayanan təcrübə sayəsində Azərbaycanda ən böyük qrupdur. Bir çox hallarda, vergi məlumatlarının və hüquqi məsələlərin sahələr üzrə dəyişkən olması, hər sahənin spesifik tələbləri olması baxımından PwC ayrı-ayrı sahələr üzrə lazımı vergi və hüquqi bacarıqları olan, həmçinin müvafiq sektor məlumatları ilə tez bir komanda yaratmağa imkan verən özəl sektor qrupları yaradılmışdır. Legal-500 2018-ci il üzrə PwC Azərbaycan şirkətini ikinci yer ilə dəyərləndirib. Bu qurum hüquq üzrə 100-dən artıq firmalar üzrə hüquq firmalarını dəyərləndirməki üzrə ixtisaslaşmış. PwC Azerbaijan Caspian Development Bank (CDB) və Atabankın birləşməsi prosessində hər iki tərəf üçün tövsiyələr vermiş və konsaltinq xidməti göstərmiş, birləşmə sonrası ortaya çıxan məsələlərin həllində iştirak etmişdir.

1993-cü ildən etibarən EY Azərbaycan Respublikasında layihələrə rəhbərlik etməyə başlamışdır. EY Azərbaycanda ilk beynəlxalq audit və vergi məsləhət şəbəkəsi olan üzv şirkət açmışdır. Bakı ofisi 1994-cü ildən fəaliyyət göstərir.

200-dən çox işçisi olan EY Azərbaycan komandası Amerika Audit İnstitutunun üzvü olan audit partnyoru İlqar Vəliyev tərəfindən idarə olunur. Azərbaycanda EY öz tərəfdaşları və digər ofislərin əməkdaşları ilə birgə beynəlxalq və yerli müştərilərə audit, vergi və hüquqi, konsaltinq və əməliyyatlar üzrə məsləhət xidmətləri göstərir.

Ölkədə bir sıra mühim investisiyaların yatırılması, müəssisələrin və sektorların yenidən qurulması və dövlət siyasəti ilə bağlı bir sıra mühüm vəzifələr şirkət tərəfindən uğurla reallaşdırılmışdır. 1994-cü ildən etibarən EY Azərbaycanda audit xidməti aparmaq üçün lisenziyalaşdırılmışdır. Bu müddət ərzində dəyərli təcrübələr həyata keçirilmişdir.

EY Bakı ofisinin auditorlarının əksəriyyəti sertifikatlaşdırılmış mühasiblər (ABŞ) və ya ACCA-in üzvüdürlər. EY Azərbaycan şirkəti US GAAP və IFRS standartları əsasında ARDNŞ, BP, Azerfon, Kapital Bank, Paşa Holding və bir sıra şirkətlərin audit xidmətini təşkil edir. Şirkətin rəsmi audit müştəriləri siyahısına ARDNŞ-in birgə müəssisələri qismində çıxış edən Azeri MI, Caspian Shipyard Company və Caspian Drilling Company şirkətləri də daxildir.

EY Azərbaycanda Hasilatın pay bölgüsü haqqında Sazişə dair Protokollar – PSA altında fəaliyyət göstərən bir sıra şirkətlərə peşəkar audit xidməti göstərir. Əlavə olaraq IFRS, US GAAP və UK GAAP standartları əsasında hazırlanan hesablarla yerli və xarici şirkətlərə mühasibatlıq üzrə məsləhətlər və əminlik üzrə xidmətlər də göstərilməkdədir.

EY Azərbaycanın aparıcı vergi və hüquq məsləhətçisi kimi tanınır. Vergi və hüquqi tərəfdaş Arzu Hacıyeva və digər vergi və hüquqi məsləhətçilərin idarəetməsi ilə EY korporativ və fərdi vergi planlaşdırma, vergi uyğunluğu, lisenziyalaşdırma, sığorta, biznes, hüquq, immiqrasiya, müqavilə və əmək ilə bağlı bütün məsələləri əhatə edən xidmətləri göstərir. Eyni zamanda şirkət Azərbaycana investisiya yatıran və ya yatırım etməyi planlaşdıran çoxsaylı beynəlxalq təşkilatları yerli və beynəlxalq vergitutma və hüquqi məsələlərlə bağlı həll yolları və məsləhətlərlə təmin edir. EY-in ixtisaslaşma sahələrinə həm məhkəməyə qədər, həm də digər hüquqi məqamlarda mühabihəsələrin müzakirəsində tətbiq olunan

beynəlxalq vergi planlaması, əməliyyatların strukturlaşdırılması, beynəlxalq vergi tənzimləmələri, yerli vergi sisteminə uyğunluq, valyuta və xarici məzənnə gözləntiləri, hüquqi tənzimləmərdə müştərilərə tam dəstək göstərilməsi də daxildir.

Zəngin müştəri bazası EY Azərbaycan-ının xidmət keyfiyyətini vurğulayan əsas dəlillərdən biridir. Şirkət aparıcı dövlət qurumları ilə güclü əlaqələr qurmuşdur və potensial investolar və səlahiyyətli tərəflər arasında danışıqların aparılması və asanlaşdırılması baxımından vacib mövqeyə sahibdir. Bu fakt daim dəyişən və şərtlərə açıq olan hüquqi məsələlərdə əsas açar xidmətlərdən biri olaraq qalır. Şirkət vergi həlləri təqdim etdikdə MDB məkanında yerləşən digər EY şəbəkəsinə məxsus olan şirkətlərdən texniki dəstək alır və bu baxımdan böyük perspektivlərə yol açır.

EY-ın konsaltinq təcrübəsi geniş biznes problemlərinin həllində müstəsna təcrübəyə sahib olan mütəxəssislərdən formalaşır. Komanda iş səmərəliliyi və dəyərinin artırılması, xərclərin azaldılması, risklərin idarə edilməsi, effektiv IT sistemlərinin idarə edilməsi və müştərilər üçün əməliyyat və strateji məqsədlərə nail olmaq üçün ixtisaslaşmışdır. Sahə və müştərinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, hər bir layihə xüsusi bir komanda hazırlanır.

EY-ın Bakıdakı müştəriləri böyük özəl holdinq şirkətləri və dövlət müəssisələridir. Beynəlxalq təcrübəmiz və qlobal peşəkar şəbəkəmiz sayəsində müştərilərimizin bazar problemlərini aradan qaldırmaq və unikal biznes risklərini həll etmək üçün dünyanın hər yerindən mütəxəssislər ilə birləşə bilərik. Yerli bazar biliklərimiz və beynəlxalq təcrübə müştərilərimizin işlərini inkişaf etdirmək üçün müasir məsləhət xidmətləri təqdim etməyə imkan verir.

Konsaltinq xidmətləri üzrə təqdim olunan xidmətlər aşağıdakılardır:

- Performansın təkmilləşdirilməsi
- Maliyyə xidmətləri üzrə konsaltinq

EY-ın əməliyyat dəstəyi qrupu maliyyə resurslarının artırılması (bura layihənin maliyyələşdirilməsi, infrastrukturun maliyyələşdirilməsi və dövlət-özəl tərəfdaşlıq daxildir), birləşmələr və satınalmalar, infrastruktur layihələri və daşınmaz əmlak əməliyyatları üzrə xidmətləri reallaşdırır. Komanda yerli və regional səviyyədə bir

çox peşəkar əməliyyatlarda iştirak etmiş mütəqil, peşəkarlar konsultantlardan təşkil olunmuşdur.

Eyni zamanda alıcı və satıcı tərəflər üzrə hər bir əməliyyatın ömrü boyunca tam praktiki dəstək və məsləhətlər alınmış olur. Strateji hədəflərə nail olunması üçün əməliyyatlar təkmilləşdirilməklə ən səmərəli yenidən qurma planları tətbiq olunur.

Biznesin dəyərləndirilməsi, maliyyə maraqlarının təyini, aktivlər və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi, effektiv maliyyə yardımı, vergitutma sahəsində ən uğurlu təcrübələrdən istifadə edilməsi ilə müxtəlif məqsədlər üçün xidmətlər təklif edilir. Yerli bazarda 10 ildən çox təcrübəyə sahib olan konsaltinq xidmət sahəsi üzrə paketlərə aşağıdakılar daxildir:

- Lider Məsləhətçi
- Əməliyyat xidmətləri
- Əmlak Məsləhət xidmətləri
- Yenidənqurma
- Əməliyyat dəstəyi
- Əməliyyat vergisi
- Qiymətləndirmə və Biznes Modelləşdirilməsi

EY Azərbaycan şirkəti Ernst & Young Holdings (MDB) BV filialı olaraq fəaliyyət göstərir. Ernst & Young MDB - məhdud məsuliyyətli Hollandiya özəl şirkətidir və Ernst & Young Global Limited (EYG)-in üzvüdür. EYG üzv firma dörd coğrafi bölgəyə bölünmüşdür: Amerika; Asiya-Sakit okean; Avropa, Yaxın Şərq, Hindistan və Afrika (EMEIA); və Yaponiya. Bölgələr bir neçə regionları özlərində birləşdirir ki, bunlar da üzv firmalardan və ya həmin firmaların bölmələrindən ibarətdir. EY Azərbaycan EYG üzv firmalarından ibarət, Avropa, Yaxın Şərq, Hindistan və Afrikada üzrə 98 ölkədə fəaliyyət göstərən EMEIA bölgəsinin bir hissəsidir. EMEIA ərazisinə 12 region daxildir və 1 İyul 2017-ci ildən bu say 11-ə enmişdir. EY Azərbaycan MDB regionunun bir hissəsidir. Dünya miqyasında 150-dən çox ölkədə fəaliyyət göstərən üzv firmalarda 250,000 nəfər çalışana sahibdir.

EYG üzv şirkətləri əlaqələndirir və onların arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirir. EYG xidmətləri təqdim etmir, amma hədəflərinə üzv şirkətlərin dünya miqyasında yüksək keyfiyyətli müştəri xidmətinin təşviqi daxildir. Hər bir üzv şirkət hüquqi cəhətdən fərqli bir təşkilatdır. Üzv şirkətlərin öhdəlikləri və məsuliyyətləri EYG və digər müxtəlif razılaşmalarla tənzimlənir.

30 iyun 2017-ci ildə başa çatan il ərzində qlobal təşkilatın strukturu və əsas quruluşları aşağıda izah olunur. EY-ın qlobal bir təşkilat olaraq ortaq bir strategiyaya malik olması prinsipini əks etdirir. İcra Şurası qlobal icra hakimiyyəti, komitələri və qruplarını, həmçinin dörd sahənin rəhbərliyini əhatə edir. Yüksək struktur EY əməliyyatlarının coğrafiyasını genişləndirməyə və dünyada müştəri xidmətinin keyfiyyətini artırmağa imkan verir, icraçı direktor aşağıdakı vəzifələrə görə məsuliyyət daşıyır:

- strateji
- keyfiyyət
- iş planlaması
- risklərin idarə olunması prioritetlərinə qlobal yanaşmanın koordinasiyası.

Eyni zamanda, şəbəkə regional səviyyədə fəaliyyət göstərir. Bu əməliyyat modeli, iştirakçılara hər bir ölkədə müştərilərlə və digər tərəfdaşlarla daha sıx əlaqələr qurmağa və yerli ehtiyaclara daha tez cavab verməyə imkan verir və 28 bölgədə projelərə və məsələlərə daha sürətli diqqət yetirməyə yol açır.

Qlobal İdarəetmə Şurası (QİŞ) EYG-nin əsas nəzarət orqanıdır. Bura hər bir regiondan bir və ya bir neçə nümayəndə, böyük nümayəndəliklərin partnyorlarından və altıdan çox müstəqil, idarəetmə vəzifəsində olmayan əməkdaşlardan seçilir. Yüksək idarəetmə rolunu icra etməyən regional nümayəndələr üç il müddətinə seçilirlər. QİŞ, EYG-nin qərarvermə siyasətinə, strategiyalarına və ictimai marağına dair tövsiyələr verir. EY-ın fəaliyyətinə təsir göstərə biləcək bir sıra vacib məsələləri həll etmək üçün QİŞ-in təsdiqi lazımlıdır.

KPMG peşəkar audit, vergi və konsaltinq şirkətlərinin qlobal şəbəkəsidir. Şirkət dünyanın 153 ölkəsində xidmət göstərən 207.000 peşəkar mütəxəssislə birgə fəaliyyət göstərir. KPMG MDB məkanında 27 ildir ki, fəaliyyət göstərir. 9 ölkə

üzrə 24 ofisdə fəaliyyət göstərən 4 600 nəfər əməkdaş təkcə MDB məkanında çalışır.

KPMG Azərbaycan ofisi 1997-ci ildən tam fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 2011-ci ildə öz təsis quruluşunu tamamilə yeniləmiş, maliyyə və məsləhət xidmətləri üçün Azərbaycandan olan peşəkar mütəxəssisləri cəlb etmişdir. KPMG Azerbaijan, çoxu Azərbaycan, Rusiya, Almaniya, Türkiyə, Gürcüstan və digər ölkələrdə səkkiz ilə iyirmi il arasında yoxlama və məsləhət mövzusunda təcrübəsi olan 130-dan çox mütəxəssis çalışır.

KPMG-nin audit metodikası maliyyə hesabatlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə biləcək risklərə diqqət yetirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu, milli və beynəlxalq standartları aşmaq məqsədi daşıyan və bütün şəbəkə şirkətlərindəki bütün KPMG mütəxəssislərinin metodologiya, proseslər və sənədlər üçün eyni yanaşmasını tələb edir. Bütün təftiş işçilərinin məlumatlarının mümkün qədər uyğun olmasını təmin etmək tez-tez və müntəzəm olaraq əməkdaşlar peşəkar təlimlər keçirilir.

KPMG-nin özünəməxsus audit keyfiyyəti prosedurları vardır ki, bütün üzv şirkətlərində tətbiq edilir. Siyasətlərində potensial münaqişələrin diqqətli və effektiv həll olunmasını ön plana çəkilir. KPMG-yə özəl olan Sentinel, nişan qruplarının KPMG-nin dünya miqyaslı ticarət təşkilatları ilə əlaqələrini təhlil edərək, doğrulamasına və sınaqdan keçirilməsinə kömək edən inkişaf etmiş, avtomatlaşdırılmış, müstəqil bir monitorinq sistemidir. Sistem bütün müştəri xidməti qrupları üçün məcburidir, Sarbanes Oxley və digər qanuni tələblərə tam uyğun gəlir.

Deloitte 150 ölkə üzrə təqribi 286,000 əməkdaşa sahibdir. 150 ildən artıq fəaliyyət dövrünə sahib şirkət xidmət olaraq auditin, verginin, hüququn, riskin və maliyyə xidmətlərinin göstərilməsində bu xidmətlərin hüdudları və növlərini genişləndirsə də, sahib olunan iş mədəniyyəti dəyişilməmişdir.

Deloitte Bakı ofisində fəaliyyət göstərən ixtisaslı kadrların sayı 120-ni ötür. Bakı ofisi Deloitte MDB-nin bir parçasıdır. Eləcə də, Deloitte MDB şirkəti Deloitte Touche Tohmatsu Limited şəbəkəsinə üzvdür.

Deloitte beynəlxalq səviyyədə müstəqil olaraq fəalliyət göstərən şirkətlər üzərində kənar müştərilərə xidmət göstərən peşəkarların toplandığı bir brenddir.

1.3. Auditor xidməti üzrə keyfiyyətin yoxlanılması

Azərbaycan Respublikası hüdudlarında göstərilən audit xidmətinin keyfiyyətinə nəzarətin aparılması və bu istiqamətdə təkmilləşdirmələrin həyata keçirilməsində bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Bununla bağlı əsas addımlardan biri Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası tərəfindən 2010-cu ildə qəbul edilən qayda mühim rol oynayır. Belə ki, qayda əsasən ölkə ərazisində audit təşkilatları və sərbəst auditorların göstərdiyi audit xidmətinin mövcud qanunvericiliyin tələblərinə və beynəlxalq audit standartlarına uyğunluğu ilə bağlı hesabatın formasının tərtibini özündə əks etdirirdi. Yeni qaydanın qəbul edilməsi ilə bu zamana qədər tətbiq olunan audit fəalliyətinin keyfiyyətinin yoxlanılması ilə bağlı akt nümunəsinin tərtibi qüvvədən düşmüş oldu.

Hesabat forması hazırlanarkən Azərbaycan Respublikasının audit xidmətində keyfiyyət üzrə nəzarətlə bağlı əsasnaməsinin şərtləri əsas götürülür. Əsasnamə Auditorlar Palatası Şurasının 2008-ci ildə müvafiq olaraq verdiyi qərarla təsdiq olunmuşdur.

Qeyd olunan əsasnamə audit xidməti keyfiyyəti yoxlanılan zaman riayət olunmalı proseduraların müəyyənləşdirilməsini təmin edir. Əsas məqsəd xidmət keyfiyyətini peşə etikası məəcəlləsi, beynəlxalq audit standartları, mövcud qanunvericilik və Şura qərarlarının müəyyənləşdirdiyi qaydalara uyğunlaşdırmaqdır. Audit xidmətinin keyfiyyətinə nəzarəti Palatanın üzv müfəttişləri həyata keçirir ki, onların sayı 5-dən aşağı olmamaqla 10-u keçmir. Müfəttişlərdən ibarət nəzarət qrupları formalaşdırılır və sayı auditor təşkilatının və göstərilən audit xidmətinin həcmindən asılı olaraq azı 2 nəfərdən ibarət olur. Ən pis halda 3 ildən bir audit xidməti göstərən tərəfin yoxlaması həyata keçirilir. Bəhs olunan nəzarət planlı və ya plandan kənar formada reallaşdırılır. Uyğun olaraq planlı formada nəzarət yoxlaması cari il üzrə iyunun 1-dən növbəti dövr üzrə, plandankənar yoxlama isə bütüm il boyunca həyata keçirilə bilinsə də, Şuranın

2012-ci ildə verdiyi qərara əsasən, hər iki: planlı və plandankənar yoxlamalar bütün təqvim ilində keçirilə bilinməsi qəbul edildi. Planlı nəzarət yoxlaması Şuranın təsdiqlədiyi qərara əsasən illik planının istiqamətində aparılır.

2016-ci ildə audit xidməti üzrə keyfiyyətə nəzarətin qaydaları barədə təsdiqlənmiş qərar Audit xidmətinin keyfiyyətinə nəzarət əyani və qiyabi, başqa sözlə kameral formada keçirilə bilər. Əyani nəzarət yoxlanılmalı olan auditorun bilavasitə iş yerində və ya Palatanın özündə aparılır. Qiyabi nəzarət isə sənədlərlə sorğu edilməsi yolu və texniki rabitə qurğuları vasitəsilə ilə həyata keçirilir. Məsul müfəttişlərin apardığı keyfiyyətə kənar nəzarət qayda olaraq 10 gün müddətində həyata keçirilir. Yoxlamaların nəticələrinin dəyərləndirilməsi 1 ayı ötmür. Audit üzrə xidmət keyfiyyətinə kənar nəzarətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Palataya üzv olan sərbəst auditorlar və ya şirkətlərin göstərdiyi xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi;

- Üzvlər arasında keyfiyyətə nəzarətin əsas məqsədləri barədə doğru fikir formalaşdırmaq, bu yöndə effektiv sistem qurmaq;

- Xidmət keyfiyyəti üzrə monitorinq aparmaq;

- Beynəlxalq qurum və birliklərin, təşkilatların öncül təcrübələrini paylaşmaq;

- Keyfiyyətə daxili nəzarətin yaradılması yönündə metodoloji dəstək göstərmək.

Keyfiyyətə nəzarət prosesi Palata nəzdində fəaliyyət göstərən müvafiq Komitə və Şöbə tərəfindən həyata keçirilir. Keyfiyyətə nəzarət üzrə komitə aşağıdakı bir sıra əməliyyatları icar edir:

- Yoxlama müddətini təyin edir;

- Yoxlamaları aparacaq nəzarət qrupunu müəyyən edir;

- Yoxlama aparacaq müfəttişlərə təlimatların və ixtisasartırmaların keçirilməsini təmin edir;

- Xidməti sənədlərin formasını müəyyənləşdirir;

- Nəzarət qruplarının hesabatlarını təsdiqləyir və qərarlar çıxarır;

- Yoxlanılacaq tərəfdə rəhbərlik və nəzarət qruplarının maraqlarının toqquşmaması üçün işlər aparır;

- Ziddiyətlər yarandığı halda bununla bağlı qərarlar verilməsini təmini edir;

- Palataya yoxlama işlərində yüksək səriştə və aktivlik göstərən müfəttişlər barədə mükafatlandırma üçün vəsatət qaldırılmasını icra edir;

- Xüsusi hallarda yoxlama prosesinə təyin olunan müfəttişləri geri çağırır;

- Yoxlamanın yekun nəticələrinə görə illik hesabatları hazırlanmasını təmin edir və Şuraya təhvil verilir;

- Nəzarət qrupu əməkdaşlarının audit keyfiyyəti üzrə qaydalarla, əsasnamələrlə və başqa sənədlər ilə tanış edilməsi, xidməti sənədlər üzrə formaların təhvil, xidmət dosyesinin aparılması və saxlanması Şöbə icra edir.

Dövr və risk üzrə yanaşılma baxımından keyfiyyət üzrə nəzarət yoxlaması ən az 3 ildən bir planlaşdırılır. Bu risk amillərinə aşağıdakılar daxildir:

- Öncəki illərdə yoxlama qənaətbəxş nəticələnilsə;

- Yoxlanılacaq tərəf barədə mənfi rəylər varsa;

- Standartlar və qaydalar üzrə tələblərə doğru riayət edilməyibsə

- Yoxlanılacaq tərəfin müştərilərindən şikayətlər daxil olunubsa;

- İxtisaslı kadrların azlığı müşahidə edilərsə.

Yuxarıda qeyd olunan risklər yoxlamanın planlaşdırılmış tarixdən öndə çəkilməsinə səbəb ola bilər. Keyfiyyətə nəzarət Palata vəsaitləri hesabına keçirilir. İl üzrə keyfiyyətə nəzarət yoxlaması üçün plan Şöbə tərəfindən hazırlanır. Daha sonra Komitə tərəfindən Şöbənin dəstəyi ilə növbəti ay ərzində plan üzrə dəqiq yoxlama tarixləri müəyyənləşdirilir, nəzarət qrupları təyin olunur. Bəhs olunan planın üzvlər üçün başa düşülən formada tərtib olunması əsas şərtlərdəndir. Yoxlama qruplarına Şuradan beşdən az olmamaqla 10-u ötməyən müfəttişlərin təyini zamanı aşağıdakı hallar olduqda müfəttişin təyini saxlanılır:

- Yoxlanılacaq tərəfin əməkdaşı olduqda və ya son 3 ildə orada çalışıldıqda;

- Yoxlanılacaq tərəfin yoxlama işlərində son 3 ildə iştirakı olduqda;

- Qanunvericilik əsasında müfəttişin fəaliyyət göstərməsinə xitamın verilməsi hallarında;

Yoxlama aparılan auditorun müştəri sənədlərinin surətləri və ya adları, göstəricilərinin əks olunduğu sənədləri xidməti sənədlərə əlavə etmək; xidməti sənədlərin surətlərinin çıxardılaraq çoxaldılması; yoxlama zamanı əldə olunan informasiyanın məsul Komitə əməkdaşları və Palatanın vəzifə borclarının yerinə yetirilməsi baxımından istifadə hüququ olan əməkdaşlarından başqa üçüncü tərəflərlə paylaşılması, aparılan proqramın məhsulları ilə bağlı istənilən komeersiya xarakterli təklif edilməsi qadağandır. Nəzarət qrupu üzrə təyin olunmuş rəhbər yoxlama müddətindən 1 ay öncə yoxlanılacaq tərəfə bununla bağlı yazılı məlumat göndərməlidir. Yoxlanılacaq auditor yoxlama müddətinə 15 gün qalana qədər təyin olunmuş yoxlama qrupunun tərkibinin dəyişdirilməsi barədə Komitəyə müraciət edə bilər. Müraciət əsaslı olduqda Komitə tərəfindən dəyişiklik barədə qərar verilə bilər.

Yoxlanılmağa 2 həftə qaldıqda auditorun rəhbəri nəzarət qrupunun rəhbərinə son 3 ildə icra edilmiş müqavilələrin öhdəlikləri barədə siyahı ilə məlumatların göndərilməsini təmin etməlidir. Bu siyahıya aşağıdakı məlumatlar daxildir:

- Auditorun müştərisinin adı;
- Fəaliyyət istiqaməti;
- Hansı növdə audit xidməti göstərilməsi;
- İl üzrə satışın dövriyyəsi;
- Aktivləri üzrə ümumi dəyər;
- Əməkdaşlarının il üzrə ortalama sayı;
- Müştəri olan qurumun ictimai əhəmiyyətinə görə növü;
- Layihə üzrə səfərbər edilən auditor sayı;
- Xidmətin göstərilməsində sərf olunmuş adam-saat üzrə məlumat;
- Müavilə öhdəliyi ilkin olarsa, bunula bağlı qeyd.

Qeyd olunan məlumatların məxfi saxlanması ilə bağlı Komitə, Şöbə və auditor müfəttişlər tərəfindən etibarlılıq verilir. Eyni zamanda yoxlanılacaq tərəf müfəttişləri öz təsis sənədləri ilə, təsisçilərinin iclas protokolları ilə, fəaliyyət göstərmək üçün əldə etdikləri üzvlüklə bağlı sertifikat və icazə sənədləri ilə, Əməkdaşları ilə bağlı, daxili qayda və standartlarla bağlı sənədlərlə, müvafiq audit

dosyeleri ilə təmin etməlidir. Suallar yarandığı halda yoxlanılacaq tərəf izahat verməli və bununla bağlı şərhlər açıqlamalıdır. Yoxlanılan auditor tərəfindən nəzarət aparılmasına maneə olan halda nəzarət qrupu bununla bağlı Komitə və Şöbəyə məlumat ötürür. Faktlar Şöbə tərəfindən araşdırıldıqdan sonra, xüsusi tədbirlərin icrası və qərarların verilməsi üçün Komitəyə təkliflər irəli sürülür. Audit keyfiyyətinin yoxlanılması üçün nəzarət zamanı prosedurların ardıcılığı aşağıdakı kimidir:

- I mərhələdə Palatanın struktur bölmələri və Komitənin üzvləri tərəfindən auditorun məlumatları toplanılır. Bu mərhələdə təyin olunmuş forma və müddətdə lazımi məlumatların auditorlardan alınması əsas götürülür. Eyni zamanda zəruri açıqlama və izahatların alınması da bu mərhələdə həyata keçirilir.

- II mərhələdə Komitə tərəfindən auditorun fəaliyyəti təhlil olunur. Mərhələdə öncəki yoxlamaların müzakirə olunması, nəticənin dəyərləndirilməsi və eyni zamanda öncəki yoxlamadan sonra olan müddətdə auditorun fəaliyyəti ilə bağlı daxil olmuş şikayətlərin araşdırılması baş tutur.

- III mərhələ yenə Komitə tərəfindən auditorların yoxlanılmasının təyin edilməsidir. Mərhələdə ilk olaraq müfəttişlər seçilərək nəzarət qrupları təyin olunur və bununla bağlı müvafiq auditorlar məlumatlandırılır. Sonra yoxlama üzrə risklər qiymətləndirilir və müvafiq auditor tapşırıqları seçilir.

- IV mərhələdə işçi qrupları tərəfindən yoxlama keçirilir və seçilmiş məlumatlar öyrənilir. Bu mərhələdə isə öncə müfəttişlərin sorğu vərəqələrini doldurması, ardınca yoxlanılan tərəfin daxili nəzarətlə bağlı işlərinin həyata keçirilməsi və auditlə bağlı konkret tapşırıqlar üzrə qiymətləndirmələr həyata keçirilir.

- V mərhələ işçi qrupu tərəfindən yoxlama nəticəsinin auditorla müzakirə olunması ilə xarakterizə olunur. Belə ki, nəzarət üzrə qrup yoxlamaların nəticəsi üzrə hesabatı tərtib edir. Auditor və işçi qrup bu hesabat, təklif və tövsiyələrlə bağlı müzakirələr aparır. Mərhələdə son olaraq yoxlamaların nəticəsi üzrə hesabat imzalanılır.

- VI mərhələdə Komitə tərəfindən yoxlamalar üzrə nəticələr müzakirə edilir və qiymətləndirilir. Öncə nəzarət qrupunun tərtib etdiyi hesabat Komitəyə təqdim olunur. Hesabat alındıqdan sonra Komitədə müzakirə edilir, keyfiyyət üzrə yoxlamaların nəticəsi dəyərləndirilir. Sonrakı addımda Şura yoxlamanın nəticələri ilə bağlı məlumatlandırılır. Keyfiyyət üzrə nəzarətin nəticələri “C” ilə dəyərləndirildikdə Şura tərəfindən müzakirəyə qaldırılır.

- VII mərhələdə Komitə və Şöbə tərəfindən il üzrə yoxlamalar nəticəsində auditorları qeyd olunmadan, ən sıx rastlaşılan nöqsanlar ümumiləşdirilmişdir. Mərhələdə il boyu aparılan yoxlanılmaların nəticələri analiz edilir.

- VIII mərhələ Komitə və Şöbə üzrə il boyunca aparılan yoxlanılmalar üzrə nəticələrdən yola çıxaraq hesabatın hazırlanılmasından ibarətdir. Mərhələ üzrə ilk olaraq yoxlanılmaların nəticəsi üzrə hesabat hazırlanılır, sonra illik hesabat Şuraya təhvil verilir.

Yoxlanılması həyata keçirilən auditor və ya səlahiyyətlərin verildiyi məsul nümayəndə bu prosesdə mütləq olaraq iştirak etməlidir. Keyfiyyətə nəzarət üzrə yoxlanılma prosesi işçi qrupu rəhbərinin təyin etdiyi iclasın bitməsi ilə yekunlaşır. İclasla bağlı vaxtın təyini tərəflər arasında razılaşma ilə təyin olunur.

II FƏSİL. “BÖYÜK DÖRDLÜK” AUDİT ŞİRKƏTLƏRİNİN XİDMƏT SFERASINDA RƏQABƏTCİL FƏALİYYƏTİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ, BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ AUDİT XİDMƏTİNİN ANALİZİ

2.1. Azərbaycanda Böyük Dördlük şirkətlərinin rəqabətçil fəaliyyətinin rəqibləri ilə müqayisəli təhlili

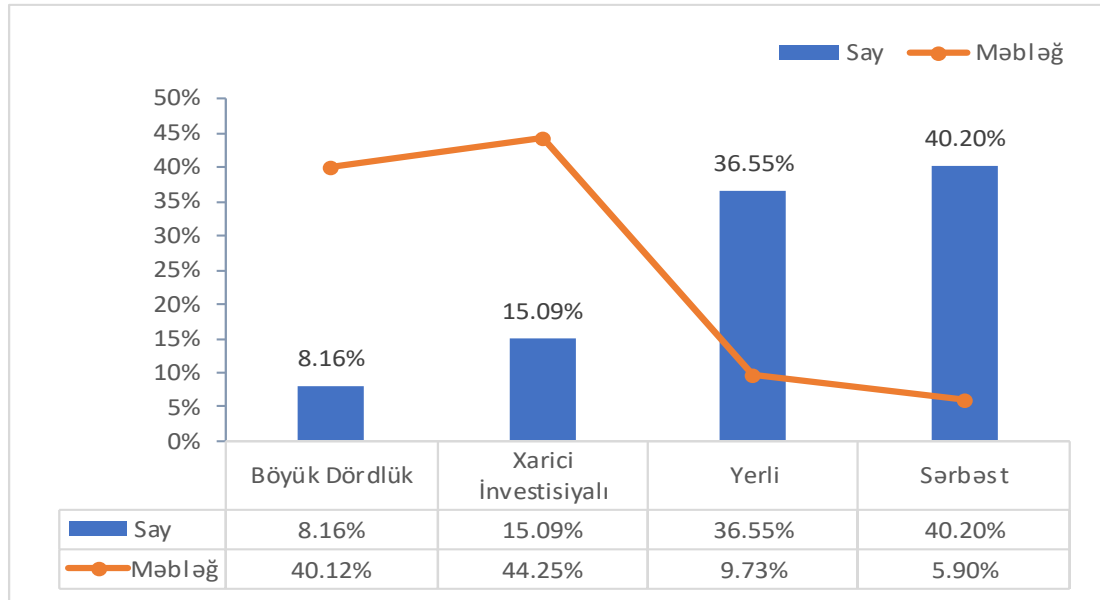
2012-ci ildə audit xidmətinin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının nəzarətində saxladığı əsas mövzulardan biri olmuşdur. Sərbəst auditorlar və eyni zamanda audit təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsi hüququ 5 il müddətinə təyin olunan lisenziya hesabına yaranır ki, bunun üçün subyekt ilk öncə dövlət qeydiyyatına alınmalıdır. Palata tərəfindən 2012-ci ildə 3 hüquqi şəxs və 11 fiziki şəxs yeni lisenziya əldə etmiş, 8 hüquqi şəxs və 13 fiziki şəxs isə bitmiş lisenziya müddəti ilə bağlı olaraq növbəti dövr üçün yeni hüquqi lisenziya almışdır. Eyni zamanda, qanunvericilik üzrə ad yenilənməsi ilə bağlı 3 hüquqi şəxs isə yeni lisenziyalar rəsmiləşdirmişdir.

2011-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən verilən dövlət qurumları üzrə elektron xidmətlərin aparılmasının təşkil olunmasında dair görülməli tədbirlərdən bəhs edən fərmana əsasən və 2012-ci ilin birinci rübünə inkişaf istiqamətində görülməli işlərin yekunlarının və növbəti qarşıda olan məsələlərlə bağlı sədr olaraq ölkə Prezidentinin başçılığı ilə keçirilmiş Nazirlər Kabinetinin iclasında ölkə başçısının dövlət qurumlarının elektron xidmətlərin verilməsi ilə bağlı verdiyi tapşırığına əsasən və Şuranın 2011-ci ildə təsdiqlədiyi auditor xidməti göstərən tərəflərin fəaliyyətləri haqqında xüsusi hesabatları Palataya göndərməsi ilə bağlı qərara uyğun olaraq artıq 2012-ci ilin hesabatları Palatanın elektron ünvanına göndərilərək, eyni zamanda qarşı tərəfdən qəbul edilməsi prosesi reallaşdırılmağa başlamışdır. Əlavə olaraq Palatanın elektron xidmətlərinin aparılması üzrə görülməli tədbirlərin reallaşdırılması haqqında Auditorlar Palatasının sədri tərəfindən verilmiş 2012-ci ildə verdiyi sərəncama əsasən vəzifələrin və Şura tərəfindən eyni ildə alınan qərarın icrası barədə hazırlanan müstəqil auditorların günlük qeydiyyatlarına bağlı hesabatlar üzrə elektron üsulla hazırlanma, göndərilmə, təqdimat və işlənilmə üzrə təlimat Şuranın 2012-ci ildə

verdiyi 233/5 sayılı qərarla təsdiqlənmişdir. Qeyd olunan hesabatlar üzrə təqdim olunma və eyni zamanda məlumatların işlənməsi eyni hesabat dövrünü əhatə etmişdir.

Qərara əsasən 2012-ci ildə göstərilən audit xidməti ilə bağlı əldə olunan hesablardan təyin olunmuşdur ki, hesabat ilində audit xidməti ilə bağlı bağlanan 3,737 müqavilənin manatla dəyəri 35,752 min olmuşdur. Qeyd olunan müqavilələrdən hesabat ilinə qalıq kimi keçən hissəsi 605 müqavilə üzrə 6,781 min manat, qalan 3,132 müqavilə üzrə 28,971 min manat məbləği isə 2012-ci il üzrə bağlanmışdır. Hesabat ilində bağlanan müqavilələr üzrə “Böyük Dördlük” şirkətlərinin xüsusi çəkisi bağlanan müqavilə sayı üzrə 8,16% və məbləğ üzrə isə 40,12%, xarici investisiyalı audit xidməti üzrə ixtisaslaşan şirkətlər üzrə say üzrə 15,09% və məbləğ üzrə 44,25%, yerli təşkilatların çəkisi say üzrə 36,55% və məbləğ üzrə 9,73%, sərbəst auditorların çəkisi say üzrə 40,20% və məbləğ üzrə 5,90% olması qeydə alınmışdır.

Qrafik 3. 2012-ci ildə bağlanan müqavilələr üzrə xüsusi çəki

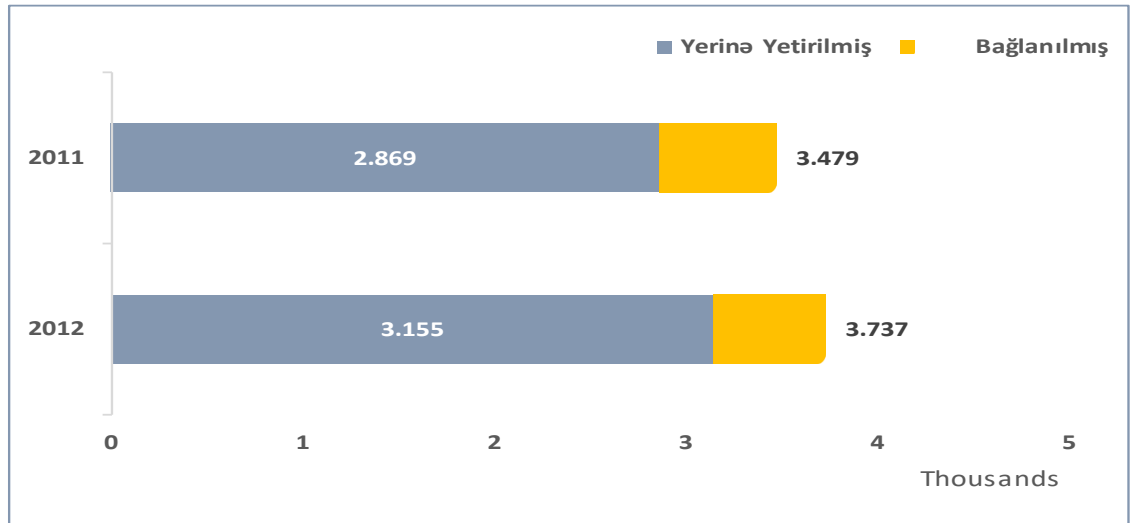

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Göstərilən audit xidmətini ötən illə 2011-ci illə müqayisəsinə baxsaq 2012-ci il üzrə bağlanan müqavilələr ötən ilə nəzərən say üzrə 7,42% yəni 258 ədəd , dəyərə məbləğ üzrə baxsaq isə 28,46% yəni 7,920 min manat artım olmuşdur.

2012-ci ildə bağlanılan müqavilələrdən yerinə yetirilən hissəsi say olaraq 3,155, məbləğ olaraq isə 28,903 min manat olmuşdur.

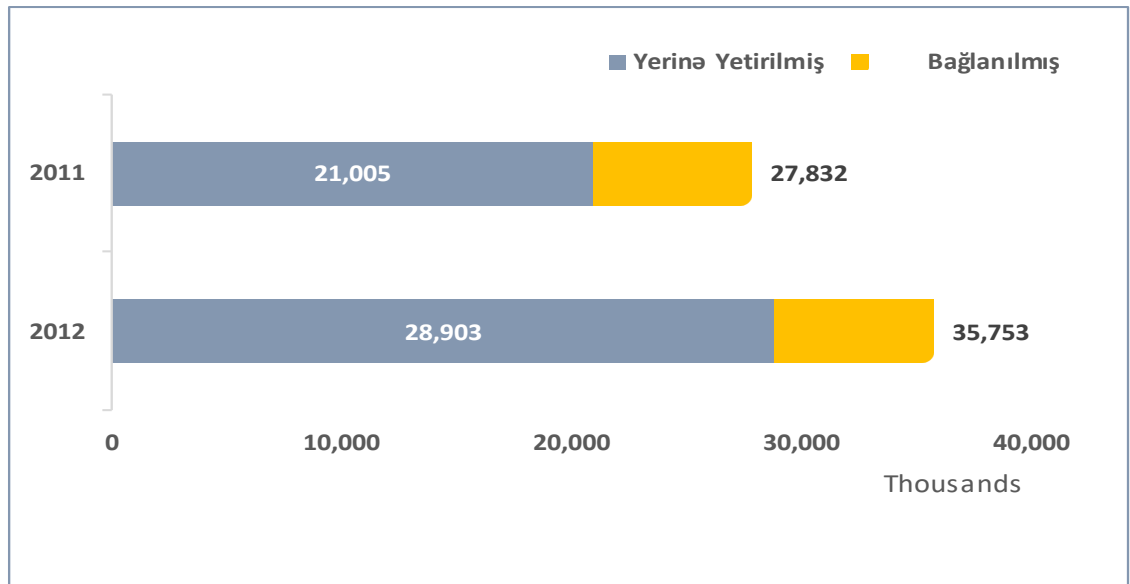
Qrafik 4. Yerinə yetirilmiş müqavilələrin sayı üzrə müqayisə 2012-2011

Mənbə: Auditorlar Palatasının fəaliyyəti üzrə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Müqavilələrin yerinə yetirilən hissəsinin illər üzrə müqayisəsinə baxsaq 2012-ci ildə yerinə yetirilən müqavilələr say olaraq 9,97 % yəni 286 ədəd artmış, məbləğ üzrə isə 37,60 % yəni 7,897 min manat artım olmuşdur.

Qrafik 5. Yerinə yetirilmiş müqavilələrin məbləğinə görə müqayisə 2012-2011

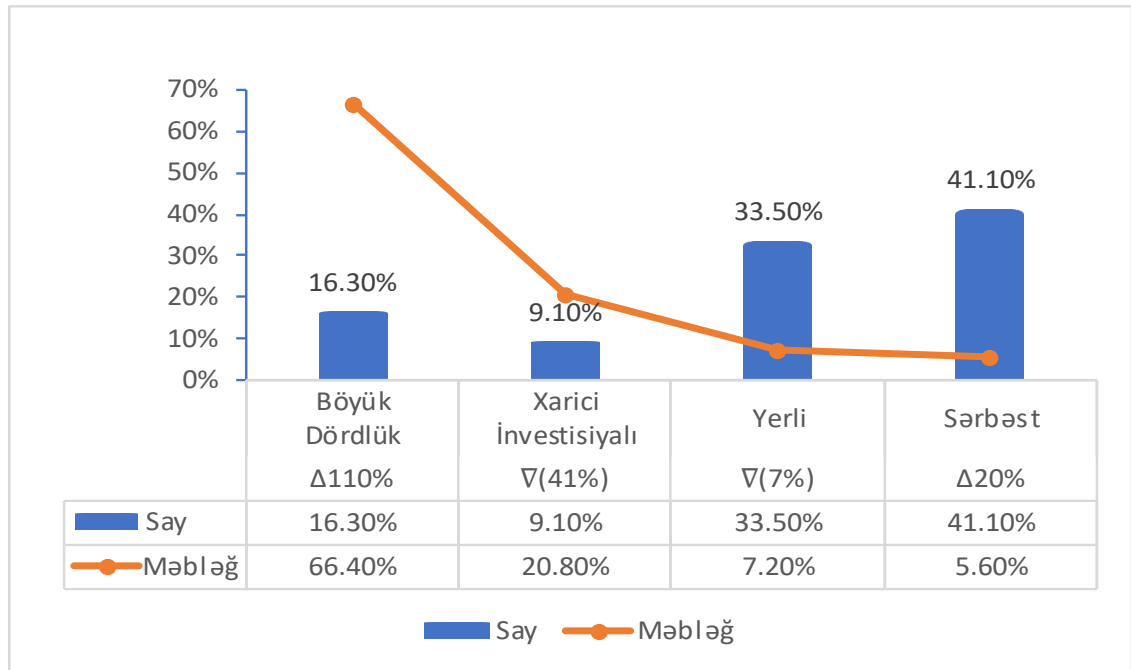

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Orta məbləğdə isə 25,12 % olaraq 1,839 azn artım baş vermiş, göstərici 7,321 manatdan 9,161 manata qalxmışdır.

2013-cü ildə qəbul edilmiş hesabatlardan təyin edilmişdir ki, 2013 il üzrə müştərilərlə bağlanan müqavilələrin sayı 3,793, məbləğ olaraq isə 45,211 min manat dəyərində olmuşdur. Qeyd olunan müqavilələrdə pay üzrə çəkiyə nəzər salsaq, 7,328 min manat olaraq 572 ədədi 2013-cü ilin başlanğıcına qalıq olaraq, geridə qalan 37,883 min manat olan 3,221-i isə il ərzində qeydə alınmışdır. Bağlanmış müqavilələr üzrə pay olaraq Böyük Dördlük auditor şirkətlərinin payı say üzrə 16,3% və məbləğ üzrə 66,4%, xarici investisiyalı təşkilatların payı say üzrə 9,1% və məbləğ üzrə 20,8%, yerli təşkilatların pay bölgüsü say üzrə 33,5% və məbləğ üzrə 7,2%, sərbəst auditorların payı isə say üzrə 41,1% və məbləğ üzrə 5,6% paydan ibarət olmuşdur.

Qrafik 6. 2013-ci ildə bağlanan müqavilələr üzrə xüsusi çəki

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2013-cü ildə ötən illə müqayisədə bağlanan müqavilələr üzrə say 3,737-dən 3,793-ə, başqa sözlə 56 ədəd və ya 1,5% artmışdır, məbləğ üzrə isə 35,752 min manatdan 45,211 min-ə, başqa sözlə 9,458 min manat və ya 20,9% artım olmuşdur.

Qeyd etmək istərdim ki, 2013-cü ildə:

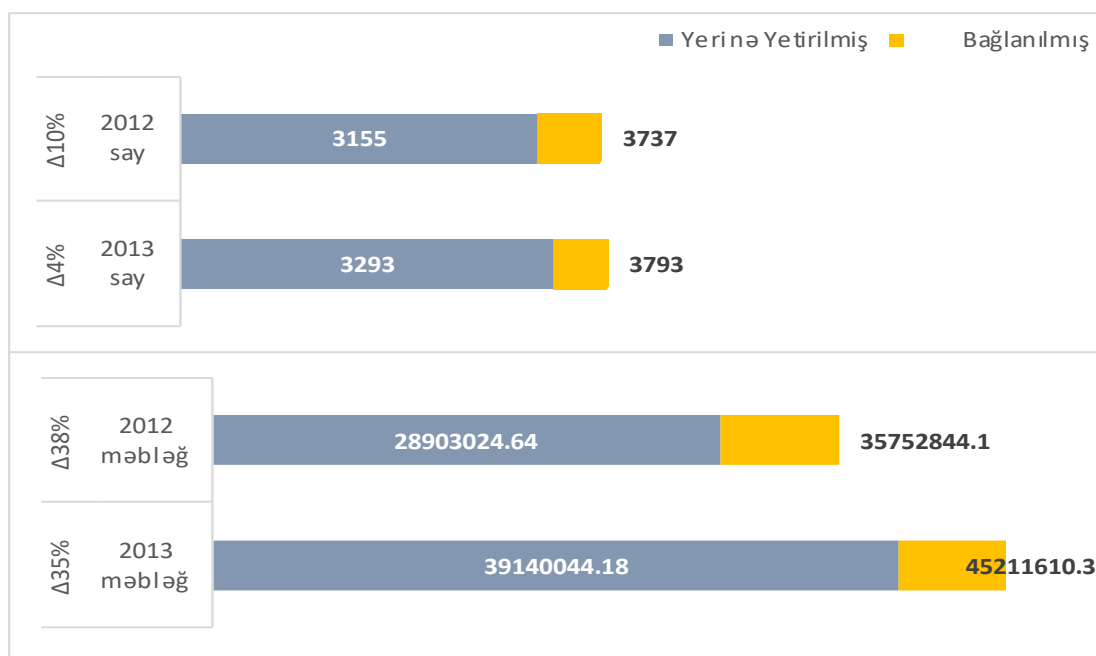
- Böyük Döndük şirkətləri tərəfindən bağlanılan müqavilələrin sayı 305-dən 619-a, başqa sözlə 314 ədəd və yaxud 103%, müqavilələr üzrə məbləğ isə 14,344 min manatdan 30,047 min manata, başqa sözlə 15,702 manat və yaxud 109,5% artmış;

- xarici investisiyalı şirkətlərin hesabat ili ərzində bağladığı müqavilələrin sayı 564-dən 345-ə, başqa sözlə 219 və yaxud 38,8%, müqavilələr üzrə məbləğ isə 15,819 min manatdan 9,393 min manata, başqa sözlə 6,425 min və yaxud 40,6% azalmış;

- yerli şirkətlərin bağladığı audit xidməti müqavilələri üzrə say 1,366-dan 1,270-ə, başqa sözlə 96 və yaxud 7,1%, müqavilələr üzrə məbləğ isə 3,478 min manatdan 3,232 min manata, başqa sözlə 246 min manat və yaxud 7,1% azalmış;

- sərbəst auditorların audit xidməti üzrə bağladığı müqavilələrin göstəriciləri say olaraq 1,502-dən 1,559-a, başqa sözlə 57 və yaxud 3,8%, məbləğ olaraq isə 2,110 min manatdan 2,537 min manata, başqa sözlə 427 min manat və ya 20,2% artımla nəticələnmişdir.

Qrafik 7. Yerinə yetirilmiş müqavilələrin məbləğ və say üzrə müqayisəsi 2013-2012

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2013-cü ildə yerinə yetirilən müqavilələrin məbləği 39,140 min manat olmaqla 3,293 ədəd olmuşdur. Vurgulamaq olar ki, ötən illə müqayisəsinə baxıldıqda yerinə yetirilmiş müqavilələr üzrə say 3,155-dən 3,293-ə, başqa sözlə 138 və yaxud 4,4%, müqavilələr üzrə məbləğ isə 28,903 min manatdan 39,140 min manata, başqa sözlə 10,237 min və yaxud 35,4%, yuxarıda qeyd olunan müqavilələr üzrə orta məbləğ 9,161 manatdan 11,885 manata, başqa sözlə 2,724 manat və yaxud 29,7% artaraq göstəricilərin dəyişiminə səbəb olmuşdur.

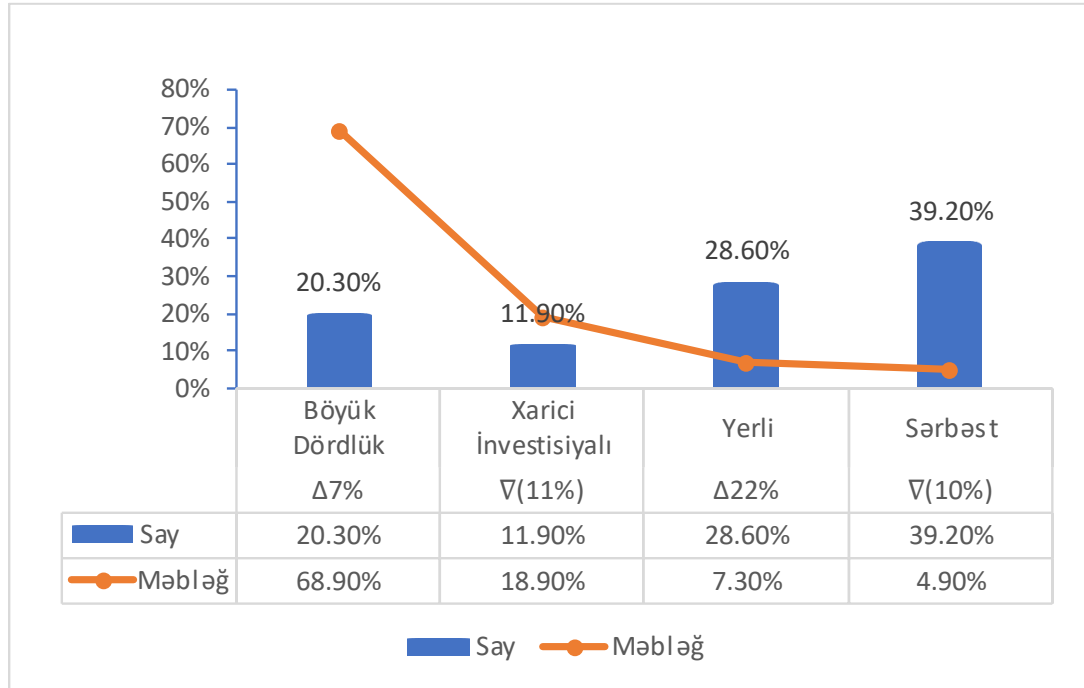
Ölkə hüdudlarında göstərilən audit xidmətinin tənzimlənməsi Palatanın əsas məqsədlərindən biridir. 2013-cü ilin analizi zamanı Palata tərəfindən xidmət göstərmə üçün təqdim olunan lisenziyalarla bağlı aşağıdakı dəyişiklər baş vermişdir. 2013-cü il hesabat dövründə Palatadan 8 fiziki və 9 hüquqi şəxsə yeni lisenziya təqdim olunmuş, 15 fiziki və 13 hüquqi şəxsə isə başa çatan lisenziyalarla bağlı yeni lisenziyalar təqdim olunmuş, eyni zamanda 1 hüquqi şəxs ad dəyişiminə görə lisenziyasını yenidən rəsmiləşdirmişdir.

Ümumilikdə, 2013-cü ilin sonuna ölkədə Palata tərəfindən təqdim olunan lisenziyanın əsasında fəaliyyətdə olan 40-ı sərbəst auditor, 55-i auditor təşkilatı, o cümlədən Böyük Dörtlük auditor şirkətləri hesabatlarını Auditorlar Palatasına təqdim etmişdir.

Palatanın 2014 - 2016-cı illər üçün iş planında “Sərbəst auditorların və auditor təşkilatlarının hesabatlarına dair 2014 - cü il üzrə informasiya bazasının hazırlanması” bəndinin icra olunmasına görə müəyyən işləmlər görülmüş, sərbəst auditor və digər audit xidməti göstərən təşkilatların 2014-cü ilin nəticələrinə görə təqdim etdikləri hesabatlar Palatanın bazasında yer almışdır. Qeyd olunan il müddətində 43-ü sərbəst auditor, 56-sı auditor təşkilatı (eyni zamanda, 4 Böyük Dörtlük auditor şirkəti və 16 xarici investisiyalı şirkət) audit xidməti üzrə fəaliyyət göstərmək lisenziyasına sahib olmuşdur. 42 sərbəst auditorun və 55 auditor təşkilatının fəaliyyətləri ilə bağlı hesabatlar Palatanın bazasına göndərilmişdir. Əldə olunan hesabatlardan təyin olunmuşdur ki, 2014-cü il ərzində təsərrüfat subyektlərinin bağladığı 3,487 müqavilənin dəyəri 46,698 min manat təşkil etmişdir. Bağlanan müqavilələr üzrə xüsusi çəkiyə nəzər yetirsək, Böyük Dörtlük

auditor şirkətlərinin say üzrə 20,3% və məbləğ üzrə 68,9%, xarici investisiyalı şirkətlərin say üzrə 11,9% və məbləğ üzrə 18,9%, yerli şirkətlərin say üzrə 28,6% və məbləğ üzrə 7,3%, sərbəst auditorların say üzrə 39,2% və məbləğ üzrə 4,9% təşkil etməsinə şahid ola bilərik.

Qrafik 8. 2014-ci ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyd olunan ilin ötən illə müqayisəsində isə bağlanılan müqavilə sayı 3,793-dən 3,487-yə, başqa sözlə 306 və yaxud 8,1% azalması, məbləğin isə 45,211 min manatdan 46,698 min manata, başqa sözlə 1,486 min və yaxud 3,3% artması hadisəsi baş vermişdir.

2014-cü il üzrə analiz zamanı qeyd etmək istərdim ki:

- Böyük Dörtlük auditor şirkətlərinin müştərilərlə bağladığı müqavilələrdə say 611-dən 706-ya, belə ki, 95 və yaxud 15,5 %, məbləğ 29,959 min manatdan 32,177 min manata, belə ki, 2,217 min və yaxud 7,4% artırılmış;

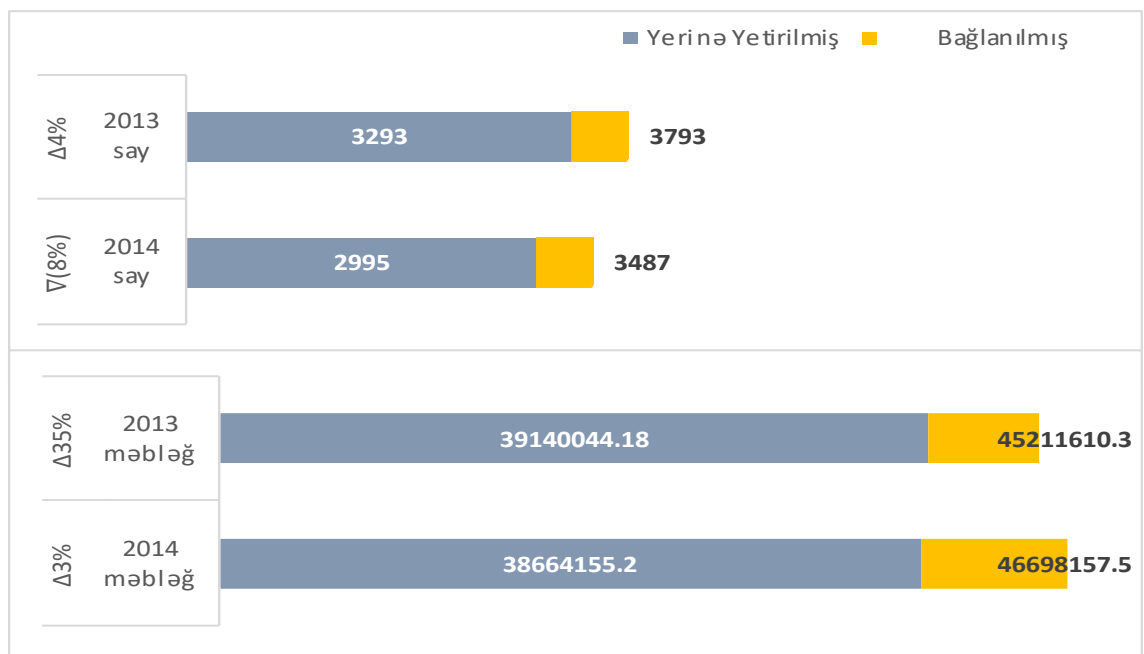
- xarici investisiyalı şirkətlərdə müqavilələr üzrə say 416-dan 415-ə, belə ki, 1 və yaxud 0,2%, məbləğ 9,946 min manatdan 8,847 min manata, belə ki, 1,098 min və yaxud 11,1% azaldılmış;

- yerli şirkətlərdə müqavilələr üzrə say 1,207-dən 998-ə, belə ki, 209 və yaxud 17,3% azaldılmış, məbləğ isə 2,767 min manatdan 3,385 min manata, belə ki, 618 min və yaxud 22,3% artılmış;

- sərbəst auditorların bağlanan müqavilələri üzrə say 1,559-dan 1,368-ə, beləliklə 191 və yaxud 12,3%, məbləğ isə 2,537 min manatdan 2,287 min manata, yəni 250 min və yaxud 9,9% azaldılmışdır.

Təqdim olunan hesabat ilində bağlanan müqavilələrdən yerin yetirilən 2,995 hissəsinin dəyəri 38,664 min manat təşkil etmişdir. Diqqət yetirməli olan məqamlardan biri də 2014-cü ildə yerinə yetirilən müqavilələrin say və məbləğ olaraq ötən illə müqayisəsində geriləmə yaşasanda, orta mübləğ müayisədə ötən ili üstələyir. Belə ki, müqayisədə 2014-cü ilin yerinə yetirilmiş müqavilələrində say 3,293-dən 2,995-ə, yəni 298 və yaxud 9,1%, məbləğ olaraq isə 39,140 min manatdan 38,664 min manata, beləliklə 475 min və yaxud 1,2% azalma, orta məbləğinin isə 11,885 manatdan 12,909 manata, belə ki, 1,023 və yaxud 8,6% artma müşahidə edilmişdir.

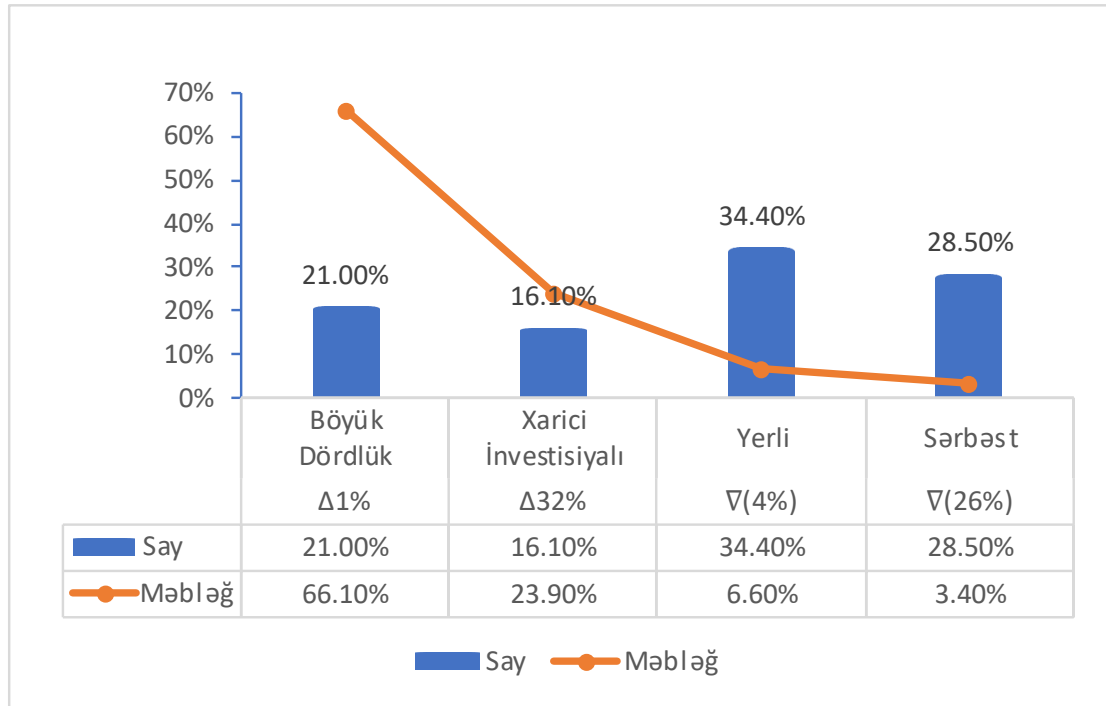
Qrafik 9. Yerinə yetirilmiş müqavilələrin məbləğ və say üzrə müqayisəsi 2014-2013

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2014-cü ildə 64,834 məcburi olaraq auditin aparılması olan obyektədən 2,412-si (3,7%) audit xidmətindən keçirilmişdir. İl ərzində Palata 11 fiziki və 7 hüquqi şəxslərə yeni lisenziyaları təqdim etmiş, 12 fiziki və 7 hüquqi şəxslərə fəaliyyət izninin bitməsi ilə əlaqədar yeni lisenziyalar verilmiş və eyni zamanda 1 hüquqi şəxs ad dəyişimi ilə bağlı müraciət etmiş və lisenziyası yenilənmişdir.

Qrafik 10. 2015-ci ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

2015-ci ildə audit xidmətinin reallaşdırılmasında 39-u sərbəst auditor, 56-sı auditor təşkilatı (eyni zamanda, 4 Böyük Dörtlük auditor şirkəti və 18 xarici investisiyalı şirkət) olmaqla fəaliyyət hüququna sahib olmuş və xidmət həyata keçirmişdir. İl ərzində bu şirkətlərdən hər biri, yeni 39-u sərbəst auditor və 56-sı auditor təşkilatı olmaqla tərəflərindən Palataya fəaliyyətlə bağlı hesabat göndərilmişdir. Əldə olunan məlumatlara əsasən təyin olunmuşdur ki, il ərzində müştərilərə xidmət göstərilməsi ilə bağlı bağlanmış 3,094 müqavilənin dəyəri 49,106 min manat olmuşdur. Qeyd olunan müqavilələr üzrə pay bölgüsü aşağıdakı kimidir:

- Böyük Dörtlük üzrə müqavilə sayı 21% və məbləği 66.1%

- Xarici investisiyalı şirkətlərdə sayı 16,1% və məbləği 23,9%,
- Yerli şirkətlərdə müqavilə sayı 34,4% və məbləği 6,6%,
- Sərbəst auditorların müqavilə sayı 28,5% və məbləği 3,4% təşkil etmişdir.

Ötən illə müqayisədə 2015-ci il üzrə bağlanılan müqavilələr üzrə say 3,487-dən 3,094-ə, beləliklə 393 və yaxud 11,3% azalma olmuş, məbləğ isə 46,698 min manatdan 49,106 min manata, nəticədə 2,407 min və yaxud 5,2% artım olmuşdur.

2015-ci ildə bağlanılan müqavilələrin xidmət göstərən tərəflər arasında bölgüsü və ötən illə müqayisəsi ilə bağlı detalları aşağıda qeyd olunub:

- Böyük Dördlük auditor şirkətlərinin bağladığı müqavilələr üzrə say 706-dan 651-ə, nəticədə 55 və yaxud 7,8% azalma, məbləğ 32,177 min manatdan 32,452 min manata, nəticədə 274 min və yaxud 0,9% artım olmuş;

- Xarici investisiyalı şirkətlərin bağladığı müqavilələr üzrə say 415-dən 497-yə, nəticədə 82 və yaxud 19,8%, məbləğ 8,847 min manatdan 11,718 min manata, nəticədə 2,870 min və yaxud 32,4% artım olmuş;

- yerli şirkətlərin bağladığı müqavilələr üzrə say 998-dən 1,063-ə, yəni 65 və yaxud 6,5% artım, məbləğ isə 3,385 min manatdan 3,245 min manata, nəticədə 139 min və yaxud 4,1% azalmış;

- sərbəst auditorların xidmət müqabilində bağladığı müqavilələr üzrə say 1,368-dən 883-ə, nəticədə 485 və yaxud 35,5%, məbləğ isə 2,287 min manatdan 1,689 min manata, nəticədə 597 min və yaxud 26,1% azalma olmuşdur.

Araşdırma aparılan ildə bağlanılan müqavilələr üzrə yerinə yetirilən 2,649-un dəyəri 40,601 min manat olmuşdur. Ötən illə müqayisədə 2015-ci il üzrə yerinə yetirilən müqavilələr üzrə say 2,995-dən 2,649-a, nəticədə 346 və yaxud 11,6% azaldılmış, məbləğ isə 38,664 min manatdan 40,601 min manata, nəticədə 1,936 min və yaxud 5%, müqavilələr üzrə orta məbləğ isə 12,909 manatdan 15,327 manata, nəticədə 2,417 və yaxud 18,7% artırılmışdır.

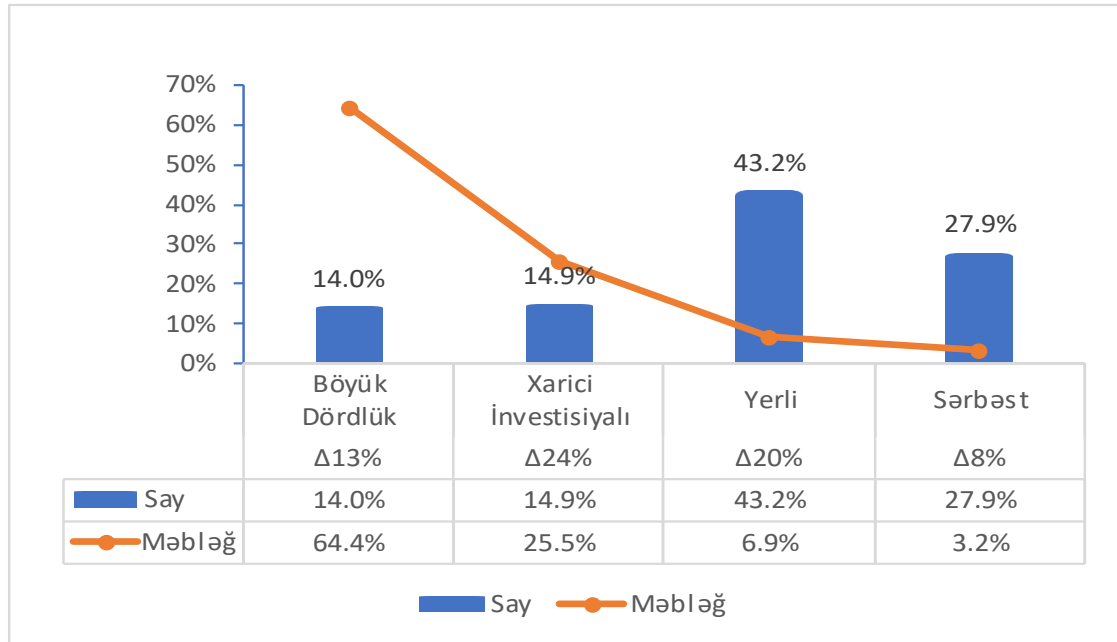
Tədqiqat ilində 64,958 məcburi auditin aparılması tələb olunan obyektlərdən 1,770-i (2,7%) audit yoxlamasından keçirilmişdir. 2014-2015-ci illərin üzərində aparılan araşdırmadan bəlli oldu ki, 2014-cü ildə ölkə hüdudlarında 64,958 auditor xidmətindən keçməli olan obyektədən 1,894 ədədi (2,9%), 2015-ci il üzrə isə 1,770

ədədi (2,7%) audit yoxlamasından keçmişdir. Qeyd olunan illər arasında fərq 0.2% düşmə ilə xarakterizə olunur. İki il üzrə audit yoxlamasından keçirilməyə görə aparılan müqayisə aşağıdakıları aşkar edir.

- səhmdar cəmiyyətlər 16,3% audit yoxlamasından 18%-ə enmiş;
- məhdud məsulliyətli cəmiyyətlər 1,3% audit yoxlamasından 1,4%-ə enmiş;
- bələdiyyələrdə audit yoxlaması 37,3%-dən 38,8%-ə enmiş;
- siyasi partiyalarda audit yoxlaması 22,2%-dən 11,1 %-ə qalxmışdır.

2016-cı ildə 38-i sərbəst auditor, 67-si auditor təşkilatı (eyni zamanda, 4 Böyük Dördlük auditor şirkəti və 18 xarici investisiyalı şirkət) olmaqla fəaliyyət hüququna sahib olmuş və audit xidmətini həyata keçirmişdir. Bunlardan 37-si sərbəst auditorun və 67-si auditor təşkilatlarının olmaqla illik hesabatlar Palataya göndərilmişdir. Hesabatlardan çıxarılan nəticələrə əsasən belli olmuşdur ki, il ərzində müştərilərlə bağlanılan 3,540 müqavilənin dəyəri 56,862 min manat olmuşdur.

Qrafik 11. 2016-cı ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bağlanılan müqavilələr üzrə pay olaraq Böyük Dördlük auditor şirkətlərinin bağladığı müqavilələrin sayı 14% və məbləği 64,4%, xarici hüquqi şəxslərin ticarət

nişanının istifadəçisi olan şirkətlərdə müqavilələr üzrə say 14,9% və məbləğ 25,5%, yerli şirkətlərdə müqavilələr üzrə say 43,2% və məbləğ 6,9%, sərbəst auditorların müqavilələrinin sayı 27,9% və məbləği 3,2% olmuşdur. Ötən illə müqayisə edildikdə 2016-cı il üzrə bağlanılan müqavilələrdə say 3,094-dən 3,540-a, nəticə olaraq 446 və yaxud 14,4% artım göstərmiş, məbləğ isə 49,106 min manatdan 56,862 min manata, son nəticədə 7,756 min və yaxud 15,8% artım göstərmişdir.

2016-cü il üzrə araşdırma nəticəsində müəyyən olunub:

- Böyük Dördlük auditor şirkətlərində müqavilələr üzrə say 651-dən 495-ə, nəticə olaraq 156 və yaxud 24% azalma baş vermiş, məbləğ 32,452 min manatdan 36,634 min manata, nəticədə 4,181 min manat və yaxud 12,9% artım olmuş;

- Xarici hüquqi şəxslərin ticarət nişanının istifadəçisi olan şirkətlərdə müqavilələr üzrə say 497-dən 526-ya, başqa sözlə 29 və yaxud 5,8%, məbləğ 11,718 min manatdan 14,495 min manata, bir sözlə 2,776 min və yaxud 23,7% artım olmuş;

- Yerli şirkətlərdə bağlanılan müqavilələr üzrə say 1,063-dən 1,531-ə, başqa sözlə 468 və yaxud 44%, məbləğ isə 3,245 min manatdan 3,905 min manata, nəticədə 659 min və yaxud 20,3% artım olmuş;

- Sərbəst auditorların müqavilələri üzrə say 883-dən 988-ə, nəticədə 105 və yaxud 11,9%, məbləğ isə 1,689 min manatdan 1,827 min manata, nəticə olaraq 138 min və yaxud 8,2% artım olmuşdur.

2016-cı ildə bağlanılan müqavilələrin yerinə yetirilən 2,663-ü 47,706 min manat dəyərində olmuşdur. Beləliklə, öncəki illə müqayisədə 2016-cı ildə yerinə yetirilən müqavilə üzrə say 2,649-dan 2,663-ə, belə ki, 14 və yaxud 0,5%, məbləğ 40,601 min manatdan 47,706 min manata, yəni 7,104 min və yaxud 17,5%, orta məbləğ isə 15,327 manatdan 17,914 manata, nəticədə 2,587 manat və yaxud 16,9% artım olmuşdur.

Ümumilikdə, 2015-2016-cı illərdə aparılan tədqiqatlardan çıxan müqayisələr aşağıdakı nəticələrə səbəb olmuşdur:

- Yerinə yetirilən müqavilələr üzrə say: - Böyük Dördlük şirkətlərində 22%-dən 16,8%-ə enmiş;

- Xarici hüquqi şəxslərin ticarət nişanının istifadəçisi olan şirkətlərdə 12,1%-dən 12,3%-ə qalxma baş vermiş;

- Yerli şirkətlərdə 37,8%-dən 39,4%-ə artım olmuş;

- Sərbəst auditorlarda 28,1%-dən 31,5%-ə artım olmuşdur.

Yerinə yetirilən müqavilələr üzrə məbləğ:

- Böyük Dördlük auditor şirkətlərində 75,3%-dən 72,9%-ə enmə olmuşdur.

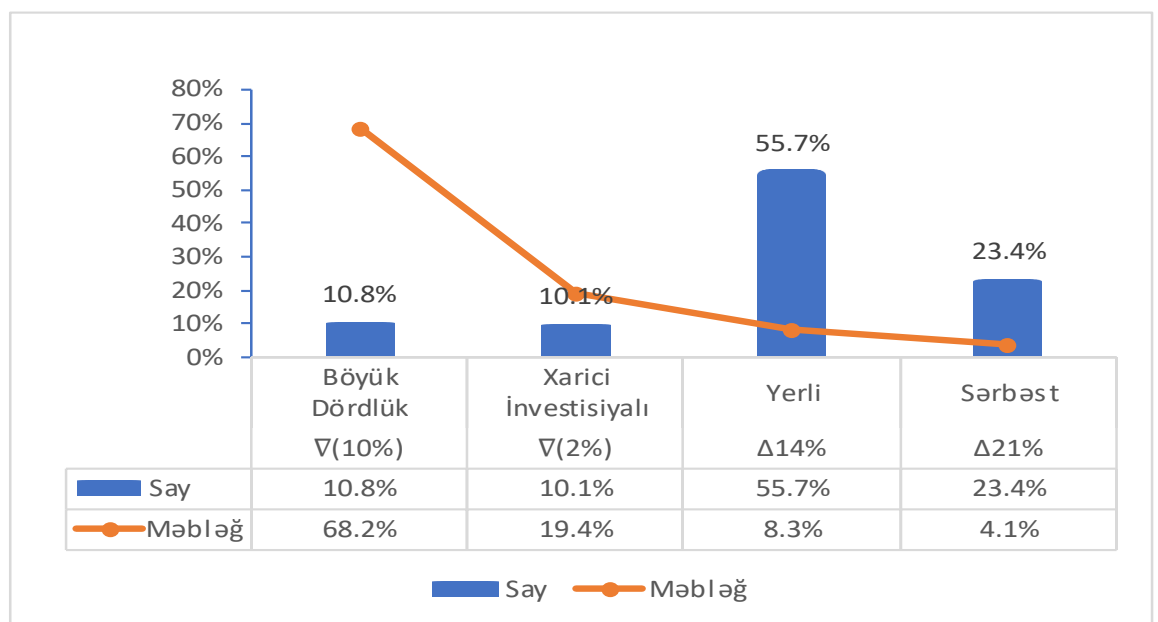
Araşdırma ili olaraq götürülən 2016-cı ildə auditor xidmətindən istifadəsi məcburi olan 67,522 obyektədən 1,522-si (2,3%) audit yoxlamasından keçirilmişdir. Ötən illə müqayisə şəklində baxılsa, 2015-ci ildə ölkə daxilində 67,522 audit obyektini üzrə 1,770-si (2,7%), 2016-cı il üzrə isə 1,522-si (2,3%) audit yoxlaması keçirmişdir. İllər üzrə müqayisə zamanı 0,4% azalma müşahidə edilir. Araşdırma nəticəsində aşağıdakı faktlar müşahidə edilib:

- Səhmdar cəmiyyətlərində 18,4%-dən 16,2%-ə azalma;

- Məhdud Məsulliyətli Cəmiyyətlərdə 1,2%-dən 0,8%-ə azalma;

- Bələdiyyələrdə 37,2%-dən 41,1 %-ə artım baş vermişdir.

Qrafik 12. 2017-ci ildə bağlanmış müqavilələr üzrə xüsusi çəki

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2017-ci ildə 45-i sərbəst auditor, 77-si auditor təşkilatı olmaqla audit xidməti həyata keçirə bilmə hüququ olan tərəf olmuşdur. Qeyd olunan tərəflərdən hər biri 2017-ci ildə göstərdikləri fəaliyyətlərinə görə hesabatlarını Palataya təqdim etmişdir. Hesabatlar üzərində araşdırmalardan bəlli olmuşdur ki, 2017-ci ildə auditor xidməti ilə bağlı müştərilərlə bağlanan 4,826 müqavilənin dəyəri 53,626 min manat olmuşdur.

Bağlanan müqavilələr üzrə pay bölgüsü aşağıdakı kimidir:

- Böyük Dördlük şirkətlərinin bağladığı müqavilələr üzrə say 10,8% və məbləğ 68,2%;

- Xarici hüquqi şəxslərin ticarət nişanının istifadəçisi olan şirkətlərdə müqavilələr üzrə say 10,1% və məbləğ 19,4%;

- Yerli audit xidməti göstərən şirkətlərdə bağlanan müqavilələr üzrə say 55,7% və məbləğ 8,3%;

- Sərbəst auditorlarla bağlanan müqavilələr üzrə say 23,4% və məbləğ 4,1% miqdarında olmuşdur.

2017-cı ilin göstəriciləri ötən illə müqayisədə bağlanan müqavilələr üzrə sayda 3,540-dan 4,826-ya, nəticədə 1,286 və yaxud 36,3% artmış, məbləğdə isə 56,862 min manatdan 53,626 min manata, nəticədə 3,236 min manat və yaxud 5,7% azalma ilə müşahidə edilmişdir.

Qeyd etmək olar ki,

- Böyük Dördlük auditor şirkətlərinin il ərzində bağladığı müqavilələr üzrə say 575-dən 523-ə azalmış, nəticədə 52 və yaxud 9%, məbləğ 40,523 min manatdan 36,555 min manata azalmış, nəticədə 3,967 min manat və yaxud 9,8% azaldılmış;

- Xarici hüquqi şəxslərin ticarət nişanının istifadəçiləri olan şirkətlərdə bağlanan müqavilələr üzrə say 446-dan 485-ə, başqa sözlə 39 və yaxud 8,7% artırılmış, məbləğ 10,605 min manatdan 10,393 min manata, nəticədə 212 min və yaxud 2% azaldılmış;

- Yerli şirkətlərdə audit xidmətinin göstərilməsi üçün bağlanan müqavilələr üzrə say 1,531-dən 2,688-ə, başqa sözlə 1,157 və yaxud 75,6%, məbləğ isə 3,905

min manatdan 4,463 min manata, nəticədə 558 min manat və yaxud 14,3% artırılmış;

- Sərbəst auditor tərəfindən bağlanılan müqavilələr üzrə say 988-dən 1,130-a, nəticədə 142 və yaxud 14,4%, məbləğ isə 1,827 min manatdan 2,214 min manata, nəticədə 386 min manat və ya 21,1% artımla müşahidə edilmişdir.

Araşdırma ilində bağlanılan müqavilələr üzrə icra olunan, başqa sözlə yerinə yetirilən hissə 43,866 min manat dəyərində 3,632 müqavilə olmuşdur. Vurğulamaq istərdim ki, ötən illə müqayisə edildikdə araşdırma ili üzrə yerinə yetirilən hissə say olaraq 2,663-dən 3,632-yə, son nəticədə 969 və yaxud 36,4% artımla, məbləğ olaraq 47,706 min manatdan 43,866 min manata, nəticədə 3,839 min manat və yaxud 8,1% azalma ilə, orta məbləğ 17,914 manatdan 12,077 manata, başqa sözlə 5,836 və yaxud 32,6% azalma ilə müşahidə edilmişdir.

Eyni zamanda:

- Yerinə yetirilən hissə Böyük Dördlük şirkətlərində say olaraq 485-dən 436-ya, nəticədə 49 və yaxud 10,1% azalma, məbləğ isə 36,211 min manatdan 32,451 min manata, nəticədə 3,759 min manat və yaxud 10,4% azalma, orta məbləğin dəyəri isə 74,662 manatdan 74,429 manata, nəticədə 232 və yaxud 0,3% azalma ilə;

- Xarici hüquqi şəxslərin ticarət nişanının istifadəçiləri olan şirkətlərdə yerinə yetirilən hissə say olaraq 290-dan 325-ə, başqa sözlə 35 və yaxud 12,1% artımla, məbləğ olaraq 6,965 min manatdan 6,114 min manata, başqa sözlə 850 min manat və yaxud 12,2%, orta məbləğin dəyəri isə 24,018 manatdan 18,814 manata, nəticədə 5,203 manat və yaxud 21,7% azalma ilə;

- Yerli şirkətlərdə yerinə yetirilən müqavilələr üzrə say 1,048-dən 1,889-a, nəticədə 841 və yaxud 80,2%, məbləğ 3,145 min manatdan 3,430 min manata, nəticədə 284 min və yaxud 9,1% artımla, orta məbləğin dəyəri isə 3,001 manatdan 1,815 manata, nəticədə 1,186 manat və yaxud 39,5% azalma ilə;

- Sərbəst auditor tərəfindən yerinə yetirilən müqavilələr üzrə say 840-dan 982-yə, nəticədə 142 və yaxud 16,9% artımla, məbləğ 1,384 min manatdan 1,870 min manata, nəticədə 485 min manat və yaxud 35,1%, orta məbləğin dəyəri isə 1,648

manatdan 1,904 manata, nəticə olaraq 256 və yaxud 15,6% artımla müşahidə edilmişdir.

2017-ci ildə audit xidmətindən məcburi keçirilməli olan 67,507 obyektə 2,134-ü (3,2%) audit xidmətindən keçirilmişdir. Ötən ildə ölkə üzrə 67,507 obyektə 1,507-si (2,2%) audit xidmətin keçirilmiş idisə, 2017-ci il üzrə bu göstərici artaraq 2,134 (3,2%) obyektə əhatə etmişdir. İllər arasında müqayisə edildikdə 1% artım qeydə alınmışdır. Ümumilikdə illər arasında müqayisələr zamanı aşağıdakı nəticələr aşkar edilmişdir:

- Səhmdar cəmiyyətlərin xidmətdən istifadəsi 16,2%-dən 14,9%-ə azalma ilə;

- Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətlərin xidmətdən istifadəsi 0,8%-dən 0,9%-ə artımla;

- Bələdiyyələrdə audit xidmətindən keçirilmə faizi 41,1%-dən 78,7%-ə artımla;

- Siyasi partiyalarda xidmətdən istifadə 21,8%-dən 30,9%-ə artımla müşahidə edilmişdir.

2012-2017-ci illər aralığında bağlanmış müqavilələrin yerinə yetirilmiş hissəsi üzrə say və məbləğ üzərindən trendə nəzər yetirsək;

- Məbləğ üzrə 2016-cı ilədək Böyük Dördlük şirkətlərinin göstəriciləri artaraq ümumi məbləğin 76% hissəsini təşkil etmiş, 2017-ci ildə 3% geriləyərək 73%-ə enmişdir.

- Böyük Dördlük auditor şirkətlərinin say üzrə trendinə nəzər yetirsək, monopol şirkətlər say olaraq ən yüksək göstəricini ümumi sayda olan payı 22% olmaqla 2015-ci ildə göstərmişçə növbəti ildə 18,2% və 2017-ci ildə 6% də enərək 12%-ə düşmüşdür. 2016-cı ildə pay olaraq itirilmiş faizə nisbətə sərbəst auditorların xüsusi payı artmış, 2017-ci ildə isə yerli auditorlar payda çəkisi kəskin atmışdır ki, bu son illərdə Böyük Dördlük şirkətlərinin reputasiyalarına zərər vuracaq işlərin meydana çıxmasından qaynaqlanır.

Cədvəl 1. Auditor təşkilatlarının yerinə yetirilmiş müqavilələr üzrə trendi

Yerinə yetirilmiş müqavilələr üzrə												
	2012		2013		2014		2015		2016		2017	
	Say	Məbləğ	Say	Məbləğ	Say	Məbləğ	Say	Məbləğ	Say	Məbləğ	Say	Məbləğ
Böyük Dördlük	291	13854	572	27047	638	27662	583	30580	485	36211	436	32451
Xarici investisiya	451	10658	236	7483	280	6400	321	5703	290	6965	325	6115
Yerli	1258	2817	1201	2742	933	2924	1001	3014	1048	3146	1889	3430
Sərbəst	1155	1574	1284	1868	1144	1679	744	1305	840	1385	982	1870
Toplam	3155	28903	3293	39140	2995	38664	2649	40601	2663	47707	3632	43867

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının fəaliyyəti barədə illik hesabat əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycanın makroiqtisadi göstəriciləri ilə göstərilmiş auditor xidməti arasında müqayisədə əsas kapitala investisiyada 2015-dən bəri azalmadan başqa ÜDM, əhalinin nominal gəlirləri və digər göstəricilərlə düz mütənasiblik vardır.

Cədvəl 2. Azərbaycanın makroiqtisadi göstəriciləri ilə müqayisə trendi

Makroiqtisadi göstəricilərlə müqayisə					
	2012	2013	2014	2015	2016
Göstərilmiş auditor xidməti (mln manatla)	28903	39140	38664	40601	47707
Ümumi daxili məhsul ÜDM (mln manatla)	54744	58182	59014	54352	59988
Qeyri-neft ÜDM (mln manatla)	26165	29983	33038	34501	35768
Əsas kapitala investisiya (mln manatla)	15407	17851	17619	15957	14903
Əhalinin nominal gəlirləri (mln manatla)	34724	37556	39361	41739	45395

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının rəsmi saytından toplanılan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2015-ci ildə devalvasiya və digər səbəblərdən ÜDM-in dəyəri azalsa da, bu illər ərzində göstərilmiş auditor xidmətinin dəyəri artan inkişaf zətti ilə xarakterizə olunmuş, hissə olarq 0.0005-0.0008 aralığında dəyişmişdir.

Cədvəl 3. Azərbaycanda audit xidmətinin məhsula təzyiq dinamikası

Auditin ümumdaxili məhsula təzyiq dinamikası			
İllər	Ümumi daxili məhsul ÜDM (mln manatla)	Göstərilmiş auditor xidməti (min manatla)	Göstərilmiş auditor xidmətinin ÜDM-dakı hissəsi
2012	54744	28903	0.0005
2013	58182	39140	0.0007
2014	59014	38664	0.0006
2015	54352	40601	0.0007
2016	59987	47707	0.0008

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının rəsmi saytından toplanılan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2012-ci ildə toplam sayə olan nisbətə dövryyəsi 25,000 – 100,000 aralığında olan şirkətlərin sayı 34.6% olmaqla 18 ədəd təşkil etmişdir. Belə ki, qeyd olunan ildə say olaraq çoxluq bu dövryyə aralığına düşmüşdür. 2013-cü ildə yenə 32.7% payla dövryyəsi 25,000-100,000 aralığında olan şirkətlər üstünlük təşkil etmişlər. Ardıcıl olaraq 2014, 2015 və 2016-cı ildə 44.4%, 29.1% və 47.3% payla dövryyəsi qeyd olunan aralıqda yerləşən şirkətlər toplam sayda üstünlük təşkil etmişdir. Bu illər ərzində ən aşağı say 1,000 – 25,000 və 100,000 – 250,000 aralıqlarında olmuş, 14.5%-lə 21.9 % arasında dəyişmişdir.

Cədvəl 4. Azərbaycanda auditor təşkilatlarının dövryyə üzərindən xüsusi çəkisi

Müxtəlif dövryyəli auditor təşkilatlarının xüsusi çəkisi										
Auditor təşkilatlarının dövryyəsinə görə qruplaşması	2012		2013		2014		2015		2016	
	Ümumi	Yekuna görə (%-lə)	Ümumi	Yekuna görə (%-lə)	Ümumi	Yekuna görə (%-lə)	Ümumi	Yekuna görə (%-lə)	Ümumi	Yekuna görə (%-lə)
1000-25000	11	21.1%	14	26.9%	8	14.8%	16	29.1%	9	16.4%
25000-100000	18	34.6%	17	32.7%	24	44.4%	16	29.1%	26	47.3%
100000-250000	11	21.1%	8	15.4%	11	20.4%	11	20.0%	8	14.5%
250000 yuxarı	12	23.2%	13	25.0%	11	20.4%	12	21.8%	12	21.8%
Yekun	52	100%	52	100%	54	100%	55	100%	55	100%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının rəsmi saytından toplanılan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Aşağıdakı cədvəldə illər ərzində auditor xidməti göstərən tərəflər arasında üzərlərinə düşən ədədlə auditorların sayı, bir auditora düşən xidmətin məbləği və

xidmətin payı trendi əks olunub. Belə ki, ədədlə auditor sayına görə Böyük Dördlük ən az paya sahib olsa da, bir auditora düşən xidmət payı və xidmətin məbləğinə görə Böyük Dördlük rəqiblərini üstələyir.

Cədvəl 5. Azərbaycanda 1 auditor təşkilatlarının dövriyyə üzərindən xüsusi çəkisi

Auditorların gəlirlərinin bir auditor və auditor təşkilatına düşən xidmətin həcmünün təhlil edilməsi															
	Auditorların sayı (ədədlə)					Bir auditora düşən auditor xidmətinin məbləği (manatla)					Bir auditora düşən auditor xidmətinin payı (%-lə)				
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016
Böyük Dördlük	12	14	11	9	8	1154,5	1931,9	2514,7	3397,8	4345,1	61,02	79,55	87,79	91,00	90,75
Xarici İnvestisiyalı	17	19	26	23	26	626,9	393,8	246,2	219,2	323,7	33,13	16,21	8,59	5,87	6,76
Yerli	40	47	46	37	40	70,4	58,3	63,6	81,5	78,6	3,72	2,40	2,22	2,18	1,64
Sərbəst	39	42	42	35	34	40,3	44,5	40,0	35,4	40,7	2,13	1,83	1,40	0,95	0,85

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının rəsmi saytından toplanılan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2.2. Böyük Dördlük şirkətlərinin Azərbaycanda reytingi, beynəlxalq audit keyfiyyəti hesabatlarında Böyük Dördlüyün göstəriciləri

2012-2020-ci illəri əhatə edən audit xidməti üzrə inkişaf konsepsiyasının müddələrinin tətbiqinə əsasən, 2018-ci ilə olan iş planına nəzərən, auditor xidməti göstərən sərbəst auditorlar və audit firmalarının apardığı auditin keyfiyyətinin kənar nəzarətlə yoxlanılması Auditorlar Palatasının müvafiq məsuliyyətli Keyfiyyət üzrə nəzarət komitəsinin 2018-ci ilə yoxlamaların nəticəsinin icmalı zamanı bir sıra analizlər elan olunmuşdur. Belə ki, Böyük Dördlüyə daxil olan 3 şirkət: Ernst & Young, Deloitte və PwC-nin apardıqları audit xidmətinin keyfiyyətinin Palata tərəfindən Beynəlxalq Audit Standartlarına uyğunluğu təsdiq edilmişdir. Böyük Dördlüyün dördüncü üzvü olan KPMG şirkətinin göstərdiyi audit xidməti keyfiyyəti ilə bağlı isə icmalda qeydiyyat olmamışdır. KPMG şirkətinin adı bir neçə qalmaqallı məsələlərdə hallanmışdır. Əsas olaraq müflis olmuş iki bankın, Bank Standart və Texnika bankın iflasdan öncə audit yoxlaması məhz KPMG şirkəti tərəfindən aparılmışdı. Bankların iflasa uğramasında KPMG-

nin günahlandırılması məsələsində diqqət çəkən məqam eyni marka adı altında 2 şirkətin qeydiyyatdan keçməsidir:

- KPMG Audit Azerbaijan
- KPMG Azerbaijan Limited (nümayəndəlik)

Əsas problem KPMG Audit Azərbaycan MMC-nin bu cür fəaliyyətlərə dair bütün qanuni hüquqlarına malik olduğu halda, bankların auditinin nümayəndəlik tərəfindən aparılması və fəaliyyəti ilə bağlı necə lisenziya alması olmuşdur. Qeyd olunan problem ortaya çıxdıqdan sonra KPMG Azerbaijan Limited nümayəndəliyinin fəaliyyəti dayandırılmışdır.

KPMG şirkətinin 2018-ci il üzrə beynəlxalq standartlara uyğun audit keyfiyyəti sərgiləyən Böyük Dördlük şirkətləri ilə vurğulanmasa da, bu monopol şirkətlərlə yanaşı ANR Audit şirkəti, Smart Audit şirkəti və sərbəst auditorlardan Nəcəf Talibov standartlara uyğun fəaliyyətinə görə icmalda qeydə alınmışdır. Eyni zamanda icmalda 12 sərbəst auditor və şirkət olmaqla hələ də beynəlxalq standartlara cavab verməyən xidmət göstərənlərə xəbərdarlıq olunmuşdur. Bunlardan 6-sına 2 halda standartların tələblərinə cavab vermədikləri, digərlərinə isə 3 və daha çox halda standartlara uyğun olmayan fəaliyyətlərinə görə xəbərdarlıq edilmişdir.

Palata tərəfindən qərara alınmışdır ki, müstəqil auditorlar və auditor təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən yoxlamaların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və onların fəaliyyətində aşkar edilmiş çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

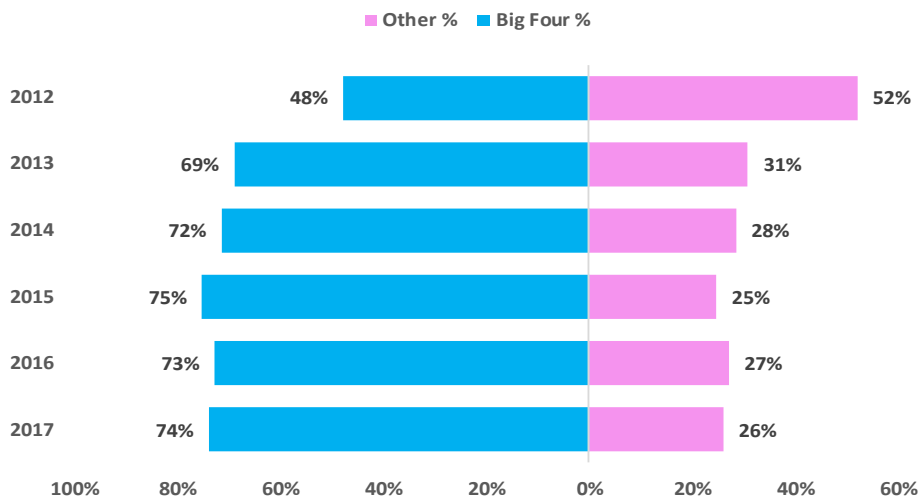
- Beynəlxalq Audit Standartlarının tələblərinə riayət olunması;
- Auditorların iş sənədlərində auditorun seçimi və audit prosedurlarının daha geniş təsvirini təmin etmək;
- Audit zamanı Şura tərəfindən 20 oktyabr 2015-ci il tarixli audit və sənədləşdirmə qaydalarının tələblərinə riayət olunması;
- Orijinal sənədlərdə auditin əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək üçün prosedurların ətraflı təsviri;

- Auditorun dəlillərinin auditorun hesabatını təkmilləşdirmək üçün daha tam və etibarlı mənbələrdən əldə edilməsi;
- Audit zamanı yüksək texnologiyaların istifadəsini gücləndirmək;
- Auditin real vaxtda həyata keçirilməsini təmin etmək;
- Auditin nəticələrinə rəhbərliyin ilkin müzakirəsi və yekun məlumatlandırılması;
- Öncəki audit yoxlamaları zamanı aşkar edilmiş çatışmazlıqların və boşluqların aradan qaldırılmasına dair xidməti sənədlərin qeydiyyatı;
- Auditor tərəfindən Maliyyə Hesabatı formalarının istifadə olunması aşkarca göstərmək;
- Xidməti sənədlərdə auditorların və təsərrüfat subyektlərinin risk qiymətləndirməsini düzgün əks etdirmək.

Sərbəst auditorlar və auditor təşkilatlarının 2018-ci ildə fəaliyyətlərinin yekunlarına əsasən Palata tərəfindən reyting cədvəli hazırlanmışdır. Belə ki, cədvəl dörd qrupda təsnifləşdirilib:

- Böyük Dördlük;
- Xarici kapitalla malik şirkətlər;
- Yerli şirkətlər;
- Sərbəst auditorlar üzrə.

Qrafik 13. Azərbaycanda icra olunan müqavilə dəyərində görə trend analiz (2012-2017)

Mənbə: Auditorlar Palatasının rəsmi saytından məlumatlar əldə edilərək müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Böyük Dördlük üzrə ilk yerdə ötən ildə olduğu kimi yenə Ernst & Young qərarlaşmışdır. Sonuncu yeri yenə KPMG şirkəti tutur. İkinci yeri ötən il dördlükdə üçüncü yerin sahibi Deloitte tutmuşdur. Belə ki, 1 pillə önə çıxan Deloitte, PwC-nin 1 pillə geriləyərək üçüncü yerə enməsinə səbəb olmuşdur.

EY-ın hədəflərini, istəklərini və strategiyasını təyin edən 2020+ konsepsiyası, EYG şəbəkə şirkətlərini dünya miqyasında müstəsna müştəri xidməti təqdim etməyə çağırır. Bu konsepsiya EY əsaslı və peşəkar standartlara uyğun olaraq, qlobal səviyyədə və keyfiyyətdə, peşəkarlıqda qərəzsizlik kimi faktorların qeydə alındığı bir sənəddir.

EYG şəbəkə şirkətlərinin və xidmət birləşmələrinin keyfiyyət öhdəliklərinin yerinə yetirilməsindən məsuldur. EY xidmət xətləri isə əməliyyatları əsasında giriş məlumatlarını idarə edir və tamamlanan projətlərin keyfiyyətini qiymətləndirir. Bu, peşəkar standartlara və EY siyasətlərinə uyğun olaraq şəbəkə şirkətlərinin hamısında aparılır.

EY Azərbaycan şirkətinin audit keyfiyyətinə nəzarət edilməsi proqramının komponentləri aşağıdakılardır (https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_us/topics/assurance/ey-our-commitment-to-audit-quality.pdf, 2018):

- Professional dəyərlər
- Daxili keyfiyyətə nəzarət sistemi
- Müştərilər tərəfindən qəbul və loyallıq
- Audit performans
- İcmal və konsultasiya
- Audit tərəfdaşlarının rotasiyası
- Audit keyfiyyətinin yenidən dəyərləndirilməsi
- Xarici keyfiyyətə nəzarət
- Hüquqi tələblərə uyğunluq

PwC 2018-ci ilə elan etdiyi audit keyfiyyəti hesabatında tərəfdaşları və əməkdaşlarından gözlədiyi dəyərləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirir (<https://www.pwc.com/us/en/audit-assurance-services/assets/pwc-our-focus-on-audit-quality-2018.pdf>, 2018):

- Qayğı

- Komanda işi
- Fərq yaratmaq
- Mümkün həllərin yenidən şəkilləndirilməsi
- Şəffaflıq, dürüst yanaşma

PwC-nin əməkdaşları arasında apardığı illik daxili sorğunun faizi aşağıdakı kimidir:

Sorğu 1. Həm yerli, həm də firma rəhbərliyindən audit keyfiyyətinin vacibliyi haqqında davamlı mesajlar əldə edilməsi.

- 2018 – 96%
- 2017 – 96%
- 2016 – 99%

Sorğu 2. Şirkətin audit keyfiyyəti ilə bağlı məqsədlərini anlamaq.

- 2018 – 97%
- 2017 – 96%
- 2016 – 96%

PwC standartlarına əsasən audit keyfiyyəti aşağıdakıların ardıcıl olaraq icrasının vəhdətidir:

- Audit standartlarına riayət etmək;
- Peşəkar skeptik işi həyata keçirmək;
- Səhvlərləri erkən müəyyənləşdirmək və həll etmək üçün təcrübədən yararlanmaq;

- Müştərilərin bizneslərini və çalışdıqları maliyyə mühitini dərinləndirmək və geniş yansılardan metodları tətbiq etmək.

PwC-nin audit keyfiyyəti prinsipləri aşağıdakılardır:

- Daim çətin sualları vermək;
- Obyektiv və daim şübhə ilə düşünməni tətbiq etmək;
- Nəzarət və icmal proseslərini daimi inkişaf yolları kimi qəbul etmək;
- Professional standartlara uyğun olaraq qalmaq;
- Audit komitəsinin müstəqil “göz” və “qulaqları” olmaq;
- İşləri vaxtında və hərtərəfli şəkildə planlaşdırmaq;

- Kapital bazarlarında rolunu bilmək;
- Dərin analizə ehtiyacı olan məsələlər üçün xəbərdarlıq etmək;
- Professional davranmaq.

Partnyorlar firmanın performansına və partnyorun performansına görə məsuliyyət səviyyəsindən asılı olaraq firmadan pay alırlar. Audit partnyorları audit müştərilərinə audiddən kənar məhsulların satışına görə şirkət tərəfindən dəyərləndirilmirlər. Partnyorlar insan kapitalına, keyfiyyətinə və gəlirli inkişafına olan töhfələrinə görə qiymətləndirilir. Bir partnyorun əldə etdiyi nailiyyətlər, təyin olunan məqsədlərə görə fəaliyyətlərinin nisbi effektivliyi əsasında ölçülür. Partnyor və menecerlərdən audit həllərinə cavab verən əməliyyat planının hazırlanması tələb olunur. Planın icrası isə rəhbərlər tərəfindən monitorinq edilir.

Etik davranış etimadın təməlini təşkil edir. PwC gözlənilən davranışı müəyyən edən bir davranış qaydası və dəstəkləyici siyasət yürüdür. Müştərilərin məxfiliyinin qorunması və zəruri sənədlərin qorunması etik siyasətin əsas komponentləridir. Bu qaydalar yeni işəgötürülənlər üçün təlim proqramına daxil edilir, eləcə də müstəqillik, etika və uyğunluq üzrə illik təlimlərdə keçirilməsi, məcburi illik tamamlanmalı olan proses kimi qəbul edilmişdir. PwC Azərbaycanın gözlənilən davranışları təsvir edən davranış kodları və dəstəkləyici siyasəti mövcuddur. Şirkət həmçinin müxtəlif yollarla öz əməkdaşlarının suallar verməsinə, siyasətlərin bələdçisini əldə etməsinə və ya mümkün siyasi istismar hallarında bunu səsləndirərək narahatlıqlarını bildirmələrinə anonim kömək xətti ilə təmin edir.

Keyfiyyətli xidmətin çatdırılması üçün etibarlı və ardıcıl keyfiyyətə nəzarət sistemi vacibdir. KPMG şirkəti üçün audit keyfiyyəti sistemi məsuliyyətin əsas təməllərindən biridir. Bu sistemin yeddi komponenti KPMG şirkətlərinə dünyanın müxtəlif yerlərində auditin keyfiyyətini müəyyənləşdirdiyini və daha vacib olaraq auditin keyfiyyətini təmin etməkdə ümumi bir dil verir (<https://home.kpmg/content/dam/kpmg/ca/pdf/2019/02/kpmg-audit-quality-2018.pdf>, 2018):

- Doğru müştərilərlə əməkdaşlıq;
- Açıq standartlar və etibarlı audit alətləri;

- Müvafiq ixtisaslı kadrların seçilməsi, hazırlanması və təyin edilməsi;
- Texniki mükəmməlliyə və keyfiyyətli xidmətin göstərilməsinə dair öhdəlik;
- Operativ və effektiv yoxlamalar aparmaq;
- Davamlı inkişaf öhdəliyi.

KPMG audit keyfiyyəti nəzarəti sistemi yalnız şirkətin müstəqil, obyektiv təminatları və nəticələrini təmin etmək istəyini və qətiyyətini əks etdirmir, eyni zamanda hüquqi qaydaların və peşəkar standartların tələblərini yerinə yetirir.

KPMG qlobal ölçüdə əməkdaşları arasında keçirdiyi sorğuya əsasən aşağıdakı göstəricilər bəlli olmuşdur.

Sorğu 1. Audit keyfiyyəti üzrə öhdəliklərin gündəlik görülən işlərdə əks olunması:

- 2018 – 86%
- 2017 – 85%

Sorğu 2. Kollektivdə əməkdaşların dürüst və etik davranış sərgiləməsi:

- 2018 – 93%
- 2017 – 92%

Cədvəl 6 . KPMG Qlobal-ın əməkdaşları arasında vəzifə müddətləri haqqında sorğu

	İllər üzrə ortalama vəzifə müddəti	Vəzifəni saxlama nisbəti (%)
Partnyor	20	93.8
Baş Menecer	9.2	82.9
Menecer	5.9	72.5
Baş Mühasib	3.7	61
Mühasib	1.4	91

Mənbə: KPMG Qlobal-ın illik audit keyfiyyəti hesabatında olan məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sorğu 3. İşləri effektiv icra etmək üçün lazım olan vasitələrə və resurslara çıxış:

- 2018 – 87%
- 2017 – 85%

Sorğu 4. Partnyorların innovasiyalara güclü bağlılığı:

- 2018 – 65%
- 2017 – 68%

Sorğu 5. Haqqında mənfi rəy formalaşdırmadan, etik olmayan təcrübələrlə bağlı bildirmək:

- 2018 – 85%
- 2017 – 82%

Deloitte audit keyfiyyətinə diqqətin bir hissəsi kimi hesab edir ki, auditin keyfiyyəti audit hesabatında ənənəvi diqqətdən kənara çıxır və ən azı üç aspektdən ibarətdir (<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ca/Documents/audit/ca-en-2018-audit-quality-report.pdf>, 2018):

- Peşəkar mükəmməlliyə çatmaq;
- Xüsusi ünsiyyət anlayışları;
- Auditə yanaşmanı yeniləmək.

İctimai əhəmiyyətli şirkətlərdə aparılmış sözləşmələrə əsasən ümumi iş saatlarında mütəxəssislərin payı:

- 2018 – 15%
- 2017 – 16%

İctimai əhəmiyyətli şirkətlərdə görülən işlərdə ortalama partnyor və baş menecerin iş saatları

- 2018 – 26%
- 2017 – 25%

Sərf olunmuş ortalama öyrənmə saatları:

Cədvəl 7 . Deloitte Qlobal-ın əməkdaşları üzrə sərf olunmuş ortalama öyrənmə saatları

	2018	2017
Partnyor	100	134
Baş Menecer	112	137
Menecer	123	132
Baş Mütəxəssis	108	164

Mənbə: Deloitte Qlobal-ın illik audit keyfiyyəti hesabatında olan məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İllər ərzində vəzifələr üzrə dəyişim isə aşağıdakı kimi zaman aralıklarında baş verir:

Cədvəl 8. Deloitte Qlobal-ın illər üzrə vəzifə dəyişimi

	2018	2017
Partnyor	21.0	20.3
Baş Menecer	10.4	11.8
Menecer	5.0	5.3
Baş Mütəxəssis	4.0	4.1

Mənbə: Deloitte Qlobal-ın illik audit keyfiyyəti hesabatında olan məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Audit keyfiyyəti menecmentinin elementləri aşağıdakılardır

(<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ca/Documents/audit/ca-en-2018-audit-quality-report.pdf>, 2018):

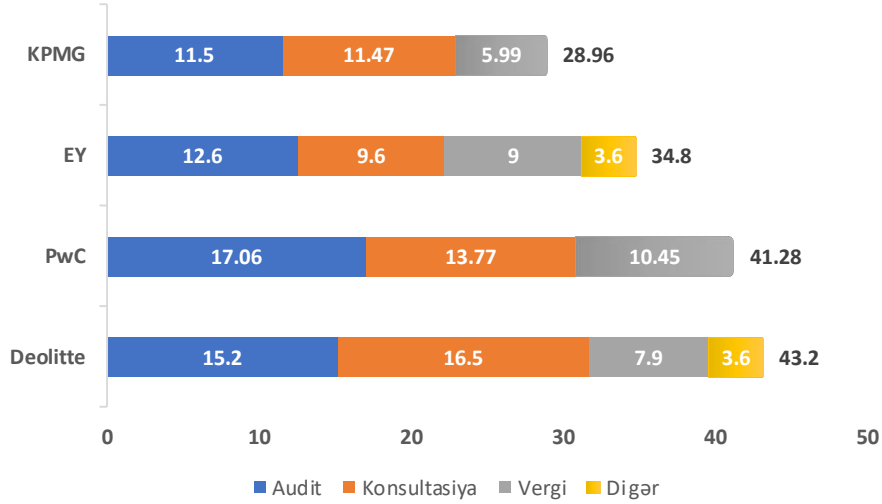
- Audit keyfiyyətini hədəflər arasında ilkə çıxarmaq;
- Auditlə bağlı baxışları bütövlük və obyektivlik üzərindən formalaşdırmaq;
- Göstərilən xidmətləri dürüstlüklə aparmaq və yüksək peşəkar davranış standartlarını qoruyub saxlamaq;
- Risklərin qiymətləndirilməsi;
- Əməkdaşları inkişaf etdirmək və doğru insanları lazımi işə uyğunlaşdırmaq;
- Audit xidməti ilə bağlı yanaşmamızı qorumaq;
- Audit keyfiyyətinin davamlı dəyərləndirilməsi.

Beynəlxalq qurum olaraq tanınan Maliyyə Hesabatlılıq Şurasının 2017-2018-ci illər üzrə verdiyi Audit Keyfiyyətinin Yoxlanılması hesabatında Böyük Dördlük şirkətlərinin apardıqları auditin 25.5%-inin aşağı reyting olaraq inkişafa gerek duyulduğu qeydə alınmışdır. 2017-2017-ci illərlə müqayisədə Böyük Dördlükdən hər biri pis nəticə göstərmiş, belə ki qeyd olunan illərdə aşağı reyting alan hissə 14.4% olmuşdu (<https://www.accountancydaily.co/aqi-2018-decline-audit-quality-big-four-firms>, 2018).

Son hesabatdan ümumi nəticələrə baxdıqda Böyük Dördlük üzrə göstərilmiş audit xidmətində limitli təkmilləşmə duyulan hissə isə 27% olmuşdur. Qeyd etmək istərdim ki, bu göstərici 2016-2017-ci illərdə 20% olmuşdur. Beləliklə cari hesabatda əsasən limitli təkmilləşmə göstəricisi üzrə 7% artım olmuşdur.

2018-ci ildə Böyük Dördlük üzrə göstərilən audit xidmətinin ümumi xidmətlərdə ölçüsü fərqli olmuşdur.

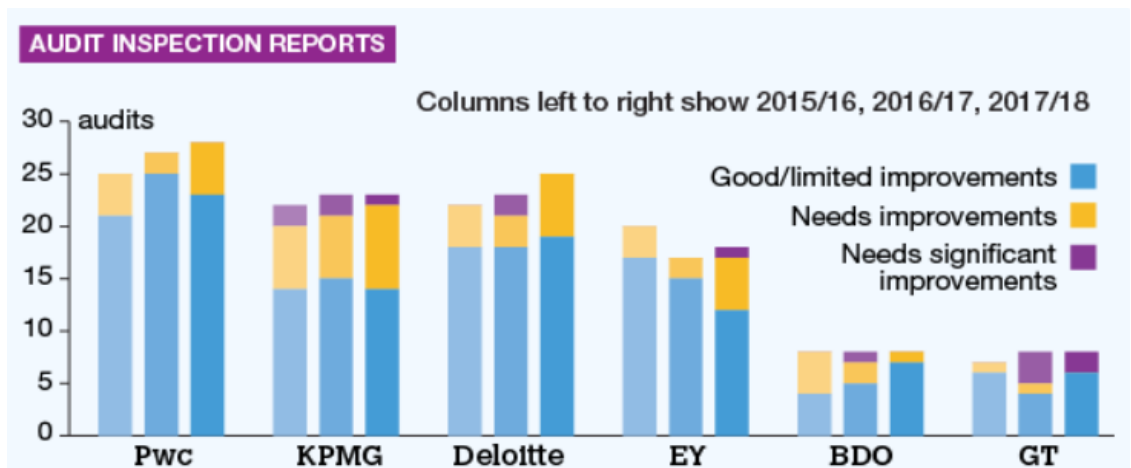
Qrafik 14. 2018-ci ildə dünya üzrə Böyük Dördlük şirkətlərinin gəlirlərinin təsnifatı (milyard ABŞ dolları)

Mənbə: Statista portalından əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (2018)

Maliyyə Hesabatlılıq Şurası, məhdud təkmilləşdirilmə tələb edilən 90% -lik audit üzrə hədəflər qoyub və bu ilki nəticələr audit keyfiyyətinin kəskin pisləşməsinə göstərir. Qəbul olunan standartların 73% -inin əldə edilməsi, istifadə olunması auditorlara etibarlılığa dair narahatlıqlar yaratmışdır.

Qrafik 15. Böyük Dördlük üzrə düzəlişlərə olan ehtiyacın pay nisbəti

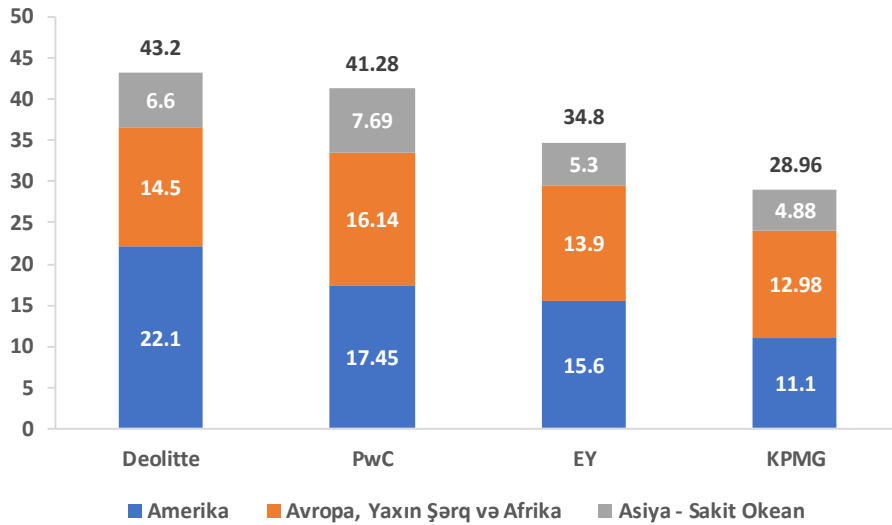

Mənbə: accountancydaily.co/aqi-2018-decline-audit-quality-big-four-firms (19.06.2018)

2018-ci ildə Böyük Dördlük şirkətlərinin gəlirlərinə coğrafi olaraq nəzər yetirsək, əsas payların Amerika və Avropa üzrəndən toplanıldığını görə bilərik ki,

bu bölgələrdə audit keyfiyyətinə verilən önəm daha qabarıqdır, Deloitte və EY üzrə pay bölgüsündə Amerika regionu ən yüksək faizlə xarakterizə olunur.

Qrafik 16. 2018-ci ildə dünya üzrə Böyük Dördlük şirkətlərinin gəlirlərinin regional təsnifatı (milyard ABŞ dolları)

Mənbə: Statista portalından əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (2018)

Maliyyə Hesabatlılıq Şurasında audit keyfiyyəti üzrə rəhbər Mike Suffield qeyd edir ki, bu göstəricilər xəyal qırıcılığı yaradan bir düşüştür və bunun əsas səbəbi idarəetmədə olan problemlər və davamlı nəticələrin olmamasıdır. Şirkətlərin qarışıq qrupları necə idarə etdiyinə dair daha çox fərdi suallar yaranmışdır. Təkmilləşdirmə tələb olunan düzəlişlərin sayı artmışdır. Ədalətliklə naminə, son illərdə yuxarı bir trayektoriya yaranmış və bu ilki nəticələr xəyalları puç etmişdir.

Cədvəl 9. 2018/2017 illərinə Böyük Dördlük şirkətlərinin audit keyfiyyəti hesabatı üzrə fərqlilikləri

Audit quality inspection reports 2017/18 year-on-year comparison by Big Four firm																
Firm	Total audits inspected				Good or limited improvements				Improvements required				Significant improvement required			
	2017/18	2016/17	2015/16	2014/15	2017/18	2016/17	2015/16	2014/15	2017/18	2016/17	2015/16	2014/15	2017/18	2016/17	2015/16	2014/15
PwC	28	27	25	22	23	25	21	16	5	2	4	4	0	0	0	2
KPMG	23	23	22	20	14	15	14	15	8	6	6	4	1	2	2	1
Deloitte	25	23	22	20	19	18	18	15	6	3	4	5	0	2	0	0
EY	18	17	20	16	12	15	17	8	5	2	3	6	1	0	0	2
Totals	94	90	89	78	68	73	70	54	24	13	17	19	2	4	2	5
Source: FRC AQI, Accountancy analysis																

Mənbə: Maliyyə Hesabatlılıq Şurasının audit keyfiyyəti yoxlamalarında dəqiqlik analizləri

Ən son nəticələr, Böyük Dördlük şirkətlərinin nəzarəti altında olan işlərdə bir sıra uğursuzluqlara milyonlarlıropa a dollar cərimə tətbiq etdikdən sonra əldə edilmişdir. Bu il yenə kiçik düzəlişlərə ehtiyacı olan işlərin normal status alan işlərdən ayrılması hesabatı hazırlayanlar tərəfindən rədd edilmişdir ki, bu da şəffaflığın azaldılmasına gətirib çıxarmışdır. Keçən il 13 düzəlişə ehtiyacı olan və 2-si standartlara uyğunlaşmayan işlərlə müqayisədə, bu il Böyük Dördlük tərəfindən göstərilən 94 auditdən 24-də düzəlişlərlə bağlı qeydlər olunmuş, 2 işin isə hələ də düzəlişə ehtiyac duyduğu qeydə alınmışdır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI AUDİTORLAR PALATASININ AUDİT XİDMƏTİNİN TƏŞKİLİ VƏ NƏZARƏTİNDƏ ROLU VƏ DAXİLİ AUDİT SİSTEMİNİN BEYNƏLXALQ NORMALARA UYĞUNLAŞDIRILMASININ İQTİSADİ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının audit üzrə xidmətin təşkili və nəzarətdə rolu, görülmüş işlərin təhlili

1994-cü ildə “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsaslanaraq, əsas məqsədi Azərbaycanda həyata keçirilən audit xidmətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi işinin təşkili olan qurum yaradılmışdır. Qurumun digər məqsədlərinə audit sferasında tənzimləmələrin keçirilməsi, bu xidmət sahəsinin inkişafını əsas tutan tədbirlərin görülməsi, projətlərin işlənilməsi, xidmət zamanı tərəflərin mənafələrinin qorunması, mövcud qanunvericilik və onun tələblərinə, normativ aktların tələblərinə əsasən tərəflərin fəaliyyət göstərməsinə nəzarət daxildir.

Auditorlar Palatası azad olaraq fəaliyyət göstərən maliyyə nəzarət qurumudur. Palatanın vəzifələrinə quruluş tipi, növünün fərqinə varılmadan ölkə üzrə təsərrüfat subyektlərinin mühasibatlıq və uçot əməliyyatlarının doğru təşkil edilərək ölkə üzrə şəffaf audit xidmətinin təmini və mütəmadi olaraq audit xidmətinin keyfiyyətinin, şəffaflığının artırılması yönündə layihələrin icrası daxildir.

Palatanın əsas funksiyaları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- Ölkə ərazisində audit işinin təşkili və tənzimlənməsi;
- Ölkə hüdudlarında audit xidmətini göstərmək istəyən tərəflərə lisenziyaların verilməsi, xidmət göstərən tərəflərin nizamnamələri və gördüyü xidmətlərin mövcud qanunvericiliyə uyğun olmasının nəzarətdə saxlanılması;
- Auditorlar və audit xidməti göstərən qurumların uçotunun aparılması;
- Fəaliyyət izni üçün verilən lisenziyalarla bağlı imtahanın qaydaları və təsdiqlənməsinin icrası;

- Fəaliyyət izni üçün verilən lisenziyalarla bağlı keçirilən imtahanın komissiya tərkibi və fəaliyyət əsasnaməsi, eyni zamanda imtahanın verilməsi üçün xidmət haqqının təyin edilməsi;
- Mülki Məcəllənin tələblərinin əsas götürülərək hazırlanan audit xidməti rəyləri, auditorların və audit xidməti göstərən qurumların fəaliyyəti haqqında hesabatların hazırlanaraq təsdiqlənməsi;
- Audit təcrübələrinin toplanaraq paylaşılması, qanunlar və aktların tətbiq olunması ilə bağlı xidmət göstərən tərəflərə konsultasiyaların verilməsi, xidmətin təkmilləşdirilməsinin inkişafına təsir etmək üçün təkliflərin təqdim olunması;
- Auditor xidmətinin göstərilməsi ilə bağlı təlimat, məsləhət və üsulların təqdim olunması;
- Xidmət verilməsinin formalarına nümunə normativlərin, sənədlərin hazırlanması, yerli və xarici təcrübələrdən faydalanaraq uyğun məsləhətlərin hazırlanması;
- Vəd olunan xidmətin aşağı səviyyədə verilməsi ilə bağlı xidmət göstərən tərəflərə iddia olunan işlərə Azərbaycan qanunlarına uyğun şəkildə baxılması;
- Xidmət göstərən tərəflərin hüquq və mənafə baxımından qorunması;
- Yerli və xarici auditorların, audit xidməti göstərən şirkətlərin fəaliyyətini "Auditor xidməti haqqında" qanunu ilə uzlaşdırılaraq yoxlanılması;
- Yenidən audit yoxlamalarının keçirilməsi;
- Əmlakların qiymətləndirilməsində şəffaflıqla əlaqədar rəylərin verilməsi;
- Auditorlar və audit xidmətinin icraçıları olan şirkətlərin imkanları daxilində qanunvericilikdə qeyd olunan hallarda cinayətlə alınan pulların, əmlak leqallaşdırılması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi yollarına nəzarətin edilməsinə məsul olan qurumun funksiyasını icra edir.

1994-cü ildə "Auditor xidməti haqqında" qanunun ardınca 1995-ci ildə Milli Məclis Palatanın əsasnaməsini təsdiqləmişdir. 1 il sonra 1996-cı ildə Palata öz fəaliyyətinə başlayıb. Növbəti ildə 3 illik müddəti əhatə edən TACİS proqramının icrası başladılmış və uğurla bitirilmişdir. Proqram Palatanın xidmət

göstərmə qüvvəsinin artırılması, müflisləşmək mövzusunda ixtisaslı kadrlara təlimlərin keçirilməsi və hazırlanılması əməliyyatlarını özündə ehtiva edirdi.

1999-cu ilin uğurlarında Palata tərəfindən hazırlanan ölkədə auditor sistemi üzrə islahatlarla bağlı konsepsiya mühim yer tutur. Eyni ildə digər bir uğurun adı Palatanın müraciəti əsasında Müstəqil Dövlətlər Birliyində “Audit-Azərbaycan” bölməsinin yaradılması ilə yadda qalmışdır. Növbəti ildə Palatanın təsisçisi olduğu “İqtisadiyyat və Audit” jurnalı işıq üzü görmüş və təqdimatı Milli Məclisdə olmuşdur.

2001-ci ildə Palatanın müəllif kollektivinin hazırladığı “Audit” kitabının əsas istifadə kütləsi ali məktəblərdə toplanmışdı. 2003-cü ilin may ayında Palata EFAA-nın tamhüquqda üzvü olmuş, eyni ilin noyabr ayında isə IFAC-ın assosiatv üzvü ola bilmişdir. Üzvlük əldə etdikdən bir il sonra Palata “Auditor xidməti haqqında” qanunun qəbul olunmasının 10 illik dövrü ilə əlaqədar “Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə auditin inkişafı problemləri” konfransını keçirmişdir. Bununla bağlı Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən iştirakçılara təbrik məktubları göndərilmişdir. Bundan iki il ötdükdən sonra yubiley tədbiri keçirilmiş və Prezident tərəfindən Palatanın yaradılmasının 10 illiyinə dair təbrik məktubları ünvanlandırılmışdır.

2007-ci ildə Palata uğurlu əlaqələrin təməlini qoymuş, ECCBA-in üzvü olmuşdur. Eyni ildə 2 qanun ard-arda qəbul edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Auditorun mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında
- Daxili audit haqqında

2008-ci ildə Palatanın təsisçisi olduğu “İqtisadiyyat və Audit” jurnalının 100-cü buraxılışı nəşr olunmuşdur. Həmin ildə Romada keçirilən İFAC-ın illik iclasında Palata federasiyanın tamhüquqlu üzvü statusunu almışdır. 2010-cu ildən etibarən Azərbaycanda beynəlxalq audit standartları tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Cənab Prezident İlham Əliyev 2011-ci ildə Palatanın üzv və əməkdaşlarını “Tərəqqi” medalıyla təltif etmişdir. İl ərzində III Avrasiya forumunun iştirakçıları cənab İlham Əliyevə maliyyə hesabatlarında şəffaflıqla

bağlı müraciəti etmişlər. Bunun ardınca Palatanın fəaliyyətinin on beşinci illiyinə xüsusi tədbir təşkil edilmişdir.

Növbəti ildə Palatanın fəaliyyətində əsas işlər biznes əhatəsi kiçik və orta səviyyədə olan şirkətlərə fokuslanan keyfiyyət üzrə nəzarət təlimatları olmuşdur. Daha sonra təhsildə xüsusi standart olaraq 8 nömrəli standart Palata tərəfindən nəşr olunmuşdur. Bu standart auditorların peşəkarlığı ilə bağlı gözləntiləri əks etdirirdi. Əlavə olaraq həmin dövrdə audit xidmətinin maliyyə hesabatlarını yanlışlardan təmizləməsində, aydınlaşdırmasında tutduğu payla bağlı məlumatlar toplusu nəşr edildi. Audit xidməti göstərən şirkətlər və auditorlar üçün hesabatları electron formatda hazırlamaq və təqdim etməklə bağlı seminarların təşkilatçısı Palata olmuşdur. Eyni zamanda Azərbaycanın bölgələrində biliklərin paylaşılması və ixtisaslaşmanın artırılması yönündə bələdiyyələrdə audit xidmətinin effektiv tətbiqi ilə bağlı keçirilmiş seminarların ərsəyə gəlməsi Azərbaycanın dövlət qurumlarının birgə əməkdaşlığı sayəsində mümkün olmuşdur. Bu istiqamətdə Xaçmazda, Lənkəranda və Naxçıvanda tədbirlər baş tutmuşdur. 2012-ci ildə Palata ilə bir neçə universitetlər arasında əməkdaşlığın qurulması yönündə kontraktlar bağlanmışdır. Müqavilələrdə qarşı tərəf kimi Aqrar Universitenin, Biznes Universitenin və Lənkəran Dövlət Universitenin imzaları atılmışdır.

Auditorlar Palatası eyni zamanda bir sıra beynəlxalq tədbirlərin fəal iştirakçısı olmuşdur. Belə ki, Mühasiblərin Beynəlxalq Federasiyası və Dünya Bankı qurumlarının forumunda Avropanın xüsusi bölgələrində mühasibatlığın ixtisaslaşdırılması müzakirə olunmuşdur. Bu forumda Palatadan üzvlər iştirak etmişdirlər. 2012-ci ildə keçirilmiş tədbirlərin siyahısına Rusiyada keçirilən iyirmi illiklə bağlı tədbir, Sankt-Peterburqda auditor xidmətinin inkişafı ilə bağlı tədbir, Amsterdamda keçirilmiş forum, Polşada təşkil olunmuş konfrans daxildir.

Palata 2012-ci ildə Sankt-Peterburq və Moskvada fəaliyyət göstərən Auditorlar Palataları ilə əməkdaşlığa dair kontraktlar bağlamışdır. Göstərilən audit xidmətlərində şəffaflıqla bağlı simpoziumun da keçirilməsi eyni ilə təsadüf edir. Simpoziumun ardından auditin daxildən aparılan növü ətrafında konfrans

təşkil edilmişdir. Eyni ildə növbəti üç illik üçün Açıq Hökumətlə bağlı və korrupsiya ilə mübarizə mövzularının müzakirəsini həyata keçirməklə vəzifələnməmiş yığıncaq baş tutmuşdur.

Palatanın fəaliyyətinin 2013-cü il üzrə əsas hissələrindən biri audit xidməti ilə bağlı toplunun VII cildinin və nəzarətin Heydər Əliyevin siyasəti üzrə yeri ilə əhatələnən simpoziumda hazırlanmış materialların dərc olunmasıdır. Eyni ildə Auditorlar Palatası, Azərbaycan Universiteti və İqtisadçılar ittifaqının birlikdə baş tutmuş təşkilatçılığı ilə Heydər Əliyevin 90 illiyinə həsr olunan simpozium həyata keçmişdir. Azərbaycan Universiteti ilə birgə Palatanın ərsəyə gətirdiyi qrupun audit xidməti ilə bağlı gündəmdə olan problemlərin iki yüz qırx beş təsərrüfat subyektləri arasında sorğu keçirməsi də bu ilə təsadüf edir. Bunun ardınca, APFM ilə əməkdaşlığa dair saziş bağlanmışdır. Qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində Makedoniyanın Auditorlar İnstitutunun və Auditorlar Palatasının memorandum imzalaması həyata keçirilmişdir. IFAC, IAASB və IASB birgə təşkilatçılıq ilə Avropa və Mərkəzi Asiyada beynəlxalq standartların uyğunlaşdırılması və icrası mövzusunda beynəlxalq konfransda Palata tərəfindən nümayəndələr iştirak etmişdir. Auditlar Palatasının üzv və əməkdaşlarının 2013-cü ildə iştirak etdiyi tədbirlərə Ukraynada təşkil olunan elmi konfrans, Qazaxıstanın Almatı şəhərində audit xidmətlərinin göstərilməsinin 20 illiyinə həsr olunmuş yubiley tədbiri, Vyanada keçirilmiş tədbir, liderlərin forumu və iclas, Ruminiyada keçirilmiş regional iclas, Seulda IFAC-ın təşkil etdiyi Şura İclası daxildir. Auditorlar Palatası ilə 2013-cü ildə ikitərəfli əlaqələrin inkişafı məqsədi ilə Belarusiyada Maliyyə Nazirliyi tabeçiliyində ixtisasartırma mərkəzinin müqaviləsi imzalanılıb. İl üzrə digər əsas fəaliyyətlər olaraq audit xidmətinin inkişafına maneə olan əsas məsələlər və hazırlanmalı konsepsiya ilə bağlı həyata keçirilmiş dəyirmi masanın, daxili nəzarətin və risklər üzrə görülən tədbirlərlə bağlı IV Avrasiya Forumunun adlarını qeyd etmək olar.

2014-cü ildə bir sıra qəzetlərdə və konfrans materiallarında Palatanın sədrinin məqalələri və müsahibələri dərc olunmuşdur. Bunlara Azərbaycan

qəzeti, İqtisadiyyat qəzeti və BBU-nun təşkil etdiyi ümummilli liderin 91-ci ildönümü ilə bağlı konfransı qeyd etmək istərdim. Honkonqda təşkil olunan növbəti liderlərin forumunda Palatanın nümayəndə heyətinin iştirakı olmuşdur. Eyni ildə 2012-ci ildən başlayaraq 2015-ci ilə qədər olan dönm üçün korrupsiya ilə mübarizə üzrə milli fəaliyyət planında əks olunmuş audit xidməti üzrə inkişaf konsepsiyası (2012 - 2020) ilə bağlı təqdimatın mərasimi baş tutmuşdur. Bunun ardınca korrupsiya, əmlak ləqallaşdırılması, terrorizmin maliyyələşdirilməsi problemlərinin müzakirə olunduğu dəyirmi masa keçirilib. Vyanada keçirilmiş II regional forum və beynəlxalq tədbirdə, Daşkənddə Koordinasiya Şurası tərəfindən təşkil olunan iclasda, İngəltərədə audit keyfiyyəti ilə bağlı keçirilən dəyirmi masada, Dünya Bankı tərəfindən şərq tərəfdaşlıq ölkələri üzrə STAREP proqramının əsasında Tbilisidə audit keyfiyyətinin artırılması mövzusunda əhatələnən tədbirdə, İtaliyada baş tutmuş mühasiblərin konqresində, EFAA-nın təşkilatçısı olduđu, Berlində keçirilmiş dəyirmi masada iştirak edilmişdir. İl üzrə Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası ilə Gürcüstan və Monteneqronun müvafiq qurumları arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi yönündə sazişlər imzalanılmışdır. 2014-cü ildə audit xidməti üzrə fəaliyyətin qaydalarını müəyyənləşdirən qanunun müzakirəsini əhatə edən elmi simpoziyumun təşkilatçılarından biri Palata olmuşdur.

Auditorlar Palatası tərəfindən təqdimatı 2015-cı ildə keçirilmiş standartların toplu nəşrləri 2015-2017-ci illərin iş planında qoyulan əsas tələblərdən biri olmuşdur. İqtisadiyyat qəzetində audit xidmətindən yayınma halları üzrə görülməli tədbirlərin müzakirə olunduđu dəyirmi masanın materialları dərc olunmuşdur. 2015-ci ildə Palata Şurası tərəfindən alınan qərara əsasən noyabr ayından etibarən iki illik bir müddətə audit xidməti göstərən sərbəst auditor və şirkətlərin fəaliyyətinin Palata tərəfindən yoxlanılması saxlanılmışdır. Qeyd olunan ildə Palata tərəfindən təşkil olunan tədbirlərə audit fəaliyyəti haqqında qanunun müzakirəsi üçün dəyirmi masa, korrupsiya və çirkili pullar yuyulması mövzusunda konfrans, məcburi auditdən yayınma hallarına görə məsuliyyətə cəlb olunma mövzusunda keçirilmiş növbəti dəyirmi masanı

qeyd etmək olar. İl üzrə Auditorlar Palatasının əməkdaşlarının qatıldığı tədbirlərin siyahısına isə Aİ-nin qoyduğu tələblər və xarici təcrübənin yerli qanunvericiliklərdə tətbiqi ilə müasirləşdirilmə mövzusunda keçirilmiş iclas, Brüsseldə korporativ idarəolunma ilə bağlı tədbir, Moskvada reallaşdırılan ATOMEKSPO – VII beynəlxalq forumunun daxilində daxili nəzarətin mövzusu olduğu dəyirmi masa, Lissabonda mövzusu qlobal iqtisadi böhrandan çıxış yolları olaraq keçirilmiş konfrans, Tbilisidə auditor xidmətində öncül təcrübələrin toplanılması və sertifikatlaşdırmanın rolu mövzularında keçirilmiş konfrans, Sinqapurda Beynəlxalq Mühəsiblər Federasiyası tərəfindən keçirilmiş iclas, Brüsseldə terrorçuluqla və çirklə pul yuyulmaları ilə mübarizənin aparılması mövzusunda keçirilən tədbir daxildir. Eyni ildə V Avrasiya forumunun həyata keçirilməsi baş tutmuşdur. Forumun əsas mövzusu qloballaşmanın əhatə etdiyi mühitdə auditin meylləri, mərhələləri, inkişafının perspektivləri olmuşdur. 2015-ci ildə turizm sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin auditinin aparılması ilə bağlı proqram hazırlanılmışdır.

2016-cı il üzrə Auditorlar Palatasının fəaliyyətinin analizində audit xidmətinin təkmilləşdirilməsi, xidmət keyfiyyətinin artırılması yönündə atılan əsas addımlar bağlanmış sazişlər, təşkil olunmuş tədbirlər və iştirakçısı olduğu beynəlxalq tədbirlər, dərc olunan məqalələr olmuşdur. Belə ki, yanvar ayında Bakı Mühəndislik Universiteti ilə əməkdaşlığa dair saziş imzalanılmışdır. Müasirləşmə zamanında audit xidmətində əsas vəzifələrlə bağlı dəyirmi masa, audit tənzimləmələrində əsas problemlər mövzusunda elmi konfrans, korrupsiyanın qarşısının alınması və şəffaflıqla bağlı keçirilən dəyirmi masa, strateji yol xəritəsində şəffaflığın və hesabatlılığın aparıcı mövzusu olduğu elmi konfrans kimi tədbirlər reallaşdırılmışdır. Palatanın əməkdaşları tərəfindən audit xidmətinin iqtisadiyyatda rolu, tənzimləmələr zamanı yaranan əsas problemlər və digər mövzularda yazılmış məqalələr və keçirilən konfransların materialları Respublika və İqtisadiyyat qəzetlərində dərc olunmuş, maliyyə hesabatlarını beynəlxalq standartların tələbinə uyğun hazırlanması və müəssisədaxili standartların təyininə dair təlim keçirilmişdir. 2016-cı ildə Palatanın iştirakçısı

olduğu tədbirlərə isə Tbilisidə audit peşəsinin problemlərinin və inteqrasiyanın mövzusu olduğu konfrans, Kişinyovda xidməti problemlər və fürsətlər, beynəlxalq təcrübədə həll üsulları mövzusu ətrafında keçirilmiş konfrans, Amerika Ticarət Palatası tərəfindən şəffaflıqla bağlı təşkil edilmiş konfrans, Brüsseldə uçot metodları ilə bağlı keçirilmiş dəyirmi masa, Minskə baş tutmuş işgüzar görüş, Berlində keçirilmiş ümumi illik iclas, Antalyada innovasiyanın və texnologiyanın əsas mövzuları olduğu audit simpoziumunu qeyd etmək olar. Əlavə olaraq Palatanın əməkdaşları Monteneqroda, Minskə və Belçikada işgüzar səfərlərdə olmuşdur. İl üzrə qeyd olunan növbəti tədbirlərdən biri Bolqarıstanla birgə təşkil edilmiş audit forumu olmuşdur.

2018-ci ildə Auditorlar Palatası Vyanada Dünya Bankı tərəfindən təşkil olunmuş şərq ölkələrinin STAREP proqramı mövzusunda tədbirdə iştirakçı olmuşdur. Eyni ildə Gürcüstandan Maliyyə Nazirliyi nümayəndələri Palatada işgüzar səfərdə olub. Əlavə olaraq Palatanın nümayəndələri EFAA-nın il üzrə iclası, Dünya Bankının növbəti tədbiri, Qazaxıstan Palatasının yubileyində və Hindistanda keçirilmiş təlim proqramı üzrə iştirakçı olmuşdur.

Hal-hazırda 2019-cu ildə görülən fəaliyyətlərə baxsaq Tbilisidə işgüzar səfər, BDO nümayəndələri ilə işgüzar görüş həyata keçirilmişdir.

3.2. Daxili audit sisteminin beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmasında Auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyasının rolu (2012-2020)

Auditor xidmətinin inkişaf konsepsiyası üzrə əsas məqsəd ölkədə xidmətin yeni inkişaf üsullarının təyin olunması, xidmətin əhatə dairəsinin artırılması, xidmət üzrə bütün iştirakçı tərəflərin maraqlarının qorunması, tənzimləmə üzrə yerli fəaliyyət istiqamətlərinin beynəlxalq təcrübə əsasında inkişaf etdirilməsi, standartların tələblərinə uyğunlaşdırılması, ölkə iqtisadiyyatında auditor xidmətinin rolu və əhəmiyyətliliyinin dərinləşdirilməsi, şəffaflıq və korrupsiya ilə mübarizəyə dair xidmətin rolu və xidmət göstərən tərəflərin məsuliyyət hissəsinin artırılmasını təmin etməkdir.

Azərbaycanda auditor xidmətinin inkişafı aşağıdakı hüquqi və tənzimləyici çərçivələr üzrə hazırlanmışdır:

- Prezidentin audit inkişafı ilə bağlı verdiyi tövsiyələr;
- Gələcəyə baxışla bağlı 2020-ci ilə nəzərən yaradılan konsepsiyadan müddəalar;
- Dövlət proqramları üzrə təyin olunmuş öhdəliklər;
- İqtisadi-isləhatlar üzrə tələblər;
- Audit üzrə beynəlxalq təcrübə;
- Palatanın üzvü olduğu beynəlxalq qurumların önündə öhdəliklər;
- Dünya bankı üzrə standartların və normaların əməl edilməsi ilə bağlı hesabat;
- Dünya Bankının korporativ idarəolunma ilə bağlı ölkəni dəyərləndirməsi;
- Dünya Bankının dövlət və özəl sektorda hesabatlılıq üzrə layihəsi.

Auditor xidmətlərinin tənzimləyici çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi bir sıra yeni qanunların qəbul edilməsini, habelə mövcud qanunvericiliyə əlavə və dəyişiklikləri tələb edir. Audit üçün hüquqi çərçivənin təkmilləşdirilməsi, ilk öncə maliyyəyə nəzarət haqqında qanunun qəbul edilməsi ilə başlanılmalıdır. Qanunda əsas yeri nəzarət funksiyasını yerinə yetirən qurumların bir-birilə münasibətdə səlahiyyətlərinin təyin edilməsi, qarşılıqlı fəaliyyətin sistemləşdirilməsi, dövlət məqsədlərinin və iqtisadi səmərəliliyin əldə olunmasında birgə fəaliyyətlərinin təşkili istiqamətində həllər əks olunmalıdır.

Beləliklə auditor xidmətinin inkişafını əsas götürəcək qanunda aşağıdakı qeyd olunan müddəaların nəzərə alınması planlaşdırılıb (http://www.audit.gov.az/uploads/AUDIT_KONSEPSIYA_2013.pdf, 2013):

- Auditin növləri olan kənar və daxili auditin təşkili barədə maddələrin yer alacağı xüsusi fəsil;
- Təsbit olunmalı sərbəst auditor, sərbəst auditor hesabatları, beynəlxalq standartlar;
- Nəzarət qurumlarının funksiya və vəzifələrinin, səlahiyyət və hüquqlarının təsbiti;

- Etika Məcəlləsi və beynəlxalq standartlara uyğun auditor xidmətinin aparılması;

- Sərbəst auditor hesabatlarının tanınması üzrə təminat.

Auditlə bağlı qanunverici bazanın təkmilləşdirilməsi zamanı aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə işlər görülməlidir:

- Sərbəst auditorlar və ya auditor şirkətləri tərəfindən davranışların peşəkar etikaya uyğunlaşdırılması;

- Palatanın fəaliyyətinin ictimaiyyətlə paylaşılması;

- Kiçik ölçülü müəssisələrdə standartların tətbiqi;

- BAS-ın tələblərinə uyğun fəaliyyət;

- Auditor xidməti göstərən tərəflərin fəaliyyət azadlığına maneələrin aradan götürülməsi;

- İdarəetmə və auditor xidmətinin qarşılıqlı əlaqəsi;

- Təsərrüfat subyektlərindən məcburi audit yoxlaması keçirməli olanların qanunla təsdiqi;

- Auditor xidməti göstərilməsində lisenziyalar;

- Auditor şirkətlərinin rəhbərlərinin lisenziya almış auditorlar olması;

- Audit xidməti üzrə fəaliyyətlərin dayandırılma və xitamın verilməsi;

- Maliyyədə olan çatışmazlıq və nöqsanların aşkarı və qarşılarının alınması;

- Şəffaflıqla bağlı təminat;

- Audit xidməti göstərən tərəflərin korrupsiya və pulların yuyulmasına qarşı müvafiq qurumlarla əməkdaşlığı

- Audit keyfiyyəti üzrə ictimaiyyətin nəzarətinin təmini;

- Auditor seçimində şəffaflıq;

CGA – Kanada təşkilatının grant layihəsi üzrə əsas məqsəd Azərbaycan hüdüdlərində fəaliyyət göstərən Auditorlar Palatasında tənzimləmələrin həyata keçirilməsi və funksiyalarının beynəlxalq standartlar üzrə uyğunlaşdırılması olmuşdur. Layihə Dünya Bankının dəstəyi ilə 2005-2006-cı illər üzrə həyata keçirilmişdir. Layihədə nəzarətin inkişafı, islahatlar, Palatada qanuni proseslər, şəffaflıq və idarəetmə üzrə gücləndirmələr, bir çox istiqamətlər üzrə tövsiyə

verilmiş və təhlil aparılmışdır. Təvsiyələrdən bir hissəsi icra olunmuş, qalan hissə isə hələ də aktual mövzulardan ibarətdir. Bunlardan biri Palatanın potensial gücləndirilməsinin və idarə olunmasının təkmilləşməsidir.

2009-cu ildə Dünya Bankı tərəfindən təqdim olunan digər hesabatlılıq layihəsi özündə aşağıdakı təvsiyələri ehtiva edir:

- Audit xidmətinin potensialı üzrə gücləndirmələr;
- Xidmətin idarə olunmasında beynəlxalq təcrübədən qaynaqlanan tətbiqlər;
- Palatanın status, struktur və vəzifə dəqiqləşdirilməsində gücləndirmələr;
- Auditorlara kənar nəzarət üçün hüquqi əhəmiyyətli tədbirlərin keçirilməsi;

Layihə üzrə yuxarıda qeyd olunan gücləndirmələrin aşağıdakı sahələrdə tətbiqi məsləhət görülmüşdür:

- Etika üzrə məcəllə, qanunvericiliklə bağlı bazada;
- İcra və monitorinqin təminatında;
- Lisenziya və sertifikatlaşdırmada;
- Audit standartlarının tətbiqində.

İnkişaf konsepsiyasında yuxarıda qeyd olunlarla yanaşı, auditin idarə olunması üzrə təkmilləşdirilmədə aşağıdakılar əks olunmalıdır (http://www.audit.gov.az/uploads/AUDIT_KONSEPSIYA_2013.pdf, 2013):

1. Auditor xidməti göstərənlərlə yüksək texnologiyalı tətbiqlərin istifadəsi ilə işlər görülməsi – qeyd olunan əlaqələr aşağıda olan istiqamətlər üzrə aparılmalıdır:

- Hesabatların emal və qəbulunun interaktiv aparılması;
- Əməliyyatlarda e-karguzarlıqdan istifadə;
- Toplantı və iclasların internet üzərindən həyata keçirilməsi;
- Videoseminarların təşkil olunması;
- Sənədlərin dövriyyəsinə elektron imzadan istifadə olunması.

2. Proseslərdə qərarı vermənin təkmilləşməsi – Şuranın qərar, sərəncam və əmrlərinin tətbiqi sahələri dəqiqləşdirilməli, göstərişlər üzrə sərəncam və əmrlərin rəsmiləşməsi müəyyənləşdirilməlidir. Önəmli olan digər hissə isə qəbul edilən qərarlarla bağlı icraya nəzarət prosesinin operativ aparılmasıdır.

3. Palatanın fəaliyyətində daxili nəzarət, kargüzarlıq və hesabatlılıqla bağlı təkmilləşmələrin aparılması – bu hissəyə daxili sənədlərin dövriyyəsinin doğru aparılması, alan tərəflərə çatdırılma üzrə operativlik, hesabatların təsdiq və tərtib olunmasında təkmilləşmələr daxildir.

4. Auditor xidmətinin təbliği, maarifləndirmənin və nəşrlərlə bağlı fəaliyyətlərin intensivləşməsi – auditor xidməti haqqında ictimai olaraq doğru fikrin formalaşdırılması zərurəti bu mövzunu aktual edən istiqamətlərdəndir.

5. Beynəlxalq qurumlar üzrə normativ sənədlər və metodiki vəsaitlə təmin edilmə - qeyd olunan vəsaitlər təkcə auditorlar üçün deyil, həm də xidmət istifadəçiləri üçün əlçatan olmalıdır.

6. Ölkədə məlumatların ümumi şəbəkəsi üzrə qoşulmanın, bazaların yaradılması üçün elektron hökumət çərçivəsinin qurulması – hal-hazırda tətbiq olunan standart və yerli proqramların tətbiqindən daha da müasir proqramlara keçid olunmalıdır.

7. Tədqiqatların və təhlillərin edilməsi yönündə fəaliyyətin təmin edilməsi – auditor xidməti bazarı üzrə araşdırmalar mütəmadi aparılmalı və proqnozlaşdırmalar üzrə intensiv fəaliyyət aparılmalıdır.

8. Peşəkar fəaliyyət göstərən beynəlxalq qurumlarla, təşkilatlarla əməkdaşlıq – bu yöndə əsas olaraq beynəlxalq təcrübənin imkanlarından geniş ölçüdə istifadənin olunması, nəticəliliyə yönəlməkdir.

9. Şəffaflıqla bağlı fəaliyyət, əmlak leqallaşdırılması, korrupsiya və çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizədə yerli və beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıq edilməlidir.

10 Maliyyə ilə təmin olunmaya diqqət ayrılması – Maliyyə imkanları üzrə məhdudluğu ilə bağlı Dünya Bankı və ayrı qurumlar tərəfindən Palataya bir neçə dəfə məlumat verilmişdir. Palatanın büdcəsi 12% olaraq ixtisasartırılması kurslarından, imtahan haqqı və nəşrlər üzrə satışdan, 88% isə üzvlüklə bağlı aldığı haqdan formalaşır. Maliyyə təminatı üzrə gücləndirmələr aşağıdakı üsullarla baş verə bilər:

- Yeni üzvlər hesabına;

- İxtisasartırma kursları üzrə intensivlik və çeşid artımı ilə;
- Tədbirlərin ödənişli təşkil olunması;
- Törəmə müəssisələrinin mənfəətli olaraq yaradılması;
- Elektron məhsullar və nəşrlər üzrə satışların artımı;
- Donorların yardımını hesabına.

İnkişaf etməkdə olan hər bir ölkədə auditor xidmətlərinin keyfiyyəti daim diqqət mərkəzindədir və bu fəaliyyətə nəzarəti artırır. Və zərurət yarandıqda, audit mövzusunda keyfiyyət məsələsi konkret bir problem olaraq qalır. Auditorların müvafiq audit və etik standartlara və müstəqillik tələblərinə uyğunluğu, vəziyyətin effektiv monitorinqi hərtərəfli keyfiyyətə nəzarət sisteminin inkişafı və həyata keçirilməsi, nəzarətin müstəqilliyi və effektivliyi həll olunmalı əsas məsələlərdir. Bu baxımdan auditin keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi, keyfiyyətə nəzarət üzrə daxili nəzarətə və xarici nəzarətə nail olmaq vacibdir. Məlum olduğu kimi, 2010-cu ildən etibarən, Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq audit standartlarının tətbiqinə keçid həyata keçirilmişdir. Bu keçid, yeni əsasda nəzarət fəaliyyətinin yaradılmasını zəruri etdi. Bu yöndə ilk növbədə, Azərbaycanın auditor şirkətləri və müstəqil auditorları öz yoxlamalarında daxili və xarici keyfiyyətə nəzarət prosedurlarını müəyyən etməlidirlər. Qaydalar beynəlxalq standartlarla tənzimlənir.

İnkişaf konsepsiyasında qeyd olunmuşdur ki, audit üzrə xidmətin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi və nəzarət sisteminin gücləndirilməsi aşağıda qeyd olunan əsaslar üzrə aparılmalıdır:

- Audit üzrə xidmət göstərən təşkilatlarda əməkdaşlar sərbəstlilik, doğruluq, obyektiv yanaşma, konfidentiallıq və professional davranış qaydaları üzrə fəaliyyət göstərməlidir.

- Əməkdaşlar uyğun biliklərə sahib olmalı və bu biliklərin tətbiqini və üzərlərinə düşən öhdəliklərini icrasını həyata keçirmək üçün səlahiyyətli olmalıdırlar.

- Xidmətin göstərilməsi iş praktikasına malik, hazırlıq mərhələsini bitirmiş mütəxəssislər tərəfindən icra edilməlidir;

- Xidmət həvalə edilmiş mütəxəssislərə fəaliyyətin yönləndirilməsi zamanı nəzarət olunması;

- Ehtiyac yarandıqda uyğun biliklər üzrə tövsiyələrin alınması üçün xüsusi ekspertlərdən yardım alınması;

- Fəaliyyətdə olan müştərilər üzrə monitorinqin aparılması;

- Auditor xidmətinin keyfiyyət göstəriciləri üzrə daxili nəzarətin və onu prinsipləri effektivliyinin ölçülməsi.

Keyfiyyət üzrə təkmilləşdirilmə konsepsiyasının əsas iki aspekti vardır:

- Auditor xidmətinin bütün iştirakçılarını əhatələyən üfüqi nəzarətin aparılması;

- Daha geniş nəzarətin ictimai qurumlarda tətbiqi.

Audit üzrə xidmət keyfiyyətinə kənar nəzarətin tələbləri Palatanın üzvlük etdiyi və əməkdaşlıqda olduğu qurumların təsdiqlədiyi sənədlərlə uyğunlaşdırılmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycan iqtisadiyyatını canlandıran əsas qüvvə 1994-cü ildən etibarən ölkənin böyük neft ehtiyatlarının, iqtisadiyyata xarici sərmayələrin cəlb edilməsinə səbəb olması və nəticədə neft və qaz sektorunun xarici investisiyaların əsas hədəfinə çevrilməsi olmuşdur. Müasir Azərbaycan, milli iqtisadiyyatında neft və qaz sənayesinin hələ də ixracının böyük hissəsini təşkil etməsinə baxmayaraq, nisbətən inkişaf etmiş kommunikasiya və nəqliyyat infrastrukturunun, eləcə də sənaye, kənd təsərrüfatı, təhsil, mənzil və səhiyyə sahələrinin qurulmasına müvəffəq olmuşdur.

Azərbaycan hüquq, vergi və bank sistemlərinin və beynəlxalq biznes ictimai əlaqələrini əhatə edən bazar infrastrukturunu inkişaf etdirməyə davam edir. Bu, real biznes risklərini qiymətləndirmək və proqnozlara əsaslanaraq, həqiqətə əsaslanan qərarlar qəbul etmək istəyən Azərbaycan bazarlarına daxil olan müəssisələr üçün unikal bir problemdir. Bölgənin əhəmiyyətli potensialını nəzərə alaraq, dünyanın bir çoxu Xəzəryanı bölgəyə daha yaxından diqqət yetirir. Qlobal maliyyə böhranının sonrakı təsirlərinə baxmayaraq, indi xarici investorların Azərbaycana marağının artması müşahidə olunur. Dəyişən əmtəə qiymətləri, əsasən, karbohidrogen ehtiyatlarından asılı olan inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyata mənfi təsir göstərə bilər. Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya yatırmaq istəyən investorlar mövcud risklərdən xəbərdar olmalı və ölkədəki investisiyalarla bağlı riskləri qəbul etməlidir. Məhz qeyd olunan səbəblərdən dolayı sərmayəçilərin Azərbaycana gedərkən öz "missiya siyahısına" daxil edəcəyi bir sıra məsələləri ölkəmizdə fəaliyyət göstərən "Böyük Dördlük" – audit şirkətləri xidmət sahələrində əhatə etməyə çalışır.

Auditor xidmətinin hərtərəfli inkişafına nail olmaq üçün aşağıda sadalananlar nəzərə alınmalı və bu istiqamətdə addımlar atılmalıdır:

- Auditor xidmətinin dövlət tənzimlənməsi və normativ hüquqi bazasının təkmilləşdirməsində beynəlxalq təcrübədən istifadə;
- Audit xidmətinə nəzarət edən orqanlara inzibati sürətdə təsir göstərmək və maddi sanksiya yazmaq səlahiyyətlərinin verilməsi – bunun əsas səbəbi operativ

nəzarət funksiyalarını yerinə yetirə bilmək üçün məlumatların ötürülməsində xidmət alan tərəfin məsuliyyətini artırmaq və səmərəlilik əldə etməkdir.

- Böyük Dörtlük auditor şirkətlərinin beynəlxalq təcrübəsindən digər bazar iştirakçılarının faydalanmasını təmin etmək, iştirakçılar arasında yaxınlaşmanı həyata keçirmək;

- Səmərəlilik və təsirliliyi artırmaq üçün əsas hüquqi boşluqların doldurulması və mövcud normaların möhkəmləndirilməsi;

- Ölkədə auditor xidməti bazarının mövcud vəziyyətinin effektiv araşdırılması;

- Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərdə auditor xidmətinin müasir tələblər baxımından təmini problemlərini analiz etmək;

- Auditor xidməti bazarında qeyri-bərabər iş bölgüsü və xidmət dəyəri arasındakı fərqlərin azaldılması;

- Dövlət tərəfindən yerli şirkətlərə və sərbəst auditorlara qayğının artırılması;

- Araşdırma nəticələrinin müqayisəli təhlilinin ictimailəşdirilməsi;

- Xidmətin inkişaf problemlərinin mühümlüyünə görə seçilməsi və həlli üzrə kompleks tədbirlərin hazırlanması;

- Ölkə üzrə bu istiqamətdə iqtisadi islahatların aparılması;

- Elektron audit qovşağının yaradılması və əlçatan olacaq təqvim üzrə arxiv məlumatlarının sistemə köçürülməsi;

- Məcburi audit yoxlamasından keçməli olan təsərrüfat subyektlərinin yayınma hallarında məsuliyyətə cəlb edilməsi – hal-hazırda böyük ölçüdə yayınmaların qarşısını alacaqdır.

- Auditor xidmətinin göstərilməsi ilə bağlı Palatanın təyin etdiyi minimum həddən aşağı göstərilən xidmətlərlə bağlı ciddi tədbirlərin görülməsi, inzibati müdaxilə və maddi sanksiyanın təyini;

- Ölkədə auditor xidmətinə aparılan nəzarətlə bağlı beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq standartların hazırlanması;

- İqtisadi pozuntuların araşdırılmasına maneə olan hüququ əsaslardan bankların sirri olaraq bilinən hissələrə yenidən baxılması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Auditorlar Palatasının illik hesabatları – 2013-2018
2. Auditorlar Palatası (2013) “Audit. Qanunvericilik və normativ sənədlər”. Bakı, “Nağıl evi” - 215 səh.
3. III Avrasiya Forumu üzrə materiallar (2012) "Şəffaflıq artırılmasında beynəlxalq maliyyə hesabatlar və audit standartlarını tətbiq problemləri". Bakı, “Nağıl evi” - 195 səh.
4. “Audit” (2011). Dərslik, Bakı, “Azərneşr” – 504 səh.
5. Beynəlxalq simpozium üzrə materiallar (2012) "Müasir şəraitdə şəffaflıq artırılmasında audit rolu". Bakı, “Nağıl evi” - 120 səh.

Xarici dildə

1. I. Gow, S. Kell (2018) “The Big Four : Curious Past and Perilous Future of Global Accounting Monopoly”. United States, “Berrett-Koehler Publishers” – 256 page
2. J. Peterson (2015) “Count Down : Past, Present and Uncertain Future of the Big Four Accounting Firms”. United States, “Emerald” – 256 page
3. J. Tritschler (2014) “Audit Quality : Association between published reporting error and audit firm characteristics”. Austria, “Springer” – 235 page
4. K. Bhaskar, J. Flover (2019) “Disruption in the Audit Market: The Future of the Big Four”. New York, “Routledge” – 144 page
5. Kesimli (2019) “External Auditing and Quality”. Singapore, “Springer” – 351 page
6. Pit (2014) “Internal Audit Quality : Developing Quality Assurance and Improvement Program”. United States, “Wiley” – 400 page

İnternet resursları

1. audit.gov.az/uploads/Hesabat_illik_2017.pdf
2. pwc.com/az/en/publications/assets/DBG-2019%20.pdf

3. [ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-fy17-transparency-report-azerbaijan/%24FILE/EY-fy17-transparency-report-azerbaijan.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-fy17-transparency-report-azerbaijan/%24FILE/EY-fy17-transparency-report-azerbaijan.pdf)
4. e-qanun.az/framework/13820
5. home.kpmg/content/dam/kpmg/ca/pdf/2019/02/kpmg-audit-quality-2018.pdf
6. accountancydaily.co/aqi-2018-decline-audit-quality-big-four-firms
7. frc.org.uk/search?searchtext=Audit+Quality+Inspections+&searchmode=anyword
8. pwc.com/us/en/audit-assurance-services/assets/pwc-our-focus-on-audit-quality-2018.pdf
9. pwc.com/us/en/about-us/assets/pwc-us-fy18-transparency-report.pdf
10. assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_us/topics/assurance/ey-our-commitment-to-audit-quality.pdf
11. home.kpmg/xx/en/home/campaigns/2018/12/2018-transparency-report.html
12. deloitte.com/content/dam/Deloitte/ca/Documents/audit/ca-en-2018-audit-quality-report.pdf
13. frc.org.uk/getattachment/ce810efe-9597-4303-a209-d507cd0ca333/Deloitte-LLP-Public-Report-2017-18.pdf
14. frc.org.uk/getattachment/c2c92d13-4a5a-4711-9ec5-9d69c60da278/KPMG-LLP-Public-Report-2017-18.pdf
15. psaa.co.uk/wp-content/uploads/2018/08/EY-2018-Annual-Regulatory-Compliance-and-Quality-Report-final.pdf
16. frc.org.uk/getattachment/17862aa1-e033-4a86-93b7-d60dd7edd7c8/PwC-LLP-Public-Report-2017-18.pdf
17. audit.gov.az/uploads/Hesabat_illik_2016.pdf
18. audit.gov.az/uploads/Hesabat_illik_2015.pdf
19. audit.gov.az/uploads/AUDIT_HESABAT_2014_AZ.pdf
20. audit.gov.az/uploads/AUDIT_HESABAT_2013.pdf
21. audit.gov.az/uploads/Palata_Hesabat_2012.pdf
22. audit.gov.az/uploads/Shura_298_2_icmal_tehlil_.pdf

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1. Böyük Dördlük şirkətlərinin xronologiyası.....	29
--	----

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Auditor təşkilatlarının yerinə yetirilmiş müqavilələr üzrə trendi	60
Cədvəl 2. Azərbaycanın makroiqtisadi göstəriciləri ilə müqayisə trendi.....	60
Cədvəl 3. Azərbaycanda audit xidmətinin məhsula təzyiq dinamikası ..	61
Cədvəl 4. Azərbaycanda auditor təşkilatlarının dövrüyyə üzərindən xüsusi çəkisi	61
Cədvəl 5. Azərbaycanda 1 auditor təşkilatlarının dövrüyyə üzərindən xüsusi çəkisi	62
Cədvəl 6. KPMG Qlobal-ın əməkdaşları arasında vəzifə müddətləri haqqında sorğu	68
Cədvəl 7. Deloitte Qlobal-ın əməkdaşları üzrə sərf olunmuş ortalama öyrənmə	69
Cədvəl 8. Deloitte Qlobal-ın illər üzrə vəzifə dəyişimi	70
Cədvəl 9. 2018/2017 illərinə Böyük Dördlük şirkətlərinin audit keyfiyyəti hesabatı üzrə fərqlilikləri	72

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. 2009-cu ildən 2018-ci ilədək Böyük Dördlük auditor firmalarının birgə gəlirləri (milyard ABŞ dolları)	25
Qrafik 2. 2018-ci ildə dünya üzrə Böyük Dördlük şirkətlərində işçi sayı	26
Qrafik 3. 2012-ci ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki	45
Qrafik 4. Yerinə yetirilmiş müqavilələrin sayına görə müqayisə 2012-2011	46
Qrafik 5. Yerinə yetirilmiş müqavilələrin məbləğinə görə müqayisə 2012-2011	46
Qrafik 6. 2013-ci ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki	47
Qrafik 7. Yerinə yetirilmiş müqavilələrin məbləğ və say üzrə	48

müqayisəsi 2013-2012	
Qrafik 8. 2014-ci ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki	50
Qrafik 9. Yerinə yetirilmiş müqavilələrin məbləğ və say üzrə müqayisəsi 2014-2013	51
Qrafik 10. 2015-ci ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki	52
Qrafik 11. 2016-ci ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki	54
Qrafik 12. 2017-ci ildə bağlanılan müqavilələr üzrə xüsusi çəki	56
Qrafik 13. Azərbaycanda icra olunan müqavilə dəyərinə görə trend analiz (2012-2017)	64
Qrafik 14. 2018-ci ildə dünya üzrə Böyük Dördlük şirkətlərinin gəlirlərinin təsnifatı (milyard ABŞ dolları)	71
Qrafik 15. Böyük Dördlük üzrə düzəlişlərə olan ehtiyacın pay nisbəti ..	71
Qrafik 16. 2018-ci ildə dünya üzrə Böyük Dördlük şirkətlərinin gəlirlərinin regional təsnifatı (milyard ABŞ dolları)	72